

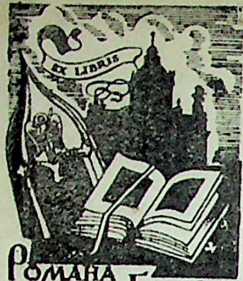

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ

СОН
УКРАЇНСЬКОЇ
НОЧИ

TULA-online.org

РОМАНА
ГЕНИК
БЕРЕЗОВСЬКОГО

EX LIBRIS

РОМАНА
ГЕНИК-БЕРЕЗОВСЬКОГО

Василь Пачовський.

СОН
УКРАЇНСЬКОЇ НОЧИ

ТРАГЕДІЯ.

ЛЬВІВ.
НАКЛАДОМ МИХАЙЛА ПЕТРИЦЬКОГО.
1903.

Друкарня Удїлова — Львів, ул. Лїндого ч. 8.

TULA-online.org

Д. Наробекун

Сон української ночі.

ДІЄВІ ОСОБИ:

Вона — Україна.

Сьміхунчик — син України і Сонця.

Дух Богдана.

Богун.

Мазепа,

Гордієнко,

Орлик,

Палій,

Кальнишевський,

Залізник,

Гонта,

Боян.

Шевченко.

Драгоманів.

Перший студент — соціаліст.

Другий студент — народник.

Третій студент — національний соціал.

Русалка ясних зір — сестра Сьміхунчика.

Чорнява русалка,

Білява русалка,

Русява русалка,

Духи мужиків.

Козаки, мужики, інші гетьмани та діячі.

Цареслав — Росія.

Демон — званий також Чорним Дивом.

Марко проклятий — душа люду.

Царь — Олександр II. Освободитель.

Пан,

Піп,

Офіцир,

Міщанин,

Цензор,

Газетяр,

Дівчина,

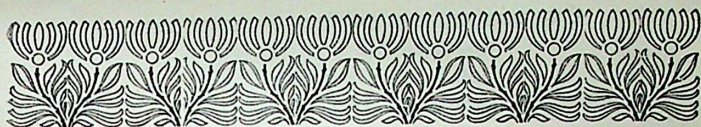
Шпіон.

Поліція, салдати і казаки.

} гетьмани
українського
народу.

} діти
Музи поезії.

} інтелігенція
українського
народу.

ПЕРША ДІЯ.

Ясна українська ніч. Далекий овид. Зорі сьвітять. Широкий степ. На нім ліворуч шумлять похилені жита. Праворуч дрімає ліс синьою мракою сповитий. Величезними закрутами веть ся ревучий Дніпро. Вода, філюючи у нім, меркотить місячним проміннем. Передній, правий беріг Дніпра спадистий на зарінку, далі зелений, рівний. Праворуч обсипаний жовтими цвітими, отінений вербами. Ліворуч піднесений у горб, що спадає провалом. У тому провалі леліють ся леготом вітру зелені очерети, обжемчужені сріблитою росою. Задний, лівий беріг Дніпра високий, скелистий, білий. На ньому вдаль філюють розбуявілі жита, обсипані перлами місячної роси. На самім обриві берега видно полудневий спад високої могили.

Музика филь дніпрових серед шуму очеретів і спіненої води зливаєть ся в глибоку сумовиту мельодію. А та мельодія тихне, тихне, тихне — нараз чути розпучливий сьпів сих слів:

Очи вмийте, очи вмийте, бо сліпе дитя —
виросло на великана,
а цілує шлеп тирана,
що його осліпив
тай січе різками!

Очи вмийте, очи вмийте, бо сліпе дитя —
се лиш збагне, що досягне
із вузкого колеса,
у якому крутить ся;
а душою в тім застою
дивить ся у небеса —
ум його вже мутить ся!

Очи вмийте, очи вмийте, бо сліпе дитя —
про свій дім і не гадає,
най і серце вириває
кат, коби лиш не бив —
дні ідуть за днями...

Від ліса полем іде жінщина у білім одїнню, сильно освітлена місячним проміннем. На ньому долом гейби обривка червоної краски. На голові вінок з макових цвїтів. В руці ампулка з лискучою водою. Зупинюєть ся над берегом, переходить звільна аж до могили. Дивить ся на противний беріг, де стоять похилені верби. Спїває слїдуючу пісню безумним' голосом, а у ньому чути ту саму краску голосу, що у спїві попереднім.

Ой вербо, вербо кучерявая,
а хтож тебе скучерявив?
Скучерявили тучі громові,
тучі громові, дощі градові,
гей, гей, дощі градові!
Ой мати, мати, ой кервавая,
а хтож тебе покервавив?
Покервавило ранене дитя,
ранене дитя, бите без чутя,
гей, гей, бите без чутя!

(Переходить підчас останніх слів попри моилу і ховаєть ся за неї.)

У Дніпрі серед очеретів чути шум і плюскіт. Сильне місячне освітлене паде на воду і осріблює філії. Серед них виривають дві рус алки, з очеретів випливає третя. Пливучи, спївають собі, а мельодія їх пісні легіська, як жайворонків спїв.

Там де лози похилились,
там ми з шуму народились
серед синїх филь;
а де грались, де купались,
очеретом затикались —
блиснула сьвітиль!

Наша врода де заблїсне,
синя филья злотом присне,
злотом меркотить —
а на фильях шум перловий,
то перловий, то багровий
мінить ся що мить!

Очи сьвітять як хрусталі,
дишуть груди-горносталі,
лоно віддиха' —
гулькни, хлопче, ми прискочим,
серце трошки полоскочем —
ха-ха-ха-ха-ха!

Перша русалка чорнява, кручоволоса, великими чорними очима все задивлена на окружене, з чудовим снідим лицем, що має вираз дїточої наївности — виходить цілком з води на беріг скелистий і сідає на обломі скали. Сніда кожа її тіла сьвітить з-під золототканої обнови при блиску місяця, як виляна зі золота статуя грецької богині. Плете собі вінок з білих лелій.

Друга русалка білява, темноволоса, з сумовитими сафіровими очима. Її лице біле, як лелія, овіяне задумою, на чолі відбиваєть ся лет думок поза окружене. Остає по пояс в ріці серед ясных, місяцем золочених филь. Її точений бюст і лоно проблискуюче крізь чисті филь ясніє з-під золототканої обнови, як мрамор Праксітелевої Афродіти. Слухає музики, що лелієть ся в шумі очеретів і филь.

Третя русалка русява, чорнобрива, з карими лискучими очима, з розпущеним золотим волосем, перетиканим очеретом. Лице її рожеве від румянців з виразом дівочої гордості, все усміхнене, з легким відтінком неїдкого гумору. Виходить на беріг по коліна, сідає нище від першої. З-під сріблотканої обнови легісько рожеве тіло дише солодкою розкішою. Місячне промінне блищить на ткани обризканій водою, що обслонює точене рожеває тіло, як хрусталі роси, розсипані на рожевих листках віддихаючої рожі. Бавить ся фильями, відплескуючи їх руками від берега на місячне плесо.

А музика шуму очеретів і плюскоту филь виливаєєть ся солодкою мелодією першого сну: засни! засни! засни! Постепенно той шум зростає край могили у клекіт і гук серед филь, осьвічених як раз місячним проміннем, вкінці з-під могили разить якийсь гук грімко, твердо, уривано, як бите молотів на ковалі — і знов тихо.

Білява русалка. Ви чули? — то вони кують!

Чорняв. рус. Не знати, нащо того їм?...
Кують ті золоті бляшки,
такі маціпенькі якісь,
мов іскри молотами бють,
перебивають їх наскрізь —
і з них кують якісь листки
такі лискучі, золоті...
Не знати нащо того їм?!...

Біляв. рус. А звідки-ж золота беруть?

Русяв. рус. Я знаю, я вам розповім,
я виділа...

Біляв. рус. Та де?!

Русяв. рус. А шож,
я виділа всі чари ті!

Біляв. рус. Тай я вже знаю звідки то,
я вчера бачила також!...

Русяв. рус. Ну що?

Біляв. рус. Та що, а мотилі
на крилах носять золото.

Русяв. рус. Та звідки?

Біляв. рус. З жатої рілі...

Русяв. рус. Се ваша догадка лишень,
а я на правду виділа.
В полудне нині на Дніпрі
сияло сонце як огонь,
вода золочена була,
аж зеленіла глибина,
а риби плескались у ній —
а серед филь тих золотих
так срібло блискало на них...

Я причаїлась в шуварі
приглянутись забаві тій —
дивлю ся: аж ту рибка скік!
тай хап! за промінь золотий,
метнулась в той то в другий бік:
промінчик тріс! — а та як стій
шубовсть! під воду — і в терем,
в терем їх понесла до них
промінчик золота малий...
Я виділа, бігме, що так!
Чекайте, завтра ся зберем,
я покажу вам!...

Біляв. рус.

Ах, то знак,
що божа в тім рука лежить —

з проміння сонця щось кують,
велике діло повстає!...

Чорняв. рус.

А Бог то знає, що се є!

Русяв. рус.

Хиба не знаєш, як горить,

який горить огонь у них?!

З терему їх мов сонце бє...

Дивись, як молотами бють —

подвійні іскри там падуть:

з-під молотів і з їх очий!

Хоч піт спливає з їх плечий,

їх слово — блеск, їх пісня — грім!...

Чорняв. Рус.

Вони кують тоті листки

не лиш з промінчиків таких,

що з сонця на Дніпро падуть —

я вам щось більше розповім.

я вчєра вибігла з ріки

на беріг тай сиджу онтам

у лозах і дивлю ся в даль —

летять мотильки і несуть

на ніжках щось, немов хрусталь,

немов алмаз, що сьвітить сам...

ні, не було се як алмаз,

але гей перли...

Біляв. рус.

Гей перли? щож воно було?

Русяв. рус.

Ей ти, сьміхунько, дуриш нас!

Чорняв. рус.

Єй Богу, що не дурю вас,

летіли ген понад русло,

понад Дніпрове плєсо ген

аж під могилу сю як раз

і щєзли...

Біляв. рус.

Ну і що?

Русяв. рус.

Ніщо!

Чорняв. рус.

Та де ніщо — за хвилю знов

вертали вє без тих перлин,

летіли над зелений лен

на той широкий дальний лан,

де тільки кивалось голов,

де гнулось тільки людських спин
де тільки блискало серпів,
що зьвізд на небі золотих...
А по лані вештав ся пан,
як ясний місяць коло зьвізд,
гей та зазуля коло гнізд —
ходив то в сей то в той кінець,
мов сей вівчарь коло овець —
там щезли десь ті мотилі...

Русяв. рус.

Знов щезли!...

Чорняв. рус.

Та чекай, дурна, —
ти все береш усьо на сьміх!
Пусте було стежити їх
тай сонце так разило страх,
мені мигтіло всьо в очах!...
Я налякалась, бо вже піт
мені на личку скрапелів —
одна краплинка по чолі
скотилась вже на рамена,
гей перла на лелійний цвіт...
Я налякала ся тоді
за свою вроду і пішла
умити ся до жерела...

Русяв. рус.

Десь там були ті мотилі?!

Чорняв. рус.

Чого ти хочеш? — не дровичь...
Я скоро вмила ся в воді,
у русалковім жерелі —
тай гульк! на філі і пливу,
дивлю ся — знов ті мотилі
летять і знов несуть кудись
ті перли меркотючі...

Біляв. рус.

Ну!?

Русяв. рус.

Несли кудись і щезли знов.

Чорняв. рус.

Бігме, що я тобі замкну
ту губу...

(до русявої)

Біляв. рус.

Та кажи, ну що?

- Чорняв. рус.** Щось злопотїло надїмнов —
я заховалась у траву,
в шувар, тай тихо, ша, ніщо...
Летять два голуби, несуть
у дзюбках щось немов кораль,
тай просто там летять у даль
понад ріку, понад ріку —
як раз там, де вони кують...
(показує узбіччє край могили)
ту, ту, де гук той так гудів —
летять і кличуть: бур-ку-ку!
питають ся тих мотилїв:
„Що ви несете, бур-ку-ку!“
„Несемо піт, несемо піт!“
А голуби: „Несїть, несїть,
ми вже від сходу носим кров!“
- Біляв. рус.** Що?!
- Русяв. рус.** Ха-ха-ха! то шутка знов,
то шутка раз! — не здуриш нас!
- Чорняв. рус.** Або я що, дурила вас,
то ти така, все дуриш нас!
- Русяв. рус.** На що їм кров, на що їм піт
до золотих листочків тих?
їм треба блесків золотих!...
- Біляв. рус.** Чекай, ти репетушко, ти,
не будь розсіяна така!
Так можна до чогось дійти —
дїзнаєм ся чогось...
- Русяв. рус.** А пчих! !...
- Біляв. рус.** Не била з них сьвітиль яка
з тих перлів і з коралїв тих?
- Чорняв. рус.** Як раз той піт, гей перлоцьвіт
яснів на ніжках мотилїв,
а той кораль, немов хрусталь
рубїну, в дзюбках меркотїв.
- Біляв. рус.** (до русявої)
А видиш?!

Русяв. рус.

Ну, великий жаль,
що на землі нема богів...
Чия-ж то кров, тай чий то піт
міг так сияти, як алмаз?

Біляв. рус.

Я нині бачила як раз
там на розмежу тих ланів
і тих загоників вузких —
онтам, де хрест той похилив-сь,
мужик молив ся, так молив-сь,
чолом до каменя припав
і головою хрест лупав,
а сльози капали по тих
руках счорнілих і сухих —
такі сьвітючі, як алмаз,
від сонця лучів золотих...
Тай встав мужик пішов кудись,
а сльози блисли золотом,
розсипані під тим хрестом
на цвітах, наче занялись
проміннем сонця золотим...

(замовчує, налякана шелестом очеретів — слухає, поклавши пальчик на уста.)

Русяв. рус.

Ну, що-ж там сталося дальше з тим —
доходь, мудрунько, до чогось,
ти робиш все з нічого щось!...

Біляв. рус.

Нараз узяв ся десь мотиль
над тою ясністю і сів,
сидів і крильця розхияв,
то знов у гору підлітав
і знов сідав. Сидів — нараз
застрибав крильцями — летить...
Дивлю ся: — він немов горить,
несе цілу тоту сьвітиль
на ніжках... Так летів, летів —
мов іскра золота яснів
над зеркалом голубих филь...

Підчас її слів розхияє очерети Сьміхунчик і виходить на передній беріг. Се хлопець шіснайцятиліток о чудовій будові тіла. Лице його

мов невідповідне до того тіла, сатирично усьміхнене; ніс і уста широкі, при усьміху розширюють лице; чоло низеньке, вузке, кудрі побурені, плові — на плечах легкі, повійні крильця, що мерехтять сріблом від міссячного проміння. Через пояс перевішена синя шовкова обслона.

Сьміхунчик. Гуш, гуш, гуш!

Чорняв. рус. (*зіскакує у воду*) Ах се що?...
(*всі ховають ся у воду*)

Сьміхунчик. Морська піна -- більш нічо!

Чорняв. рус. Що він мовив, хто він є?

Сьміхунчик. Піна, що все іскрить ся,
все лисніє, все сьмієсь
там, де морська філя бесь!...

Русяв. рус. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
то ти піна є морська —
отже ти нічо не є!...

Чорняв. рус. Як нічо, та піна то,
що на філях повстає
і сия' гей золото!

Русяв. рус. А як вхоплю піну, що
лишить ся в руках? —

Чорняв. рус. Ніщо!

Сьміхунчик. Капля, як сльоза, гірка!

Русяв. рус. То ти капля є така?

Сьміхунчик. Ні, я піна є морська,
капля то душа моя!

Русяв. рус. Хоч ти піна є морська,
але ходиш по землі!

Сьміхунчик. По землі ходжу я,
на землі ціль моя —
тай на те маю я
летні крила за плечима,
щоб змітав ними бруд;
ясні зьвізди пред очима,
щоб зазрів в кожний кут! —
Через те вічний блуд:
очи там, а я тут!

(при послїдних словах вказує рукою на небо, відтак на землю, а рівночасно очи шле на землю, відтак у небо.)

очи там, а я тут!

(при тих словах знов показує рукою на землю, а відтак на небо, а рівночасно очи шле на небо, відтак у землю.)

Через те вічний блуд:

очи там, а я тут!

(знов так, як перший раз.)

Русалки.

Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Русяв. рус.

Що наплїв той баламут?!
крилами йде в кожний кут —
звїздами стріляє в бруд!

Біляв. рус.

Що за диво?! звїдки ти?
чи ти з гір, чи з долів ти,
чи з ясного сонця?

Сьміхунчик.

Тато Мамі кинув сьміх:
по промінчиках я збіг
до ями зі сонця!

Чорняв. рус.

Що за тато, що за мама?

Сьміхунчик.

Тато — сонце, Мама — яма!

Русалки.

Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик.

Злоте сонце — Тато мій,
Мама — срібна птичка;
срібна птичка-соловій,
а тепер — кертичка!

Русяв. рус.

Що то той дурень тут наплїв —
ой пізнати, що ти збіг
до ями зі сонця!

Чорняв. рус.

Ти зі сонця прилетїв?
О, та де?! Чого-ж ти збіг
на землю зі сонця?!
Сонце ясне таке красне...

Сьміхунчик.

Маю діло не з орлами,
що були на тій землі —
а з самими слимаками,
що ту землю залягли!

- Біляв. рус.** Що за діло може мати
з таким подлим сотворіннем?
- Сьміхунчик.** Може мати, коли Мати
може мати —
може Мати зможе мати
силу встати!
- Русалки.** Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
- Сьміхунчик.** „Може“ — то одна зірничка,
що на сьвіті сьвітить нам —
на тім „може“ моя Мати
здавна свій будує храм!
та в тім „може“ є дурничка,
що їй сльози тисне з віч,
бо храм мають будувати
слимаки! — і скажу вам:
Дурно кличе та кертичка
слимаків тих день і ніч,
бо вони боять ся стричка
тай всі повтікали пріч!
- Чорняв. рус.** Що той дурень знов наплів —
знов якась кертичка?!
- Сьміхунчик.** Ся кертичка — срібна птичка
з соловіним піднебіннем,
що не сьміє ні сьпівати,
ані в гору підлітати —
бо і воздух весь і сьпів
тут належить до царя!
- Русалки.** Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
- Чорняв. рус.** Що той дурень тут наплів!
- Біляв. рус.** Раз кертичка, то знов птичка!
- Русьв. рус.** Мало змісту повно слів!
- Сьміхунчик.** Ся кертичка була птичка,
бавила ся в зьвіздаря —
а тепер вона кертичка,
бо ховаєть ся в норі
видовбаній у Дніпрі!

- Ви не бачили Її?...
Я згубив Її з повік,
а тут крутять ся змії —
ужалять і буде квік!
- Русяв. і чорняв.** Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
- Чорняв. рус.** Що той дурень тут наплів!
- Русяв. рус.** Чи кертичка твоя любка,
що ти мусиш пильнувати
Її серце від зміїв!?
- Сьміхунчик.** Та кертичка моя Мати —
а я скрипка, а я трубка,
що на Дива мече страх,
грає бурсю в серцях!
- Русяв. рус.** А, се легко відгадати,
відгадати з твого личка,
що кертичка твоя мати —
видно з личка що за птичка!
- Сьміхунчик.** Личко личко заслонило:
перше личко — то є тіло,
друге личко — то душа!
перше сьміхом ся окрило,
друге плакати би хотіло;
перше здавить — тихо ша!
(звертає ухо в сторону верб і слухає.)
- Біляв. рус.** А вже знаю, про що йде —
він балакає про ту
божевільну зі степу,
що сьпіває там що ночі,
а ховаєть ся онде
в ямі з давного часу.
- Русяв. рус.** Так, а що-ж він в Неї хоче?
- Сьміхунчик.** То Вона йде, а душа
перед Нею — тихо ша!
- Русяв. рус.** *(до чорнявки.)*
Затягнім його у воду —
полоскочемо його!

Русява русалка виходить на беріг ріки, за нею чорнява. Місячне промінне поблискує на їх нагих точених тілах, обснованих лискучою прозорою тканиєю. Білява русалка дивить ся за ними вслід, не виходючи з ріки.

Чорняв. рус. А диви на тую вроду,
а диви на ту красу!

Русяв. рус. Ха-ха-ха! а то краса!
а урода го-го-го!

(показує за кождим словом пальчиком.)

очкам любо, серцю мило —
що за носик, що за кудрі,
що за мудре те чоло,
а ті уха...

Чорняв. рус. мотовило!

Русяв. рус. а ті очка які мудрі...

Чорняв. рус. Як у рака...

Русяв. рус. Як у жаби!

Чорняв. рус. Стан надутий! *(потрясає обслонюю край пояса.)*

Русяв. рус. Як у баби!

Сьміхунчик. Ех, як я вам потрясу,
покусає вас оса!...

Русяв. рус. Е, хто знає, — де-ж твій вус?
чи ти хлопець, чи бабус?

Чорняв. рус. Де-ж твій вус?

Русяв. рус. Чорний вус!

Чорняв. рус. Молочко вже обісхло,
і лиш місце є на вус!

Русяв. рус. Він не хлопець, він бабус!

Чорняв. рус. Ха-ха-ха!

Русяв. рус. Ха-ха-ха!

А то джус, а то джус!

Чорняв. рус. А ті крильця де ти взяв?

Сьміхунчик. В шумі листя, в шумі трав

вітер росу назбирав,

тай з промінчиків роси

крильця срібні ті уткав.

- Чорняв. рус.** Що той дурень тут наплів —
де-ж би вітер, де-ж би шум
крила срібні ткати вмів?!
- Сьміхунчик.** Шум — задума, вітер — дух,
роса — сльози, крила — рух!
- Русяв. рус.** Срібні тільки до краси
до твоєї — то є глум!
- Сьміхунчик.** Бог дав людям срібний сьміх,
а не золотий!
бо замкнув їм серед глуму
крила духа в скринку уму —
розсадить її не міг
розум за вузький!
- Русяв. рус.** Не лицюють крила ті,
треба було золоті,
а не срібні до тих брів,
до тих шипилявих слів,
до тих віч...
- Чорняв. рус.** до того носа!
до тих кудрів, до тих уст!
- Сьміхунчик.** Ех, потратите ви глузд,
як ухоплю тут котру!
- Русяв. рус.** До тих уст!
- Чорняв. рус.** До тих уст!
- Біляв. рус.** *(з води про себе)*
Хтять біду собі найти!
- Чорняв. рус.** Як він поглядає скоса!
- Русяв. рус.** Цілувати би хотїв!
- Сьміхунчик.** Я тобі уста запру,
тії усточка, ти, ти!...
- (лапає русявку, потім чорнявку, зложисши сьмішно уста до по-
цілунку.)*
- Русяв. рус.** Ха-ха-ха! *(утікаючи)*
- Чорняв. рус.** *(утікаючи)* Ха-ха-ха!

На сцену виходить та жінщина, що сьпівала в першій яві. Місячне світло паде на Неї. Біле одінне, обрискана в долині кровю. Лице бліде,

очи чорні, мелянхолійні, глибока задума і велике горе з минувості відбивається з чертів лица. Наче не бачить забави русалок зі Сьміхунчиком.

Чорняв. рус. *(увидівши Її)*

Що се, хто се? подивіть!

Сьміхунчик. Он кертичка з-над Дніпра!

Русяв. рус. То кертичка!...

Біляв. рус. *(пізнаючи Її, здивована)* То Вона!

Чорняв. рус. Хто, Вона? Така страшна, покервавлена, адіть!

Біляв. рус. По вертепах десь ходила, ноги собі поранила...

Сьміхунчик. Там пурпуру накупила, сукню собі обрубил!

Русяв. рус. Тай сияє, як зора, царь би в танець з нею йшов!

Сьміхунчик. Та не йшов би, але йшов! гопки з Нею витинав — за любов Її, любов ті коралі дарував!

Чорняв. рус. Не шуткуй, тобі не жаль?

Сьміхунчик. Жаль кровавий, як кораль, сьміх лискучий, як алмаз — та алмаз бува нераз червонійший ще, як кров!

Русяв. рус. Гей, матусю, чим се ви надточили собі стрій? хто вам листву тую дав, поцілунків кілька взяв — яка гарна, а диви, сама багрова!...

Біляв. рус. Не глумись над Нею — гріх!

Сьміхунчик. А хиба-ж то гріх на сьміх тай за гріх узяти гріх!

Вона. *(наче прокинувшись з задуми.)*

Ой не сьмія ся ти, не сьмія,

- то є кров, то є кров!
дочко дніправа!
- Русяв. рус.** Хто-ж вам серце розколов?
- Чорняв. рус.** Чуєш, який має жаль,
(до Сьміхунчика) не бери-ж Її на сьміх —
серце розриває сум!
- Сьміхунчик.** Жаль і сьміх — оден горіх,
жаль — то зерно, лушпа — сьміх!
Сум — то хмара чорних дум,
сьміх — то блискавиця їх!
- Вона.** Я ходила в чисте поле,
тай шукала, тай гукала,
чи не вчує хто мене...
Всюди ніч, всюди ніч! —
всі заснули, як ніколи,
плач мій сонних не просне!...
Пусто в пуші я ходила
тай кєрвавою росою,
стрій на травах заросила —
бо на них розлита кров,
бо на них розлита кров
мої бідної дитини,
що осліпла...
- Біляв. рус.** Бог з Тобою,
що-ж то за дитина є?
- Сьміхунчук.** Се така дитина є:
воду їсть, повітре пє,
а на ній сорочка біла,
така біла, як земля —
шляхта так його обсіла,
шкробаєть ся без кінця!...
- Вона.** Ходить блудить по полях
і збирає колоски,
що остались на тернах...
З крови ніжки не всихають
кровця слідки заливає,

кровю межі обкипають,
умивають ся стежки...
Чорний ворон залітає,
піт і кров сю випиває —
серед бою і розбою
загортає весь мій лан,
а дитину осліпив
і цілющою водою
вмити очи не дає!...

- Русяв. рус. Мусить бути великан!
Чорняв. рус. Хто?
Русяв. рус. Той ворон!
Сьміхунчук. Великан
та на глиняних ногах!
Вона. Сам одів ся в багрянцю,
а на ній розлита кров!
Чорняв. рус. Що за ворон?
Сьміхунчик. З чужих сторони!
Вона. Оден ворон — з давних літ,
що пив перше мою кров;
другий ворон — мій сусід,
що тамтого перейшов.
Сьміхунчик. Перший сів вітер в полю,
другий сіє тьму і страх!
Вона. Мій сусід і мій брат,
своїм власним дітям кат —
а для моїх...
Сьміхунчик. (впадаючи.) Бог Єгова!
Вона. Чуєш стони? — то їх мова,
зойк їх досягає хмар!
розпукає серце з болю —
то катує брат сестрицю,
Торквемату перейшов!
Хто під суд його віддасть?
Бог не чує, бо він царь —
вдів ся в царську багрянцю,

хоч на ній розлита кров,
має силу, має власть!...
Мені хату зрабував,
мене з хати поти гнав,
пок не вигнав в тую яму,
де не бачить мене сьвіт —
тай запер за мною браму
і затер за мною слід!
А дитя моє блукає,
сліпо робить кожний крок,
помацки шляху шукає,
аби вийти з тої тьми...
Кат зобачить, зараз бе,
аж кров бризка' з-під різок,
а цілющою водою
вмити очи не дає!...
А воно, сліпе, з тюрми
ще о поміч просить ката,
того ката, що так бе!...
О проклята я, проклята
із дитиною такою,
що обризує своєю
кровю царськую кирею,
а цілує її шлеп!...

Біляв. рус. Та простіть, воно невинно,
як не бачить, хто се бе!

Вона. А хто-ж...
Хто-ж обмиє йому очи,
хто тюремний змиє леп?
всі заснули в царстві ночі,
сплять забитим, чорним сном —
а я плачу неprovинно
розпучливо над Дніпром!...

Сьміхунчик. Як то сплять? та не сплять,
мелять воду на ті очи
на сальонах язиком!

Біляв. рус. Мамо, там вода сияє

в русалковім жерелі —
хто обмиєсь нею, має
вічне світло на чолі,
вічну пісню засьпіває,
не вмирає на землі!
тую воду лебедину
ми з Дніпра Тобі дамо —
нею вмиєш ту дитину,
нею змиєш те більмо!...

Вона.

Я вже брала тую воду
в русалковім жерелі,
вона дала мені вроду,
але долі не дала —
з неї світить тій дитині
чар задуми на чолі,
та сліпе воно до нині,
а я бідна, як була!
Кат, що вдів ся в багряницю
тай розкрив майно моє,
що загнав мене в темницю,
а сліпу дитину бє —
завалив мою керницю,
де вода цілюща є,
завалив мою керницю,
де вода цілюща є!!
Там є світла жерело,
що розвіє мрак ночі,
гоїть рани, гоїть очі,
опроміннює чоло!...

У Дніпрі счиняєть ся шум і клекіт край могили. З-під неї чути гук і бите молотів. Сильне місячне освітлене паде на могилу і на клеко-тючи край неї филі. Всі стоять гей очаровані. Бите молотів тверде, грімке, уриване — зливаєть ся з шумом филь, як тупіт кінських копит на степу із шумом филиючих трав. Вкінці куте молотів уриваєть ся, лишень филі шумлять, журчать і тихнуть зовсім — місяць поблискує на струмочках пливучих филь.

Біляв. рус.

Мамо, чуєте той гук
край дніпрового русла?

коб ви мали тільки рук,
що кують там на тій стали
злоті іскри, ви-б дістали,
ви би землю прокопали
аж до того жерела!

Вона.

Я вже землю підкопала
і до нього вже дійшла,
бо вони ішли за мною
з молотами у руках,
пробивали мені шлях —
і таки до рук дістала
тую воду з-під землі,
той цілющий лїк на очи...
Коли що-ж... Я ходжу з тою
животворною водою,
кличу, блуджу серед ночі
по роз'ораній рілї,
та не чують мене люди —
глухо всюди, глухо всюди!...
Хто слїпому вмис очі?!
Старші діти мої сплять
під порогом свого ката —
горем і сльозами п'яні
тай не чують зойку брата!...
Чують, але не хотять!...
Хто-ж обмис йому очі,
коли старший брат не хоче —
рідний брат!...

**Чорняв. рус.
Сьміхунчик.**

Що за брат?

Перше звав ся старший брат,
а тепер — московський пан;
перше з нього був гетьман,
а тепер — московський кат!

Вона.

Мої діти окаяні,
прокиньте ся! — ви спите?
ви не чуєте?! — Гремить
над проклятим царством ночі —
хмара оловом тяжить!

Буде буря! — грім гуркоче,
всьо дροжить, а ви спите?!
Подивіть ся на ту хмару —
хмара з-під землі росте,
бухає підземний дим!...
Прокиньте ся, вмийте очи!
вмийте очи всім сліпим!...
Будьте громом в чорний час!
бо як прийде день пожару,
перун трісне! — і побе,
та не ката, тільки вас!...
Темний люд не свого ката,
а своє майно спалить!!
Прокиньте ся! — суне хмара,
вітер крилами злетить,
буде туча! — буде кара
на царя за людську кров,
буде кара і заплаता!...
Прокиньте ся! — люд готов,
тільки вмийте йому очи
і ведіть його у бій!...
Поваліть з престола ката
і прапор поставте мій! —
буде воля для усіх!...
Прокиньте ся! — грім гуркоче,
грім побе вас за ваш гріх!!!

Чорняв. рус. Я бою ся! *(тулить ся до русяв. рус.)*

Біляв рус. Ошаліє!

Русяв. рус. (іронічно.)
Вам за сильний вітер віє?!

Сьміхунчик. Що за гурагани слів?
Так велично, патетично
до кого? — до слимаків?
Тим кого би з них задрів?!
Завізви-но їх практично,
приженуть зі всіх боків!
Клич їх так: „ходіть до нас,

бо у нас є ліпші шанси,
час прийшов на царство мас —
цар упаде! — і сей час
княжі крісла, всі аванси,
всі ордери — то для вас! "...

Вона. *(ліричним голосом.)*

Чогось тяжко мені дуже,
чогось серцю нудно —
в тім розбою і в спокою
жити мені трудно,
а я чую у повітру
тучу неминучу —
похило ся я від вітру
тай голову скручу!
А до бою серед тучі
сили я не маю,
як та сьвічка поринаю
у філях Дунаю.
Ой як тяжко на Дунаю
сьвічці не згасати,
а ще тяжще серед бурі
лозі дубом стати!
Згасне сьвічка — бистра річка
носить берегами,
не pomoже, милий Боже,
плакати сльозами!
Слізми море доповняю
і в нїм поринаю —
вічна мука, вічне горе
бють мене до краю!
Боже, зжаль ся надімною,
скажи мою долю —
коли скрушу я кайдани
і здобуду волю?...

Сьміхунчик.

„Черпай море слізоньками,
як вибереш дб дна —
ті кайдани самі впадуть
і будеш свободна!“

Так говорить через мене
відповідь Господна.

Нараз знов у Дніпрі зриваєть ся шум і клекіт край могили. Всіх очі шлють ся на неї. Сильне місячне освітлене паде на могилу і розбризкуєть край неї на спінених філях тисячами іскор. З-під могили чути грімке бите молотів на желізі і сьпів сих слів — сьпів могучий, піднеслий, пориваючий.

Сьпів з могил. Як молоти візьмем до рук,
гремить страшний, підземний гук —
дрожить півночи смок,
бо смока люд весь повалить,
як на невольници узрить
той золотий вінок!

(Бите молотів.)

Бий, бий, на іскри розбивай,
і мідь від злота відкидай —
а викуєм вінок,
що сонцем засия' сьвятим —
весь люд упаде перед ним
і зважить ся на крок!

(Бите молотів.)

А тільки серць в народі бє,
яке лиш злото в кождім є,
вкуєм у той вінок —
а кожде серце в вінку тім,
побачить іскру, вчує грім
своїх живих думок!

(Бите молотів.)

Бо кілька серць в народі бє,
в тім вінку тільки іскор є —
всіх скарб є той вінок;
а хто вінок той понесе,
за тим народ весь піде все,
не злякне ся різок!

Сьпів замовк. Бите молотів ще гремить якийсь час твердо, безпроривно — нараз уриваєть ся. Тільки філі розбурхані ще клекочуть, ще бють ся, ще шумлять, заколискують ся шепотом тихим. А всі, мов приковані сьпівом, стоять ще хвилю, опроміннені місячним сьвітлом. На-

раз Вона зриваєть ся і йде на беріг проти могили. Схиляєть ся над фі-
лями і говорить теплим, сердечним голосом:

Вона. Мої діти, мої орли,
не трудіть ся надаремно —
всюди глухо, всюди темно!
Я шукала, я шукала,
в чистім полі викликала —
та загинули всі люди,
темно всюди, глухо всюди.
Всюди карли, плазуни
повзають ся по землі!
Се не ваші вже сини,
вже в могилу всі пішли —
сліду вже нема по вас!
Мої орли, моя доле,
ваша чернь — се був алмаз
повний блеску і проміння
проти того покоління
плазунів і червяків!
Ой під серцем мене коле,
як почую сьпів у поли,
сьпів могил тих і степів —
вас я чую, чую сьпів,
чую гук підземний всюди...
Від захбду вітер віє
по пожарищі степів,
вітер віє — сьвіт радїє:
буде воля! Буря буде,
буде буря, як ніколи!...
Треба грому! — та дарма,
вас нема вже, вас нема!
Мої діти, моя доле,
мої орли, вас нема!...
Русяв. рус. Ба, і там є Її діти!...
Чорняв. рус. Що? тоті, що там кують?!
Сьміхунчик. Дурно час собі псують —
хочуть, аби хтіли сьміти
ті, що не посьміють хтіти!

Вона. Вас нема вже, вас нема!...

Чорняв. рус. Як немає? — та я їх
нині бачила усіх
крізь хрустальну стіну
у дніпровому руслі...
Там так гарно, аж то ну: —
а всіх видно гей у склі,
але є там тільки їх
і я знаю їх усіх —
є Мазепа, Гордієнко,
Кальнишевський, Дорошенко,
Драгоманів і Шевченко —
всі є, всі гетьмани є!
А Ти кажеш, що нема —
деж могли би ся подіти?
я їх бачила сама!...

Вона. Ой нема їх, ой нема!

Чорняв. рус. Ну, а деж поділи ся?

Вона. Не питай ся, се болить —
най би згадка ся пропала,
най би спала та гадюка
там під серцем, коли спить!
А ти серце надірвала —
знов проснулась моя мука,
думи зароїли ся —
всьо в очах мені стає!...
Де поділись мої діти?...
Чи я можу, чи я в силі
розказати тее вам?...
Там ростуть у полі цвіти,
між травою там, онтам

(показує на степ.)

в чистім полі на могилі
кожда цвітка скаже вам,
де поділись мої діти,
де поділась моя кров —
кожда травка скаже вам!...

Біляв. рус.

Та я чую в травах шум,
а в тім шумі сьпіви дум —
а ті цвіти між травою
обливають ся росою,
наче плачуть все чогось —
вічно шепчуть в шумі щось!...

Вона.

Моя доню, моя пташко,
тихо, цить! най серце спить!
Мені тяжко, дуже тяжко,
надімною щось тяжить —
маю чорне предчуте,
як тоді, в сей чорний час!..
Серце стогне без ваги,
всьо в очах мені стає:
як неситі вороги
мою хату облягли,
мої стоги загорнули —
мої діти там пішли,
всі пішли до бою враз,
тай вже більше не вернули!..
А я ждала, виглядала,
з буйним вітром розмовляла,
коли вернуть... Не вертали —
тай пропали там, пропали
і до нині не вернули..
Лиш найменчий той вернув, —
Я питала, де брати —
він нічого не казав,
тільки рани показав
і заплакав як дитина:
„Бодай, Мати, твого сина
перша куля не минула!“..
Розпукало серце з болю..
А я мала предчуте,
а я чула, чула, чула..

Біляв. рус.

Щож там стало ся в тім полю —
всі утратили жите?
лиш найменчий, кажеш Ти...

Сьміхунчик. Менчий по карку дістав,
тай оглух, осліп і спух;
по середнім згинув слід,
дав нурця на другий сьвіт;
старший куку в руку взяв,
тай розжив ся як пампух!

Вона на лівому боці сцени стоячи, звертає очи в гору. Дивить ся довгий час на зорі, поклавши ліву долоню на голову.

Вона. *(розпучливо.)*

Ой, ви зорі, ясні зорі,
щось віщуєте ви знов!
Перші чули ви на горі,
як там круки кракали;
ви кроваво червонїли,
як мій син до бою йшов;
а як круки налетїли,
їскрами ви плакали;
ви ридали надїмною
в тую ніч, огнисту ніч
по кровавім, довгім бою,
як я волю втратила —
нинї сльози нові бачу,
нові іскри з ваших віч!...
Не віщуйте, я не втрачу,
я вже всьо утратила!...

Підчас її слів всі русалки, мов налякані, дивлять ся на Неї, Сьміхунчик на зорі. А саме тоді зараз за Нею являєть ся на сцені, небачений ними, Царє слав, у чорній оксамітній киреї. Лице його демонїчне, але без тїни великодушности, повне сили і хитрости. Його очи сьвітять ярко якимсь ненаситним огнем. На грудях видно з-під киреї царські ордери. Він дивить ся на цілу групу і положене місця. Усьміхаєть ся — при тїм усьміху проблискує крізь очи злість, злоба і шпїонська бистрість. Хвилю обсервує усьо, відтак цофаєть ся за другу вербу, шезаючи зовсім зі сцени.

Сьміхунчик. *(робить міну, гейби вітрив у вовітрі, як пес.)*

Чую сопух! — тут є шур,
шур крадеть ся попід мур —
коби де Вона пішла...
Може він тут прийде сам,

як не прийде, то я там!
Коб нагода лиш була —
то Сьміхунчик його в кут,
лапу цапу тай капут!

(великими, легкими скоками мчить за ним і щезає зі сцени.)

Чорняв. рус. *(до білявої рус.)*

А я знаю вже, ті зорі...
пам'ятаєш тую ніч,
там, на чортовій могилі...
ми гляділи з берегів!
пам'ятаєш тую ніч?...
Степ широкий клекотів,
а на цілому просторі
зорі пирскали огнем
і чогось так паленіли,
паленіли, червоніли —
нагло сипнулись дощем,
блискавицями летіли
у багрові, темні філії —
раз і другий раз і знов,
а червоні, так як кров!...
Всі з Дніпра втікали пріч —
пам'ятаєш тую ніч,
там на чортовій могилі!...

Біляв. рус. Правда, Боже, тої хвилі,
світ валив ся...

Вона. Тої хвилі
син мій матір продавав!

Біляв. рус. Син Твій?!

Вона. Син мій, син мій, доню,
по широкім оболоню
кров ріками розливав,
жовті кости розсипав —
не на пусто, а на хвалу:
чорним крукам на поталу!
А середний, вольний птах,
засланяв мій білий стяг —

пок не ляг від вічних ран,
а з ним стяг мій і талан!

Вона висилає очі в даль і співає стиха щораз сильнійше слі-
дуючі слова, неначе злетіла з окруження в країну далеких споминів.
В Дніпрі шум щораз сильніший — музика відповідна до мелодії.

Ой чи голуб прилетів
до схід сонця на зорі,
на віконце моє сїв —
тричи дзюбком: пук! пук! пук!
Ой чи голуб, чи то крук? —
а я його добре знала,
двері йому відчиняла,
відчинила — не видати!
пішла в поле пошукати,
чи то голуб, чи то крук,
чи то знак був, чи то знак,
що у бою внав козак?!...

Тут білява русалка, достроена до пісні, співає разом з Нею.
Глибоко лірична і задумлива мелодія.

Чисте поле, як те море!
не прогляну оченьками
та проходжу ноженьками —
чисте поле проходила,
слізоньками заросила —
чисте поле, гірка доле!

Чорнява русалка, також достроена до співу, співає далі
разом з ними. Шум Дніпра зростає в клекіт. Мелодія і музика щораз
грімкіша.

Чорна ріля заорана,
шабельками пощербана
і кулями засіяна,
білим тілом зволочена
і кровію сполочена —
а по рілі ходить Мати,
чи козака не видати. —
Не видати — тільки ворон,
летить ворон з чужих сторон.

Звідси і русява русалка, пірвана співом їх, співає разом.
Глибоко трагічна мелодія. — Шум Дніпра зростає в рев филь.

Ой чи знаєш, ворон милий,
де мій сокіл сизокрилий?
„Ой я його добре знаю,
бо я з нього попас маю —
на личеньку усідаю,
очи йому випиваю!

Тут усі вривають. — Шум, клекіт і рев Дніпра мовкне — тихо хоч маком сій! Вона сама, освітлена сильним місячним промінням, співає знов тихісенько, щораз сильніше, аж до розпучливого крику. Дніпро реве, музика росте, як буря.

А другого понехаю,
бо той другий ласку має,
бо він мені поклін дає —
він дав попас в Твоім краю,
всяким крукам чорнокрильцям!
гей! гей!
всяким крукам чорнокрильцям!!!

Вона уриває, мов поражена — пригноблена. Громова музика филь дніпрових спадає, мовкне, тихне — засипляє.

Сьміхунчик. *(вбігає.)*

Десь той змій тутки щез,
але лій чує пес!
Він тут є, не шукай,
сядь як кіт і чекай!
Він на сьвіт, а ти в слід —
не взяв пес, возьме кіт!...

Вона. *(іробовим голосом.)*

Ох! чогож мені так тяжко?!
чую горе, чую горе!...
Горе, горе мені буде!!
Серце стине мені в груди,
наче горі привалили,
цілі гори, важкі гори!...
Моє серце, моя пташко,
ти не маєш тільки сили,
трісни, трісни! — Мені тяжко,

дуже тяжко, дуже важко!
запах крові, дих могили,
чую, чую у повітрі!
Трісни, серце! я розвіюсь,
десь розвіюсь, десь подіюсь,
в чистім полі, в буйнім вітрі...
горе, висить у повітрі!...
Щось!...

Нараз всі мов закаменіли — у повітрі счиняєть ся шум. А в шумі чути сьпів незримого хору. Дніпро шумить, стогне, клекоче, реве, як зростаюча рівночасно мелодія пісні з повітря. А та мелодія повітряного хору росте, гей шум повини, що котить ся по полю, позносивши береги.

Сьпів незримого хору з повітря.

Хто се їде опівночи,
як роса паде на очи —
степ широкий дудонить;
під ним блиска кінь вороний,
а на нїм жупан червоний,
шапка золотом горить!

(Здалека чути копїт кінських копїт.)

Очи — іскри, вус повислий,
а чоло хмурне від мислий —
рука блискає мечем;
зорі сьвітять, місяць мріє,
а під ним лиш вітер віє,
і кінь порскає огнем!

(Далекий потрясаючий голос труби.)

Хто се трубить над степами,
а луна їде лісами —
в селах чути відгомін!
хто се трубить?... як затрубить,
небо зьвізди ясні губить,
бо трясеть ся небосклін!

(З небосклону сиплять ся горючі метеори.)

А хто голос той почує,
най встає, най меч готує —

Йде за голосом труби!
Дух Богдана, Дух Богдана
будить свого великана,
кличе люд свій до борби!...

(На овидї являється огниста комета.)

З далекого шуму гремить могутий, громовий, потрясаючий пеан,
з якого чути на кінці могуте слово — клич Богдана:

Вставайте!

Вона *(перелякана, вдивляючись в комету.)*

Аах! та мітла!!

Чорняв. рус. *(показує.)* Мітла!

Біляв. рус. Ах, яка огниста дуже!

Русяв. рус. Зьвізди з неба замела!

Сьміхунчик. *(подивившись хвильку на явище, байдужно.)*

Та про зьвізди нам байдуже,
може буде замітати
ще сьміте яке з землі!

Біляв. рус. Ох, то Божий, Божий знак!

(шепотом.) Буде буря! — і дощі
змиють кровцю зі землі.
Тяжко буде Бог карати,
хто кров має на чолі —
на Содому кине сірку...

Сьміхунчик. На солону кине сірку —

(перебиває її.) закипить води баняк,
всі уткнуться через дірку,
тільки не уткне рак,
бо завадить о кліщі!...

Чорняв. рус. Що за рак?

Сьміхунчик. Що взад іде,
що в кліщі весь сьвіт бере
і весь сьвіт узад веде —
а зі сьвіта шкірку дре!

Біляв. рус. Що Вам, Мамо, що Вам є?

Вона Тихо, бачиш, що се є?!
То є знак, проклятий знак —
то є та сама мітла,

що тоді, тоді була,
того року засіяла,
того року на весні —
як Богдан побив ляхів,
вигнав панство і жидів,
як та пісня залунала,
як сьпівав народ мені:
Та не має ліпше, та не має краще,
як у нас на Україні!“ —
але потім...

Підчас слів Сьміхунчика вибігає з криївки Цареслав, пофаючись поражений страшним явищем комети. Стоїть мов остовпілий і дивить ся в небеса, зважаючи на присутних. А при останніх словах Її ліворуч на сцені з провалу виступає Богун і стає на горбі. У полковницькім, козацім строю з великим ясным мечем в руці. Місячне світло опромінює фосфоричним блиском цілу його поставу.

Богун. *(перебиваючи Її, повагом).*

Мати, Мати,

Ти чуєш?! Вже знаходить час! —
Богдан знов кличе до борби!
А як озвав ся зов труби,
то відгомін пішов онтам

(показує мечем).

по селах, серед темних мас!..
Не гай ся, йди, лети, неси
цілющу воду їм на очи!..
Не час вам плакати, ні чекати
на тих, що вмують очи їм!
Дай воду лиш на села там,
люд сам собі обмиє, сам! —
Неси там воду! чуєш грім?!
Упали іскри, грім гуркоче,
то дмухай, Мати — не гаси!

Вона.

Я йду на села, йду, лечу —
не іскри, звівізди розтовчу!..

(наміряєть ся йти).

Богун.

Йди, а я лечу сей час
Богдана завізвать до нас!

Пробю кордон, хотяй би Збруч
мав виступити з берегів
від трупів, крові, громів, туч —
я перебію кордон мечем,
переведу Богдана тут!
Нехай затрубить на весь люд,
нехай веде на ворогів
за золотим Твоїм вінцем!

(до Сьміхунчика). А ти вже знаєш, що робить —
ось він! спішишь, бо час летить!..
(показує на остовплого Цареслава).

Сьміхунчик. Цить, дитинко, цить,
(до Богуна). бо шершень не спить,
може вчути і збагнути,
тайховаєть ся в дупло,
не дасть вирвати жало!

Богун шезає з горба, а Вона виходить скоро сьмілим кроком по-
при Цареслава в противну сторону. На сцені остає він, Сьміхунчик
і русалки. Русалки спозирають на нього, а Сьміхунчик сідає по турецьки
під горбом.

Сьміхунчик *(співним голосом).*

Фі, фі, фі! Ті, рі, рі!
налякав ся дуже лис,
як аркан в очах заблис —
знюхав сірку в тій зорі!
(кликає до Цареслава).

Гасподіне, що се є,
що так блеск від нього бе?
(по хвилі до русалок).

Він не чує, як мара,
штуркни там його котра!
Я боюсь!

Біляв. рус.

Чорняв. рус.

Русяв. рус.

Сьміхунчик.

І я боюсь!
А я знаю, може бе?!
Та-ж ти не смертельна є,
а то не смертельна гусь!
(кричить до Цареслава).
Гасподіне, їде царь!!

Цареслав *(здрігаєть ся.)*

Царь? де царь?

Русалки.

Ха-ха-ха!

ха-ха-ха!

Сьміхунчик *(показує на комету).*

Он, коло хмар!

Я не знаю, чи то царь —
що-ж то є?

Цареслав.

Зловіщий знак!..

Сьміхунчик.

Чогож ти злякав ся так,
та-ж тебе спасе твій царь!

Цареслав *(шепче, все дивлючись в комету).*

Що за знак, зловіщий знак!

(Явище щезає).

Сьміхунчик.

Я гадав, що то аркан!

Цареслав.

Се для вас є той аркан!

Сьміхунчук.

Е, твій царь є сьвіта пан,
як для нього цілий сьвіт —
то для нього й той аркан!

Цареслав.

Стережись, я син царя! —
бачиш царський оксаміт?
кожда спинка — самоцьвіт,
кожда спряжка — золото!..

Сьміхунчик.

Ну, тай що?

(встає і сходить з горба до нього).

Цареслав.

Покірний будь,
а ласкавий буду я —
дам тобі тото за то,
перевісиш через грудь!

(дає йому ордер).

Сьміхунчик *(оглядає глупковато).*

Ах, як з нього злото бє,
що-ж то є таке?

Цареслав.

Ордєр,
передав тобі сам царь!

Сьміхунчик *(придержуючи пальцем на грудях ордер, залицяється ся до
русяв. русалки).*

Що-ж, подобаюсь тепер?

Русяв. рус. *(іронічно).* Дуже! дуже!

- Сьміхунчик.** Губці дай,
зроблю тобі з нього дар!
- Русяв. рус.** Ха-ха-ха! а що-ж то є?
така шматка!
- Сьміхунчик.** Бо се, знай,
причіпляєть ся до шмат —
не на чисту білу грудь!
- Русяв. рус.** То віддай йому назад!
шмата най іде до шмат!
- Сьміхунчик.** Губці дай, покірна будь,
а ласкавий буду я,
дам тобі того за то —
(*наставляє їй ордер, наслідуючи Цареслава*).
то є ніби золото!
- Біляв. рус.** Або шматка се твоя?
- Сьміхунчик** (*до Цареслава*). Що за теє хочеш ти?!
- Цареслав.** Та нічо! — лиш коби міг
(*ніби байдужно*). ти де місце те найти,
де сховала ся Вона,
та безумна, та дурна,
що кричала тут на всіх!
- Сьміхунчик** (*глупковато*). Та я знаю...
- Біляв. рус.** Боже мій!
- Чорняв. рус.** (*тихцем*). Тихо будь!
- Цареслав.** Ну, де-ж Вона?
- Сьміхунчик** (*глупковато*). Хто?
- Цареслав.** Та хто! — та та дурна
чарівниця?!
- Сьміхунчик** А во на!
(*показує на небо*) та на тій мітлі, на тій,
що ті зьвізди замела —
ти не бачив? — та-ж Вона
десь поїхала на ній
замітати ті палати,
де плетуть різки на скот
царь, царята і синод!
- Чорняв. рус.** Ха-ха-ха!
- Біляв. рус.** Ха-ха-ха!

Русяв. рус. *(в запалі одушевлення хапає двома пальчиками його за ніс).*

А то бестійка мала,
ти пустунчику!

Сьміхунчик.

Тепер
губці дай, то дам ордер!

(лапає її і цілує.)

Русяв. рус. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Сьміхунчик. *(причіпляє їй ордер.)*

Маєш шматку від царя!

Русяв. рус. *(скидає ордер на землю.)*

Я не хочу, що-ж то я?!

Сьміхунчик.

Жінка знає, що съвяте!

(до Царс-лава.)

Ти не гнівайся за те,
бо се жіночка моя! —
Радість з нею ділю я,
ми взяли недавно шлюб!
А ти чув таке мабуть:
ми весь сьвіт берем за чуб,
нас за чуб жінки беруть!

Русалки. *(враз)* Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Нараз край могили счиняєть ся знов приглушуючий шум і клекіт. Могила з лоскотом затряслась і за нею поніс ся копіт кінських копит, спершу сильний, відтак далеко десь затихаючий. А з-під могили ударив гук і бите молотів серед шуму дніпрової музики, як давнійше. Місячне світло освітлює цілу могилу промінистим блеском.

Сьміхунчик *(показує на могилу.)*

Чи ти чув, чи зрозумів? —
се є танець земних дів.
То є знак, що просять нас
в гості! — може маєш час?
може підеш? — я готов!
До рубця я нині змок,
а ти змерз на чатах там —
а тут німфи, іно крок,
що ласкаві будуть нам...
А горяча в них є кров,
фі-фі-фі, не треба дров!...

- Висушать мені повіки,
а тебе огріють знов —
так огріють, що на віки
будеш знати, що любов!...
- Цареслав.** Хтож-то, діви є такі?!
- Русалки.** *(враз)* Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
- Сьміхунчик.** Дуже гарні і палкі,
не такі, як риби ті,
що на личку гей сьвяті —
а у серці кров як лід!
Коб ти видів їх терем,
а побачиш, як підём,
що за смак там, що за хист!
Стіни — різаний хрусталь,
золото — склепіння звід,
поміст — синій аметист,
з-під помосту літеплом
золота фонтанна бє,
а при ній ті діви всі,
білі, наче горносталь —
миють ся, купають ся,
мов лелії у росі,
а з їх ясних тіл кругом
перли розсипають ся!...
- Цареслав.** *(хитрим зором дивлючись на могилу.)*
Може де ту дїрка є,
чи би там не зазирнув?!...
- Чорняв. рус.** *(рівночасно з Цареславом каже до русяв. рус.)*
Як він всьо перевернув,
там ковало, він фонтан...
(тут затикає її губу рукою Сьміхунчик.)
- Сьміхунчик.** Тихо будь, як мовить пан!
(до Цареслава.)
На що дїрки? — перейдём
по-під філі в сам терем,
та-ж тебе вони приймуть
з таким жаром у очах —
будеш знати, що любов,

будеш мліти в раменах,
як тебе там обіймуть
на пухових подушках!...
Прецінь то не аби-хто,
але в гості ти прийшов,
прецінь ти — та-ж ти не я!
Як побачуть: — син царя!
зверха царський оксаміт,
кожда спинка — самоцьвіт,
кожда спряжка — золото;
а під сподом в тебе як? —
тре-ж бо розібрати ся! —

*Підіймає оксамітну кирею з лівого боку, під нею є багрова ряска, по-
плямлена сьвіжо чимсь червоним.)*

Цареслав. Чого хочеш, я не йду!

Сьміхунчик. Ов! де-ж ти обризкав так
фарбою? фее!

(до русалок.) дивіть!

Русяв. рус. О, ще мокре!

(дотикаючи пальцями ряска разом з білявою рус.)

Чорняв. рус. *(показуючи кінець різки під киреєю.)*

Що-ж то знов?!

Біляв. рус. То є кров! людська кров!

(З переляком відскакує від ряска Цареслава.)

Сьміхунчик *(вириваючи з-під пахи Цареслава велику кровяву різку.)*

Мож перекопати ся!

Що за ідеальна пліть!!!...

*Цареслав з розжареними очима, простягаючи руку з дрожжачими
пальцями.)*

Проч! віддай се, сукін-сине!!

Сьміхунчик *(кидає різку в Дніпро в сторону могили.)*

Зараз служить сукін-син —

тільки вмие, господине,

бо така гей кармазин!!

(до русяв. рус.)

занеси ту різку їм!

Русяв. рус. *(кидаєть ся в Дніпро, лапає її і кличе подруг.)*

Занесім ту різку їм!

Білав. рус. Занесїм! *(кидаєть ся також у ріку.)*

Чорняв. рус. *(за нею.)* Занесїм! *(щезають під водою.)*

Цареслав. *(дивлючись на се, кулаком грозить Сьміхунчикови.)*
Ти собáко!

Сьміхунчик *(дрочить ся.)* Ду-ду-ду!
з жалю, з болю загуду!
я обмити різку хтїв!
а вона собі пішла
в гостї до горячих дїв,
буде грїлась, буде схла,
коли пан її не хтїв!
А вони її приймуть,
треба їм таких різок,
зроблять собі тріпачки
на непрошених панків,
що їм лізуть в подушки,
що їм спати не дають!...

Цареслав *(злісно.)*
Не бреши, вони кують,
там вінок, якийсь вінок!...

Сьміхунчик *(граючись).*
То поставлять різку в кут,
може здасть ся їм на по́каз,
чи на показ, чи на до́каз
перед людом, перед сьвітом,
що під царським оксамітом
є любови красний о́каз.

Цареслав *(тонить за ним, простягаючи дрожачу руку).*
Мовчи, я здушу!

Сьміхунчик *(цофаючись з ірашкою).*
Душу?..

(З Дніпра чути приглушуючі оклики.)

З-під могили. Маєм кнут, царський кнут!

Сьміхунчик *(втікаючи на горб).*
Чуєш сьпів земних дїв?...

Цареслав свище, на сцену вбігає гурма салдатів російських і стає оподалїк перед ним з ручницями і нагайками.

Цареслав. Держи, в тюрму його!..
Сьміхунчик. Ха-ха!

Сьміхунчик розпинає крила до лету зі сьміхом на горбі і збігає в провал. Салдати наміряють ся бігти в слід, та нараз чути за ними грімкий голос.

Голос. Пожди!

На сцену увіходить Демон у довгім чорнім перевесі з великанськими чорними крилами. Мущина чорнявий, великого росту, широкі груди, виразисте лице о снідій кожї, очи лискучї, чорні, горді, повні великодушности і сьвідомости своєї сили, зір прошибаючий. Голос грімкий, рухи рішучі. Цареслав клонить ся йому до ніг.

Демон. Що робиш? воздух хочеш уловить?!

Цареслав. Той злодій кнут менї вхопив з-під рук!

Демон. Пропало, треба було добре крить!
Ти не рівня йому, він вольний дух,
він вольний від усіх тілесних мук,
ти знав, що влади ти не мав над ним...
Ти царь лишень над тілами людий,
тому не скуєш духа, хоч би він
був із душі найнищого раба —
відправ сї нищі твари вон!..

Цареслав (*дає знак салдатам*). Пашол!
(Відходять).

Демон. І як се стало ся?

Цареслав. А блазен той
зачав лестить менї і кнут зазрів...

Демон. Чого-ж ти ліз до нього, де твій нюх?
Ти знаєш, чим то пахне? знаєш ти,
що се є здемаскované царя,
відслонене його кровавих рук,
меч найнебезпечнійший проти нас —
се початок руїни царства тьми!..
А де-ж він дїв той кнут?...

Цареслав. Онтам післав

Демон. То зле, ти сам завдав собі удар!

Цареслав. Я хтїв провідать ся, де є Вона!

Демон. Від нього, ха-ха-ха! На щоб тобі?...

Цареслав. Я хтїв зловить Її! Вона була
осьтут — я свиснути вже мав на них,
нараз почув той шум, той сьпів, той гук
підземний — і нащурив уха там:

(показує на мошлу.)

там є якісь Її помічники! —
тому пішов я узброїти всіх
людей своїх і наказав чекать!
Вернув і нїс вже свиставку до уст,
аж та зьвізда, проклята та зьвізда
напудила і зрадила мене! —
Вона втекла, а ти не знаєш, де?...

Демон. На щó тепер тобі Її ловить?
тепер?! — ти знаєш, що за час тепер?

Цареслав. Як то на щó?... Убити і кінець!
Кінець най буде раз цілій грозї,
що віє з того бунтівничого
гнізда — Вона душа всіх бунтів!...

Демон. Пусте, ще раз кажу тобі, що ти
лиш царь над тілами, а хто Вона?..
Хиба не знаєш ти, яка судьба —
то знай: Вона тебе пережис!
шкода з'усиль, Її ти не убеш!
Не бий Її, тим коплеш грїб собі —
бо будиш духа, що звалить тебе,
тілесним катуванням дух росте!
Щоб духа нищити, щоб дух не ріс,
потреба духови завдать удар —
тре' бити, тіла не діткнувши ся!
А так ти беш, чи не росте той дух?
чи знаєш ти, як виріс він тепер?
Там під землею вже виковують вінок,
що блеском може потягнути
цілий народ до бою проти нас;
а із заходу, з-за кордону вже
озвав ся гук труби Богдана, гук,
що зьвізди з небосклопу пострясає!...

Се вже не той сам зов його труби,
не той сам клич глухий Богдана,
який почуло лиш кількох людей,
а гук, що будить маси — буде зле!
А он вже Гонта, Залізняк, Богун
на клич той вибігли з могили,
з могили сеї... *(показує — Цареслав здивований.)*

ти не бачив? знай,
що на три шляхи нині розійшлись,
всі на вороних вітром полетіли —
ти не вважав?! — а се велика річ!
Там Дух Залізняка поніс вже клич
перековати плуг на коси і мечі,
а Гонти Дух розсіє в серці мас
кроваві іскри саможертви скрізь.
Богун же вітром на кордон помчав
Богдана на сій бік перевести!
Ти знаєш, хто Богун є?! Дух його
Карпати би на прах розбив, розніс,
не то кордон, аби Богдан був тут!
А там студенти з Мазепинцями
скінчать блестячий золотий вінок,
положать Її на голову його
і поведуть при голосі труби
Богдана у розбурханий народ...
Народ лявіною покотить ся,
осліплений тим золотим вінцем
за ними в бій! — що вдієш ти тоді?...

- Цареслав.** Так добре би було Її зловить!
- Демон.** Пусте, кажу! Її ти не убеш!
- Цареслав.** Та задержу в тюрмі в бурливий час!
Душа щілого бунту — то Вона!
- Демон.** Вона є — серце, а душа — вінець!
- Цареслав.** Як вирву серце, то й душа умре!
Яке там царство буде без царя?!
- Демон.** Пусте, кажу, ти плосколобе, ти,
не розумієш, що значить ловить

- в тюрму в такий бурливий час
могуче серце бунту — те самé,
що підчас бурі с'ять гураган!
Народ побачить золотий вінок,
а не узрить властительки його,
то переверне сьвіт, щоб увільнить
Її з тюрми — а люд розярений —
то є пожар, що гонить по степу.
А хоч би ти тоді і стадо львів
до бою вів з пожаром тим страшним —
то ти не то його не з'упиниш,
ще він тебе із львами прогліне!
Цареслав. То так лишити бунт і ждати нам?
най м'ечуть головнями на царя
провідники запальних темних мас,
аж маса вибухне, гей той пожар
степу, як ти казав?! На щó тюрма?
Демон. Щоб здавить бунт, ти маєш лиш одно
средство в руках: нагайку і тюрму!
А ними тіло бунту покориш,
а духа, духа ще підбуриш тим —
на другий день вже тіло відросте,
як гидра -- коли дух буде живий!
Так раз і другий раз — і вже по вас!...
На духа я лиш маю чорний меч,
той меч, лишень той меч позбавить крил
хуртовину, яка іде на нас!
Цареслав. Ратуй нас, володарю наш, ратуй,
як можеш тим мечем своїм...
Демон. Та як вас ратувати можу я,
як проти мене йдете ви самі,
бо вашим катуванням дух росте.
Я вдарю духа раз, ви тіло два —
від мого вдару дух змалів о пів,
від вашого два рази більший став,
як був тоді, зак' я завдав удар!
Та се нераз, а стóраз так було —
і як я маю ратувати вас?

Цареслав. Якось ратуй нас, що-ж робити нам?
хиба ми хочем проти тебе йти,
ми боїмось навали диких мас,
ратуємось, як можем, серед филь,
а филі котять ся лявіною...
Ратуй нас, володарю наш, ратуй,
супроти бунту мас царь за слабий!

(паде на коліна.)

Демон. То слухай і роби, як я кажу
і не переч мені, як ти слабий,
як мусиш плазувать у ніг моїх!...

Цареслав. А що-ж супроти бунту мас робить?

Демон. Відсунутись, де блисне лиш мій меч!
Мій меч — зневіра, що вбива' серця.
Зневірою зломлю я крила Їй,
Україні, на той великий час;
зневіру я засію в серці тих,
що там кують той золотий вінок
і не скінчать його, бо руки їм
опадуть, а як прийде хвиля вже,
що Дух Богдана загремить в степах —
не буде серця, ні душі в товпі!
Люд розпорошить ся і втратить ціль!
Коби лиш ти жаждою крови знов
мені усього діла не попсув.
Вважай!

Цареслав. А може потім аж,
як появить ся Дух Богдана тут
зловить Її і кинути в тюрму?!

Демон. Шуліко! ти, не шарпай серця Їй,
не надривай угроби Прометея,
бо розпучливий крик з Її грудий
не людом, а Кавказом потрясе —
і гори, гори скотять ся на нас!
Ти кровопійче, проч від мене геть,
що хоч роби, мій труд нінащо тут!
я виджу, що знівечиш всьо, ти псе!!

Цареслав *(паде до нії.)*

Та ні, я лиш питав ся, царю мій!
як ні, то ні, — я буду так робив,
як кажеш, лиш не опускай мене!

Демон.

То не переч мені, бо йду від вас,
умию руки, най кують вінець!...
Роби що хоч, порви собі її,
сій вітер канчуками, бий, мордуй,
збирати-меш не бурю, а кістки
з царя край царського престола —
гони у пропасть кнутом царство тьми,
конай на дні із ним повалений
світляним духом сонця, царю тіл!...
Мені байдуже, не загину я,
я не смертельний! Хоч би на землі
настав, як сонце, промінистий рай,
я буду все, бо я — при світлі тїнь!
Хто духа сонця взрів би на землі,
як-би при нім дух ночі не сидів!

Цареслав.

Не гнівай ся, а щож мені робить?
Не відтягай від діла рук своїх —
ти-ж сам казав мені, що в царстві тьми
тобі найліпше володарю мій!
Хто зна', чи в царстві України ти
таку широку волю будеш мав?!

Демон.

Ти не грози мені, не дбаю я
о вас, о ваше дряхле царство тьми —
без вас — я буду, ви без мене — ні!
Мені одно, в якім я царстві є —
ще не було світла на землі,
щоб Демон не отьмив його колись.
Хоч би там люди не то золотий
вінець України, а небесам
єдине сонце видерли колись
і на престол царя поставили,
зараз найдуть ся плями і на нім!
Кождий побідник, як прийде на шпиль,

подати мусить руку і мені,
щоб зараз не звалив ся стрімголов,
бо влада над людьми в моїх руках!...
Ти чуєш се, ти знаєш, хто є я?!...
Корись мені і слухай, рабе, ти,
роби, як я кажу, а ні — пращай!

Цареслав.

Прости мені, великий духу тьми!
Розкажуй, слухаю у ніг твоїх!

Демон.

То слухай і мовчи, падальче, ти,
а не переч мені ні словом тут! —
Устань! велику раду дам тобі,

(Цареслав встає.)

що уратує ще на хвилю вас —
та памятай, вампіре, горе вам,
як знов, занюхавши в повітрію кров,
не здержиш ся від кровопролитя!
Вважай! Вона пішла на села там
завдати царству тьми страшний удар —
як той удар завдасть, тоді нічо
не уратує вас, пропало всьо!
Іди, біжи, лети як грім, обстав
сторбжею усі міста і села всі
і не пусти її тепер до мас
у той бурливий час, бо горе вам!

Цареслав.

А що-ж таке Вона там зробить нам?

Демон.

Страшний удар, кажу — ти вір мені,
що як допустите її до мас,
тоді твій царь звалить ся стрімголов,
пропадете усі — се зробить вам!
А чим — колись дізнаєш і ти,
тепер най буде се в моїх думках,
а ваша доля у руках моїх! —
Досить для тебе, що се я збагнув
і раджу вам, щоб вас уратувать!
Лети-ж як стій, роби, як я казав,
не допусти України до мас,
та памятай, пусти про се указ,

аби ніхто і пальцем не диткнув
Її тепер у той бурливий час,
бо в битім тілі кожний дух росте,
не то душа могутча Прометея,
яка живе у грудях України!...
І хочби я Її крила поламав
на прах, як ти Її зраниш,
то з ран Її ще душі відростугь
і буде зле, вважай, що я кажу!..

Цареслав. Всьо буде так, як ти нам приказав,
клянусь царським словом чести я!

Демон. Побачу, йди-ж, відтак яви ся тут —
мені потреба буде ще тебе,
як буду йшов до тих, що там кують —
розбити їм той золотий вінець.

(показує на могилу.)

На щоб тебе, дізнаєш ся тоді,
тепер іди, я йду за Нею в слід
ламати духа, що росте у Ній!..

(Цареслав відходить.)

Демон (сам). На вид мій надія і віра втіка',
а суне на серце зневіра тяжка!

(демонічно). Ха-ха ха!!

(відходить.)

На сцені пусто. У Дніпрі край могили знов зриваєть ся навальний шум і клекіт. Чути могутче, безпроривне бите молотів. Місяць опроміннює фосфоричним блеском могилу. Обрив берега і філії — обризкані тисячами брилянтових іскор. Бите молотів переходить в такт до грімких слів слідууючої пісні підземельних ковалів.

Сьпів підземельних ковалів.

Надходить час, великий час,
гей молоти візьмім ураз
до рук ковати меч —
най іскри біють, най прискають,
най блески шлють, най блискають,
то царський кнут,
кровавий кнут

куєм на меч огнистий тут —
на України меч!

Надходить час, великий час,
Україна візьме від нас
до рук той ясний меч —
покаже всім скайданеним,
замученим, пораненим,
хто люду кат,
відвічний кат —
а з тим сей люд вже зробить лад,
кого покаже меч!

Далі громова музика без слів росте, як гураган. Дніпро шумить,
реве і клекотить, неначе береги вривас без ваги — а бите молотів що-
раз завзятійше гуде і гремить і гремить...

(Заслона спадає).

ДРУГА ДІЯ.

Підземна хрустальна печера. Червоний блиск. Студенти кують. За ними бе проміниста ясність. Золоті іскри сиплять ся зі склепіння під молоти. Ватра палає в правій стіні. У ній застромлений огнистий меч. Від нього кроваво іскрять ся сталактити у стінах печери. Праворуч перед ватрою один вхід, ліворуч проти нього другий. В глибині, на середині третій великий вхід до золотого терему, звідки ясність опроміннює студентів стовпом порошку золотого. Жерела тієї ясности не видно. Біля студентів стоїть гетьман Мазепа в червонім жупані. А студенти гії кують іскри золотії на ковалі, що стоїть на пні у середині печери.

Перший студент високий, в червоній сорочці без сурдута, лице жовтаве з синіми огнистими очима. Склад лица зраджує походжене з люду. Говорить з огнем, зраджує внутрішні пориви рухами.

Другий студент низький, в мужицькім строю, лице червоне з широкими кістками дільної щоки. Очи сині глибоко всаджені. Мало говорить, не слухає розмов, а кує без упину.

Третій студент середнього росту, в вишиваній сорочці, лице бліде з чорними лискучими очима. Слухає вижидуючо, а відтак говорить з запалом, але без рухів.

Як всі три кують, чути шум і клекіт филь Дніпрових ізза золотого терему. Кують якийсь час без упину, а з під їх молотів летять огнисті, золоті іскри. Мазепа дивить ся на ковало з радісним усміхом на устах. З золотого терему *входить гетьман Гордієнко*. Студенти перестають.

Гордієнко. Спішіть ся! зазорів великий день,
туй-туй явить ся дух Богдана в нас!..
Усі листки вінця вже є, лишень
бракує нитки, щоб звязала їх.
Не гайтесь, діти, бийте раз-у-раз,
збивайте іскри в брилу золоту
і витягайте нитку — тре вязать!

Перш. ст. Та видиш, батьку, валимо ся з ніг,
а бєм, аби ті іскри позбивать!

Друг. ст. Я молота не пушу з рук своїх,
пок ті всі іскри в нитку не сплету!

Трет. ст. А я — хиба упаду трупом тут!

Мазепа. Коби Богдан хоч не злетів сей час —
вінець ще не готов, лиш меч є в нас!

Гордієнко. Тре було перше вам вінець скінчить,
а кнут відтак виковувать на меч.

Перш. ст. Та Драгоманів, як приніс той кнут,
казав кувати, поки кров горить
на нїм, щоб з нього меч огнистий був!
дивіть ся, як палає він в огні!

(показує на меч у ватрі).

Трет. ст. А я казав тобі, в запалі ти не чув —
вінця сполуку перше забезпеч,
щоб люд вела якась зоря в борні,
така зоря — народом робить люд! —
для нас зорею тою — сей вінець!
А меч — що меч? покаже ворогів.
Люд чує, хто над ним тримає кнут,
люд давно взяв, чого-б він не хотів —
а що би хотів, спізнати не умів,
не вмів найти зорі для всіх сердець!
Він все валив, а ставити не міг,
бо всі одну будили думку в нїм;
як хлїв звалить, а не як ставить дїм —
тому то не було сполуки у гадках,
люд в рѳзсипці не йшов на спільний шлях!

Гордієнко. Та тихо!

Мазепа. Що?

Гордієнко. Ти чуєш?

Мазепа. *(з острахом.)* Що?

Гордієнко. Дуднить!

Перш. ст. Та де, дуднить?

Мазепа. Ага, дуднить!

Трет. ст. Трава

шумить!

Перш. ст. Земля дροжить!

Друг. ст. То кінь біжить!

Трет. ст. Богданів кінь?...

Друг. ст. Мабуть два коні, два!

Заперли дух, напняли слух, похилені всі лівий бік, а земля дудонить під тупотом кінських копит.

Трет. ст. Чи то не Богун і Богдан?

Друг. ст. Мабуть!..

Мазепа. Трубіли, ні?

Перш. ст. Та ні!

Гордієнко. То не вони! —

Мазепа. Мабуть то Гонта й Залізняк женуть!

(лівим входом входять Гонта і Залізняк).

Мазепа. Ви тут, ну що там села?...

Гонта. Гасла ждуть!

Гордієнко. Готові?

Гонта. Хоч у пекло їх гони!

В повітрі всюди прочуте гуде,
що буря йде, що буря загуде —
на кожній гільці листе затряслось,
всьо жде дощу, у гору піднялось!

Залізняк. Та ніби так, всі села аж гудуть,
весь люд, гей шум лісів, загомонів,
як зов труби Богдана загремів —
всьо ждало голосу його труби!..

Так щож, ніде не шлють ся очи там,
де вдарити як раз потреба нам!

У кожному селі інакша думка є,
що не виходить поза круг села —
нема сполуки, що-б весь люд вела
на певний шлях громадної борби!

Трет. ст. Пусте, така сполука наш вінок!

Як дух Богдана дасть до бою знак,
Україна з вінцем тим на чолі,
заблисне як зоря усіх думок! —

Народ побачить, звідки сьвітло бе,

який то рай зас'яє на землі —
і піде до борби за тим вінцем!
А меч, огнистий меч покаже, як
ударити, то просто на царя!

Залізник. Та правда, правда, той вінець — зоря,
коли бо села всі йдуть одинцем,
народ у них — то в наспах муравлі!..
Кипить у кожному селі, так щож,
не дбає люд в однім селі про те,
що дієть ся у другому селі —
не то, що-б думав за якимсь вінцем
іти на шлях до бою із царем,
про бій такий і думати не мож!..
Скрізь тліють іскри, але чи зросте,
чи вибухне із іскор тих пожар?
чи не придавить царь усьо тихцем?

Гонта. Подайте гасло; гасла жде народ!
Всьо буде добре, все в бурливий час
у масі мусить бути заколот,
а гасло зверне очи всіх на вас!
Ми кинули вже іскри, та пожар,
пожар як всюди вибухне нараз —
то дїтько сам не здавить, не то царь,
народ готовий — гасла жде від вас!

Мазепа. Та добре, гасло прецінь до борби
є голос Богданової труби —
та не єдинить дух один тих мас,
що би спроволав люд на спільний шлях,
а очи всіх післав тоді на нас,
на наш вінець, на України стяг —
коли Богдан дасть гасло до борби...
Народ розсипаний — тре Палія!..
(*кличе*) Семене!

(По хвилі виходить з терему Палій.)

Палій. (*входить*). Що?

Мазепа. Лети в народ як стій!

- Палій. *(до прибувших.)*
Ви вже вернули?
- Гонта. Вже!
- Палій. А люд готов?
- Гонта. Готов!
- Палій. А всюди чув Богдана зов?
- Гонта. Усюди, іскри вже розсипані!
- Палій. То добре! *(до Мазепи.)*
Маніфести дай мені!
- Мазепа. То Орлик дасть!
(кличе.) Пилипе, дай листи!
(входить Орлик з маніфестами.)
- Орлик. А що?
- Гордієнко. Всьо добре!
- Орлик. Хто іде, Палій?
- Палій. Іду, піском валить престол царя!
- Орлик. Ти все жартуєш!
- Палій. Що-ж не віриш ти?
Гора піску — то й сім царів звалить!
- Мазепа. Бери листи і йди, бо час біжить
Богдан на нас, як вітер, налетить
потреба масам показати шлях
і згуртувати всьо під спільний стяг!
- Орлик. А от листи.?
- Мазепа. Розкинь їх поміж люд,
кажи, най жде, звернувши очи тут —
нехай не йде, аж гасло дасть Богдан!
- Палій. Яке-ж то гасло?
- Мазепа. Гасло: зов труби.
Як тричи хто затрубить у степах,
то Дух Богдана знак дав до борби!
Най, очи люду шлють ся на той шлях —
ми вийдем всі з могили на майдан,
Україну увінчимо вінцем,
до рук дамо той меч — і тим мечем

Вона покаже масам, де іти!...
То Гонта й Залізник най рознесуть
те гасло межи масами, а ти
лети, розкинь листи, згуртуй весь рух —
а сам вертай, як вчуеш перший слух,
що надближається Богдан до нас,
бо мусиш нас спровадити до мас.
А Гонта й Залізник най стережуть
народ від вибуху не в слухний час!

Палій. Коли-ж ударимо в великий дзвін
могил?

Мазепа. Як вчуєм шум великих крил
Богдана на землі, у відгомін
йому наш дзвін великий загуде,
на віче скличе весь народ з могил —
а як Богдан затрубить третій раз
за тим вінцем увесь народ підє,
всі мёртві оживуть на клич пісень,
з живими в бій підуть в великий день!

Палій. Ходім! *(до Гонти і Залізняка)*

Мазепа. Пращайте!

Палій *(до студентів)*. Най вас громи бють,
мерщій кінчіть вінець! як заірже
в степу Богданів кінь, за пізно буде вже!

(до всіх.) Пращайте, в мить надійте ся мене —
моя шкапина скоро ся звине!

Виходять всі три лівим входом. Орлик відходить в золотий терем. Студенти кують іскри. З-під молотів блискають блискавиці. А з-за терему філі Дніпра шумлять, гудуть і клекотять. Глухий шум і клекіт росте з битем моютів в навальний рев і гук. Студентів обсіпає щораз червоніший блиск від огнистого меча в кроваво палаючій ватрі. Мазепа і Гордієнко стоять у глибині задумані, заслухані у музику дніпрових филь, а над ними горять кроваві стаяктити. З лівого боку входить Демон перебраний за студента — не з крилами, а з горбом на плечах, з ліскою в руках.

Перш. ст. Ти тут, Осипе?

Демон. Тут, от, бачиш, я!

Перш. ст. А де-ж ти був? чи чуєш, буде рух!

Отсе товариші мої,
(представляє студентів.)
(до них) а то наш друг!
(Демон подає їм руку.)

Демон (іронічно.)

А чую, чую, український рух!
(ставить ліску в куті.)
Я взрів Залізняка у філях мас
і він сказав мені, де найду вас!

Трет. ст. (до другого.)

Несимпатична пика! — як змія.

Друг. ст. Е, що там пика, але бодрий дух!
Диви ся, що за сила в тих очах!!

Трет. ст. Морозом віє — серце як в кліщах...!

Мазепа (до Гордієнка.)

Не видить нас, не з нашої рідні!

Перш. ст. Ти все такий, не віриш в силу мас!

Демон. (сумнівно.)

Ба, сила мас, хиба у иньших рас,
а українська — не здаєсь мені!
У кожному селі є сто вітрів —
куди повіють, чорт би не збагнув!

Перш. ст. Ну що-ж там чути, ти на селах був?

Демон. Був, був, оглянув український рух!
Яка там сила в кожному селі,
а скрізь яке народне почуте —
фі, фі, царя зметете із землі!...
От, православні хочуть рабувать
всі двори, иньші — різати панів;
сектанти бють на те, щоб рознести
церкви на прах і вигнати попів —
а найревнійші з них і се гасять,
бо віра всіх спасе, — зі злом не йти
на перебий, бо правда побідить,
„як Бог захоче, чудо обявить!“
І ось такі гадки, таке чуте
найкращих душ, найкращих із людей —
се, бачите, є український рух,

рух ваших мас, що „якстю ідей
рівнають ся осьвіченим людяцям!“
Що чоловік стріляє в иньший бік,
а де є ціль — ніхто не скаже вам!

Перш. ст. Та ціль найдеть ся, — от є ціль, дивись!

(показує пальцем в золотий терем.)

Ми викували золотий вінець,
що людови сияти-ме по вік!
Вінець той — царство українських мас,
тих бідних мас, що в гóру піднялись —
се щастє всіх, се мир для всіх сердець!
А як заблисне всім така зоря,
як ми покажем їм такий вінець —
народ побачить, повалить царя,
побачить ціль і вдарить в один бік!

Демон *(з демон. усміхом, відтак твердо.)*

Ехге! ну-ну, побачить! та нехай
вам буде так, що то зоря для мас!...
Та памятай, що ти казав нераз,
що бідний люд обманювать не мож,
се злочин — люд під обманом вести
на пролив крови, добре памятай!
Ти тягнеш люд під золотий вінець
і кажеш: той вінець — се царство мас
се щастє всіх, се мир для всіх сердець!
Вважай, чи не за много обіцяв —
аби вінець той щастє людяцям дав,
всім щастє, мир усім — се лож!...
То злочин, злочин з людом робиш ти!...

Друг. ст. Та аби маси потягнути чимсь,
тре осліпить їх ідолом якимсь;
а чим чистішим блеском він сия',
тим скорше люд у бій пірве струя!
Най буде, що в тім блеску буде лож
як нею пекло розвалити мож,
а земний рай поставити, коли
не можна неба мати на землі!

Трет. ст. То злочин — ложею народ вести! —
хоч би й до ціли красної іти,
але не дати того, чого люд
надіяв ся, за що до бою йшов,
готов ріками проливати кров!
Хто розчарує люд, той зробить гріх,
бо с'є їдь зневіри в серцю всіх —
а їдь зневіри гірша від оков!
Окови краще на ногах лишить,
як поламати їх, а духа вбить!
Ми як окови хочем поламать,
як тягнем люд під золотий вінець
і кажем: той вінець — се царство мас
се щасте всіх, се мир для всіх сердець —
то не обманюєм народу ані раз,
ми вірим в те і можем так казать!
Бо що є щасте? — Щасте людське в тім:
ціле житє до ціли бодро йти,
з товчком в руках нести хосен усім,
„своє добро в добрі усіх“ найти —
а мир-спокій злетить, як ангел, сам
не серце людське, змучене життям!
Хто робить шлях, що в рай людство веде —
той найде щасте в тім, що так іде!
Як в с'їм дамо спромогу так іти,
чи наш вінець колись — не царство всіх,
не щасте всіх, не мир для всіх сердець?
Ніякий злочин, пляма, ані гріх
на нас не сп'аде за той наш вінець —
бо правдою і кровію сердець
усіх повстав наш золотий вінець!
Тому не сумніваймось, станьмо враз
і биймо раз-у-раз, бо пізний час!

Демон. А що-ж еще куєте з іскор тих?!

Перш. ст. Ми хочем нитку витягнути з них,
аби звязати всі листки вінця!

Демон. Давайте молот, стану з вами враз!

(бере молот, удає, що щойно побачив Мазепу і Гордієнка.)

а, дух Мазепи, Гордієнків дух,
за вами, опроміннені, стоять!

(до Мазепи і Гордієнка.)

Клоню ся вам, і я вам до услуг!

Мазепа. Побачив нас, бо вже пристав до нас!

Всі чотири довго молотами бють, а іскри золоті огнисто прискають. Ізза терему знов реве Дніпро, а з ватри сиплеть ся кровавий блеск. Та в тім блеску творить ся якась чорна смуга і кидає тїнь на постать Демона. Вривають, музика затихає.

Демон. Важке се діло іскри ті злучить,
ще тяжще нитку витягнути з них
що би звязала всі листки вінця!

Перш. ст. Та правда, треба бити без кінця,
аби гурток у грудку збить яку.

(кують якийсь час — і знов тиша.)

Демон. Споїти ся у тіло не хочять,
відскакують, розсипують ся так,
немов не годять ся в однім гуртку —
не сила їх до купи позбивать!

Друг. ст. Я во, я збив у грудку тільки їх!

Демон. А вдар по ній — розсиплять ся на мак!

(другий студент бе молотом.)

Друг. ст. Ага, дивіть ся, справді сталося так!

Перш. ст. Я ні одної збить тепер не міг!

Демон. Та я кажу, се дуже річ трудна,
аби повстала нитка з них одна!

Трет. ст. *(до перш. студ.)*

А видиш, як би не твій перепал,
ми б мали вже ту нитку золоту
звязати наш вінець, наш ідеал —
а так ми силу потеряли ту
на викуте меча, а сил досить
тепер би стало на його куте!

Перш. ст. А ти не чув, що мус кувати кнут
на меч, ще поки кров на нім горить,
аби той меч горів, аби весь люд

побачив, як покаже на царя,
і йшов за ним на смерть і на жите!

Трет. ст. Та глянь, той меч горить, а тая кров
ще досі є на нім — кувати час
було би ще тепер той меч, а в нас
вже був би золотий вінець готов!
А так — Богдан затрубить і дарма,
у нас є факля, а зорі нема,
розсиплеть ся неспоєна зоря!

Друг. ст. Розсипало ся знов, дивіть ся, ну!
я збити хтів ті дві грудки в одну,
та знов на мак розсипались обі!

Демон. А що, я думаю, се неможлива річ!
Хотай би ми кували день і ніч,
то іскри ті розсиплять ся на прах;
бо кожда з них віддільна є собі,
як кождий Українець — вольний птах!

Мазепа. А, в тім руїна подвигів усіх,
що в нашому народі воля — бог,
безмежна воля одиниць усіх,
яка не знає стриму, ні оков,
ні обовязку, ні пересторог
наказу — кождий пан і царь!
Царів є тільки, кілько є голов,
а кілько одиниць, тільки й доріг —
такая воля пхає стрімголов
народ в неволю!...

Гордієнко. Ой Мазепо, я,
я гордий, що се нація моя!
Надходить час, що люду мого бог
став богом сьвіта, громом чорних хмар,
що з низу сунуть над престол царів.
Той грім ударив — бог підданства впав!
Надходить для народу того час,
що волю перший над людством підняв —
вінець його думок — держава має!
дивись, як той вінець нам засяв!

Мазепа. Так що-ж, як той народ не буде мав
у серці почуття, що вяже всі,
всі одиниці у звено одно,
одно звено великого людства —
чужі пірвуть їх під своє звено,
як стадо блудні вівці порива'.
Як почутє не звяже всіх сердець,
як нитка та не звяже установ
усіх, не звяже всіх листків вінця —
розсиплеть ся без нитки сей вінець,
розсиплеть ся народ без почутя!

Друг. ст. *(до Гордієнка.)*

Розсипуєсь, до дїтька, ну скажи,
і як тут збити в тіло іскри сі?
тягни з них нитку і вінець вяжи!

Гордієнко. А як-же перше добре вам ішло?

Друг. ст. Або я знаю, що тепер зайшло?!

(Демон обертає лице в бік і сьмієть ся демонічно.)

Трет. ст. Тай перше з трудом все збивали ся,
не тратьте віри, мусим їх злучить!

Трет. ст. Та не так часто розсипали ся!

Демон. Не тратьте віри, сильно треба бить
і вірити у тее слїповіч,
що ніч — то ясний день, а день — то ніч,
що згодить ся колись вода й огонь,
бо є можлива й неможива річ,
як віра є, що то можлива річ!

Перш. ст. Та що ти кажеш, поміркуй лишень —
як неможливо, як ми їх зібем?

Демон. Хоч не зібем, та биймо цілий час,
аби сумлінне чисте було в нас —
не думаймо о тім, що ми падём
вже з ніг без сили, биймо без кінця,
хоч певні ми, що не скуєм вінця!

(входить Немирич з золотого терему.)

Гордієнко. Що там, Немирич?

Немирич. Жде Виговський вас,
ходіть оба листки порадкувать!

Гордієнко. А Драгоманів вже їх спростував?

Немирич. Вже! я з Виговським вже їх поскладав
вам, Гордієнко, — тільки їх зрівнать.
А що вже нитка є, бо тре вязать?!

Гордієнко. Ще ні!

Немирич. Спішіть ся, час летить, як грім,
що йно не чути, як Богдана дух...
Ти чуєш?

Гордієнко. Що?

Немирич. Богдан! — земля дуднить!

Гордієнко. Та де?

Немирич. Не чуєте? напніте слух!

(Заперли дух, напняли слух, заслухані у лівий бік.)

Гордієнко. Не чую нич!

Немирич. Вже стихло, о, біжить!...

(чути свист, Демон оглядаєть ся з острахом у лівий вхід.)

Мазепа. Хтось свиснув!

Гордієнко. Е, то не Богдан, ходім!

(до студентів.)

А ви не гайте ся, а бийте раз-у-раз!

Чей розпалять ся іскри молотів битем,
чей раз зіллють ся разом, бийте раз-у-раз!

І викуйте ту нитку повязать вінець,
вінець, зорю народу в проломовий час!

Не гайте ся, не сумнівайтесь під кінець,
лиш вірте, вірте, що се можете зробіть!

Туй-туй. Богдан затрубить, а вінець у нас,

вінець незвязаний розсиплеть ся сей час,
розсиплеть ся зоря народу в чорний день!

Най серце ваше громом загремить

одним великим радісним чуєм,

що з люду робите народ — а той огонь,

той Прометея жар нам споїть наш вінець!

Не відступайте, діти, бийте раз-у-раз,
надходить час великий, день великий, день,
на вас надія вся України, на вас —
надходить час великий, діти!...

Трет. ст. *(з запалом.)* Батьку, глянь,
падемо з ніг, а молотів не пустим з рук,
не пустимо, най піт скривавить скрань;
най грань смалить нам руки, най жаркі огні
палять нам кости, а зневіри чорний крук
не вишарпає тої віри з серця нам!
Ми вірим в те, що з люду зробимо народ,
дамо йому вінець, зорю, сьвятий кивот
стремління, правди, щастя для усіх сердець!
Ми мусим, мусимо споїти той вінець,
хиба упадем трупом, віриш ти чи ні?...

Гордієнко. Колись народ весь, сину, ляври зложить вам!

Мазепа, Гордієнко і Немирич відходять. Студенти кують без
упину. Демон понурений стоїть осторонь від них в тіни, відтак бере
молот і кує ураз. З-за терему чути шум, клекіт, гук ревучого Дніпра,
що великанською силою неначе потрясає стінами печери.

Демон. *(зимо з повагою.)*

Дивіть, чим більше іскри ті куєм,
тим більше розсипають ся на мак,
з одної іскри кілька повстає —
нема що думать, аби тим бitem
споїли ся, хтож нитку з них зібе?!...
А може би ялось удалось так
листки вінця без нитки уложить!

Перш. ст. Я вже не в силі, Боже, я не чую руқ!

Друг. ст. Я з ніг валю ся, та еше трібуймо раз!...

Перш. ст. А може, може справді можна уложить
листки вінця ялось, аби держались так —
на що, на що на дурно тих надсильних мук?

Трет. ст. Та як, та як, розсиплеть ся цілий вінець!
і знов народ в борбі не злучить спільний стяг,
одна сьвята зоря — знівечить ся весь рух!
А хвиля знов прийшла, повстав Богданів дух

і заворушив ся народ на клич труби!...
Туй-туй Богдана Дух дасть гасло до борби,
а ми не маємо готового вінця —
не маємо зорі, що б рвала очи мас!
Народ питаєть ся: „куди ведете нас? “ —
що скажемо йому і чим осьвітим шлях?
Пропаде той народ, що блудить без кінця,
у тьмі плазуючи, шукаючи зорі!

Демон.

Так як Богдана Дух дасть гасло в тій порі,
коли сей ваш вінець не буде ще готов —
то прецінь маєте огнистий меч в руках
і масам тим мечем показуєте шлях.
Народ питаєть ся: „Куди ведете нас?“
„Ведем на того вас, хто так катує вас!
а хто катує вас?“ — питаєте ви люд
і піднесете меч — „ви знаєте той кнут?
на нім є ваша кров, а знаєте хто мав
його в руках на вас, хто вас ним катував?“
„Ну, хто? скажи!“ — „А той, кому бетé чолом,
кого в хатах своїх тримаєте за склом —
а ви не бачите, на нім є ваша кров!“
„На прах його, на прах, скажи, хто є той кат!“
Ви знов: „Ви можете звалити стрімголов
з престола ката, він боїть ся тільки вас!“
На те народ: „А хто-ж той кат, на прах, на прах
його, скажи хто є той кат!“ — „Той кат — то царь!“
Так перше мусите промовите до мас,
аби царатови завдати там удар,
де він стоїть, де він держить ся на ногах!
Що йно тоді поставити свій кращий лад,
як видрете мечем огнистим з серця мас
надію на царя і віру у царя!
Судьба народу не рішаєть ся в борбі,
а у душі тих мас, з яких складаєсь люд!
Кумир душі тих мас рішає о судьбі
України тепер, як се було нераз —
а царь в тих мас — то ідол, бог, кумир, зоря!
Як видрете з душі їх віру у царя,

як ідол той колись упаде в їх очах —
що йно тоді їм ясний покажіть вінець
і розкажіть їм: „Той вінець — се царство мас,
се щастє всіх людей, се мир для всіх сердець!“ —
вінець сей богом, сонцем стане їм сейчас.

Та перше мусите кумира повалить,
що душу ваших мас в кліщах своїх держить —
а золотим вінцем його не звалите,
лиш тим мечем, мечем удар той завдасть!
Тому той меч тепер важнійший, як вінець!

Перш. ст. Се правда, меч тепер важнійший як вінець,
я здавна думав так і Драгоманів сам
велїв чим скорше з кнута меч кувати нам,
бо меч той божка в серці люду повалить
і царству тьми завдасть смертельний тим удар!

Трет. ст. Та що? той меч тепер важнійший як вінець?!
Неправда, що ми мусим божка повалить
в душі народу, бо його немає в ній —
а хоч і є, то бог той — воля, а не царь,
буйна, широка воля одиниць усіх
з осібна, воля без сполуки і оков,
тому погубна, що невязана нічим! —
А сей вінець то буде богом тим сьвятим,
що звяже волю путем золотим
народного добра і щастя всіх верстов.
Тому не гаймо ся, а станьмо всі мерщій
і куймо, поки час, аби він був готов,
аби колись на нас не впав великий гріх!

Демон. Ви, пане, потверджуєте лишень мій суд,
бо та широка воля одиниць усіх
розстрілює на одиниці цілий люд. —
Той люд великий ваш безсильний у борбі,
як кольос, що уже на порох ся розприс,
бо кожда з одиниць віддільна є собі —
тому той люд тепер цареви бє чолом!
Як вітер віє, вольні лози гнуть ся вниз
і дубови кланяють ся, аби поміг —

хоч дуб сьмієть ся з лоз, він став їм ідолом!
Хто в собі сил не чує, той так низько впав —
що бога потребує, що б його тримав!
А ваша ціль тепер ту силу розбудить,
аби народ почув, що сила в нім лежить,
в сполуці мас усіх супроти їх катів!...
Ви на огнистий меч перекували кнут —
і справді під мечем згуртуєте весь люд,
не лиш український, а люд усіх пород,
що є в Росії, у збунтований народ —
бо меч показує всіх люду ворогів.
А щож вінець? він непотрібний на сей час,
бо він вам не згуртує на царат всіх мас!

Перш. ст. Так, так, вінець нам непотрібний на сей час,
вінець нам не згуртує на царат всіх мас —
лиш той огнистий меч, я здавна думав так,
ти як би вирвав з уст мені, і я нераз
казав, що меч, той меч теперішній наш знак!

Трет. ст. Та як?! вінець нам непотрібний на сей час?
ви суперечите собі, впираєте се в нас!
Як наша ціль тепер ті маси получитьь,
аби почули, що в сполуці сила є —
то сей вінець як раз зорею заблещить
і стягне маси наші всі під спільний стяг,
бо ціль, стремління, ідеал дає,
а ідеал лишень веде на певний шлях
розсипні маси і народом робить люд!
Вінець той злучить маси, вирве маси з пут!

Демон. О, навпаки, він може маси поріжнить
і перешкодить пута скорше поламать,
бо що вінець? — держава українських мас!
чи всі народи в царстві тьми під тим вінцем
схотять за вами йти до бою із царем?!
Чужі всі маси стануть зараз проти вас —
і місто на царя всі маси згуртувать,
ви в маси кість роздору хочете всадить?...
тепер, тепер, як треба царство тьми валить,
як темним масам треба ділом показать,

що в злуці їх є сила, не в руках катів —
тепер ми маємо вивіщувати стяг
України, вінець народний — і будить
народности до бійки, сіяти роздор
і на народики розбить тих мас табор,
що йдуть під тим мечем у бій на спільний шлях?!!
Вінець — то кість роздору, рух би весь роздер,
тому той ваш вінець шкідливий є тепер!..

Перш. ст. О, справді так, на щож ми той вінець куєм,
коли він навіть нам шкідливий є тепер —
я сил не маю, я знеміг ся тим кутом!..

(другий студент кує цїлий час.)

Трет. ст. Та як, що кажете, шкідливий наш вінець?!
Найвища ціль, найкраща ціль для всіх сердець —
шкідлива? кість роздору те, що лучить всіх,
всі одиниці наших мас в один народ?!
Що нас обходить, чи до бою із царем
схотять народи всі іти за тим вінцем? —
Ми самостійно йдїм з мечем в руках своїх,
не оглядаємось на лице таких пород,
що за вінець України йшли би проти нас, —
хоч маєм спільну ціль, хоч маєм меч в руках,
аби із ними разом вдарить на царат!
Вінець покаже їм, що ми також народ,
а честь, хосен з борби належить ся й для нас!
А як побачуть, що у нас є сила мас,
не буде їх колов вінець, народний стяг —
і з нами з тим мечем підуть на спільний шлях.
Роздавлять царство тьми усі народи враз
і кожний в свбій хатї заведе свій лад!
Як без вінця тепер потонем в філях мас
і виборемо волю, піднесем вінець —
тоді: „ви не народ, не узнаємо вас!“
Як раз той блуд, що ми ховали свій прапор
йдучи у бій з царем, розбудить той роздор
народів по роздавленю царату тьми —
тоді то справді кість роздору кинем ми,
лишень не з нами сварка буде, а о нас —

аж поки нбвий царь не опанує мас
несьвідомих, щб є України вінець! —
Із руху під знаком меча такий кінець,
що маси того зараз окричуть царем,
хто їм усуне лиш найблищих ворогів!
Револьта мас, що підуть тільки за мечем —
аби звалити ним ненависних катів,
не з ідеалом в серці, з золотим вінцем
в своїй душі — то рух поверхних филь морських!
хоч море спить на дні, та вітер зверху бє,
і филї клекотять, підносять ся, ревуть,
мов ломлять береги, мов кручі вже зірвуть —
та знов вертають взад, в русло старе своє
і сплять тихісьько знов, бо вітер вже затих!...

Перш. ст. Абб ми дивимось, аби узнали нас
чужі народи за народ?! Як прийде час,
що маса владу вже осягне раз мечем,
то видвигне вінець, сама себе узнасть!
Уже тоді той люд під золотим вінцем
мож буде згуртувать, осьвідомить його,
що ідеал народу — золотий вінець!
Ти думаєш, він верне під царя — чоґо?
не бій ся, владу люд катам назад не дасть,
недасть і прав своїх чужим народам взять —
та меч зробити мусить царству тьми кінець!
тому тепер той меч до бою вистарчить!
Я вже не в силі сей вінець тепер кувать,
валю ся з ніг, а тут так тажко іскри бить!

(сїдає, опустивши молот.)

Друг. ст. О, тяжко, правда, але я вже тільки збив!

Демон. *(задввлений магнетичним зором в пер. студ., прокидаєть ся.)*
Де-де, що кажете, а ну я буду бив.

(бере молот і кує з другим студентом.)

Трет. ст. *(до першого.)*

Ох, брате, не кидай нас, сам тепер ти взнав,
що треба нам вінця, не нині — то колись!...
вставай, диви ся, Влодко тільки позбивав!...

Перш. ст. Я вже не всилі, я не годен навіть встать!

Трет. ст. Я піднесу тебе, дай руку, повернись!

Перш. ст. О, дай мені спокій, не маю сил кувать,
я свого доконав, меч вистарчить тепер!

(клонить голову на пень і засипляє.)

Друг. ст. А во, усьо розсипало ся знов на мак —
розпука чиста, я не можу вже кувать,
на дурно всьо, я мучив ся на дурно так!...

Демон. То шкода сил, бо як би сотня навіть нас
тут молотами била, не скуємо їх —
ще гірше навіть розсипають ся тепер!

Трет. ст. Не трать надії, серце, вдарим раз-у-раз,
я буду бить за двох, аби скінчить вінець —
то наша ціль, то ідеал усіх сердець!
Ми мусим показати масам ідеал,
аби пірвати маси, кинути запал!
вінець наш золотий — огонь на душу мас!

Оба студенти з Демоном кують довго без упину, з під молотів прискають золоті іскри. А зза терему чути шум Дніпра, вже не грімкий і потрясаючий, а приглушений, наче придавлений. В ватри паде ще червоний блиск, але притемнений якийсь, понурий, — а з закутків печери тіни виринають.

(Демон вдивляється в другого студента.)

Друг. ст. Ой, тяжко, гину! *(перестає кувати.)*

Трет. ст. То, брате, люду скарб! —
той скарб пірве всі маси, ушасливить люд!

Демон. *(звертається до третього студента, поражаючи холодом свого лиця.)*

Панове, того не беріть тепер на карб,
що масам конче треба показати вінець,
далекий ідеал, що маси не пірве,
бо маса — то дитина, що як скот живе —
не дивить ся аж там у небеса, а тут!...

(до другого студента.)

Дитя голодне; що вам їсти, їсти все пищить,
не сонцем тішить ся, а хлібом з молоком —
хто молоко несе, за тим воно іде!

Оттак і за вінцем не піде певно люд —

тим не пірвете мас, що буде, а що є,
що маси ті пече, що маси ті болить!

(до третього студента).

Ніхто далеких горизонтів не кладе,
не ставить, не показує дальновидом
очам випуклим мас, аби зробити своє!
Аби пірвати маси, треба мати слух,
що їх болить, а нюх, який з них віє дух;
аби пірвати маси, треба говорить,
що знищите усьо, що маси ті болить —
а всьо дасьте, за чим лиш нині тужить люд;
а говорить в тім дусі, як вам каже нюх!

(звертаєть ся до другого студента, прошибаючи його огнистим зором).

Говорите до православних, то кажіть;
„Царь дав вам землю, люди, та пани не хтять —
ходіть за нами, братя — виріжем панів!“
Побачите сектантів, то їм голосіть:
„Царь дав вам волю, люди, та попи не хтять —
ходіть за нами, братя — вигоним попів!“
Стрінете тих ревнійших, що не хтять іти
зі злом на перебий, бо „правда побідить“ —
апостолами будьте, віру їх несіть
та замішайте думку в правди віри їх:
„Аж як пророк зійде, тре зло мечем змести!“
Відтак поставте їм пророка, най кричить:
„Я, дух Христа, зійшов на землю вас будить —
ви, братія, спите, в імя моє ідіть
за віру, в пень рубайте, в пень катів усіх“.
Так мусите промовити до темних мас —
тоді лявіна мас покотить ся сейчас!
Тому на дурно той вінець куємо ми,
ним не пірвем тих мас з мечем на царство тьми,
бо не царя валіть, а ріжете всіх панів;
не Україну дай, а хліба! — люд кричить...

Друг. ст. „Не Україну дай, а хліба!“ люд кричить —
то правда, ми інакше маси не пірвем,
не введем протесту мас на всіх катів,
коли мечем не вдарим в те, що їх болить —

вінець той не пірве тих мас на царство тьми!
Ох, як я змучив ся тим навісним кутем
і всьо на дурно, тяжко сон мене вялить!...

(Демон поражає друго студента огнистими очима.)

Трет. ст. То злочин, голос тьми, вода на царський млин —

пустити бляхмана кровавого між люд,
аби пролити кров, а не ламати пуг!
Одурювати люд опікою царя,
надію на царя вціпляти серед мас,
та віру у царя засіять між людьми —
під щитом царських ласк на люд розлить полин
огірчення на тих, що хоч і бють той люд,
та блищі, рідні все таки йому були
і може би колись люд на царя вели,
коли народови заблисне щіль, зоря!...
Яка є щіль такого бунту?! люд, як скот,
провадить на зарізь з веретом на очах,
без відома, де йде, куди його ведуть?!
який хосен?! — що віра в „кармазини“ знов
упаде в людї, а надїя на царя
заверне очи мас у тьмі на царський стяг
і зажене ті маси у його табор?!

О, так з розсипних мас не створить ся народ!!
Най золотий вінець, України зоря
заблiсне їм в душі, а їм осьвітить путь —
тоді в сї верстви враз підуть під їх прапор,
народом стане люд і вийде на свій шлях,
звалить державу тьми, поставить царство мас!
тому удармо враз і куймо нитку ту,
що звяже наш вінець, України зорю —
бо маса мусить знати, що поставим ми,
як звалимо мечем кроваве царство тьми!
Тож биймо, биймо, куймо нитку золоту,
як маса взрить вінець, тоді з царем на прю,
тоді побідимо, упаде царство тьми!...

Друг. ст. Ти куй, а я не можу, духу не стас,
якого чорта впрочім дурно буду бив? —
вінця не треба масам, зараз в тую мить

ним не пірвемо мас до бою о жите,
байдуже їм, що в нім Україна встає —
я знаю тугу мас, бо я між ними жив!
Мечем ударим в те, що маси ті болить,
аби пірвати їх до бою — то досить!

(Сідає, опутивши молот, клонить голову на пень.)

Трет. ст. О брате, не лишай мене, о друже мій,
ще раз удармо враз!

Друг. ст. Я не поможу вам!

Трет. ст. *(похиляється над ним і торкає його.)*
Вставай, не спи, вставай!

Друг. ст. Ох, дай мені спокій!

Трет. ст. Не спи бодай, я буду сам кував вінець!

Друг. ст. Вінець пусте, для мас тепер той меч досить!

Трет. ст. Та не досить, диви ся дальше, на кінець!
Не спи бодай, не спи тепер, я буду сам!...

Друг. ст. Куй сам, я не поможу — я не маю сил!

Трет. ст. Та ти не куй вже, лиш не спи, будь при мені!

Друг. ст. Що з того? я не можу, — сон мене вялить!

Трет. ст. Мені так тяжко з тим, ти знаєш, друже мій!

Друг. ст. Не будь дитина, з'їсть тебе, чи що?

Трет. ст. *(розпучливо.)* Та ні,
лишень не спи, не спи; устань! *(торкає його.)*

Друг. ст. *(сонно.)* Та дай спокій!

Трет. ст. Заснув. заснув, упав мій друг-орел!

Демон. *(про себе.)* Без крил!
Коби ще згристи той оріх, твердий оріх!...

Мовчанка. Третій студент встає, бере молот і кує без упину, побіч нього кує Демон. Іскри сиплять з під молотів обох — та з-за терему чути вже тільки глухий, придавлений шум Дніпра, як журчане потоку в ярузі. З ватри паде пригасаючий червоний блеск. Понурий, темний настрої в печері.

Трет. ст. Ох! *(перестає кувати.)*

Демон. *(вліпивши очі в дрожачі руки третього студента.)*

Тяжко, правда, як то тяжко збити їх!
не ймають ся себе, а відпихають ся,
ніколи не зібють ся, не зіллють ся вже —

а ви ще вірите, що ви зібете їх?!
Ще вірите, що люд український тепер,
в яким вже одиниці розсипають ся,
склеїть ся нбвим Прометеевим огнем?
сотворить зно в народ? згуртуєсь під вінцем?!
Він втратив вже вінець свій, втратив ідеал,
вже роль народу давно в світі відогравав —
розсипав ся тепер і жде, аби умер,
від смерти той вінець його не встереже!

(Дивить ся демонічно в лице третього студента.)

Сьмієтесь? сьмійте ся, беріть себе на сьміх —
я не глумлюсь з запалу, та штучний підпал —
не будував, не підносив, не воскрешав
ніколи з рештки мас народу, що умер!
І ваш народ не зламле прав, не зламле пут,
природи, смерти, от: розсипав ся на прах,
бо пережив ся вже, з народу знов є люд,
розсипна маса, що згубила вже свій шлях
і губить ся!... Народ жиє, як чоловік
що вродить ся і гине, як прожив свій вік,
а порох, що остав по нім, не оживе —
а увійде у склад нових живих пород!
Оттак тепер і ваш український народ:
віджив свій вік, боров ся за свій ідеал,
за православу віру, що його велá
до злуки з царством тьми, аж втратив свій запал,
як осягнув свій ідеал, свою зорю, вінець
свій золотий — тоді прийшов розлад:
розсипав ся на масу, що вйде у склад
російського народу і на тім кінець!

*(Звідси говорить твердо, грімко, поражаючи своїм демонічно за-
іскреним зором.)*

Народу вже нема, лиш маса, порох, пил,
бай дужна маса, що денéбудь би пішла,
аби лишень наживу з дня на день найшла!
А те, що бурить ся, той бунт не має сил —
як ви самі казали — рух поверхних филь
морських, що бють о кручі, як їх вітер бє —

а стихне вітер, вернуть у русло своє,
бо море в глибині на віки спить у млі!
Душа тих мас, то тиха глибина морська,
де вітер не дійде, а не сия' світиль!
Загляньте в душу їх, повірите мені —
яке там світитиме світло, сонце, ідеал?
там тьма, безмежна тьма застоялась на дні,
зневіра в власні сили, чорна і важка!
Та мёртва тьма вам має порішить в борбі,
що ви також народ, що в вас є свій прапор?!
О так, порішить, певно! рішить о судьбі
тих мас, бо зажене їх у чужий табір
за сонцем та не своїм, а чужим, чужим,
живущим ідеалом, що несе запал,
бо ще живе, сия', а свій вже не живе,
на віки вже погас, розвіяв ся як дим!
Погасло сонце ваше, щез ваш ідеал,
ви не народ вже!...

Трет. ст. (*вбуховим стоном.*) Лож!

Демон. Ну, а деж те сонце є?

Трет. ст. Наш золотий вінець — держава вольних мас!

Демон. То ваше сонце, ваше! — та не сонце мас!
То мрія вашої горячої душі —
не мрія серця мас, не мас душі зоря,
бо та душа завмерла в гробовій тиші.
Гадаєте, що ви скуєте так нараз
зорю народу з тих неясних ваших мрій,
з тих іскор золотих, лискучих, та марних,
розсипних, неклеєвих, як бити чим по них!
На землю поглядіть, не бавтесь в звіздара —
дивіть ся в душу мас, чи найдете у ній
одну із тих думок, з тих іскор золотих?!

Трет. ст. (*з запалом вибухаючи.*)

Усі, усі ті іскри з серця наших мас,
з душі українського люду ми взяли,
зі сліз і поту і невинної керви,
пролітої на власній, несвоїй землі —

бо кожда капля в блеску сонця, як хрусталь,
заблисла іскрою і сьвітить як алмаз,
у кожній іскрі є увесь народний жаль —
а всі ти іскри ми схруста́лим на конєць
в один хрусталь народу: золотий вінець!
Не вірите в вінець народу, то йдїть від нас!
Я сам його зібю ще — не журить ся ви?!

Демон. Ну збийте той вінець, чи я бороню вам!...

Мовчанка. Оба кують тупо по ковалі — а глухий шум Дніпра
ще більше придавлений, огонь кровавий з ватри гасне, гасне, гасне —
а блеск червоний у печері тьмою сутенїє.

Трет. ст. Оох! *(перестає кувати.)*

Демон. *(з демонїчним усміхом, сатанїчно.)*
Ну бийте той вінець!

Трет. ст. Ідїть, я сам!...

Демон. Та я поможу вам!

Трет. ст. Не хочу, йдїть, я сам!

Демон. Та тюпайте самі, чи я бороню вам?!

(Третий студент кує сам, слабо ударяючи молотом.)

Демон. *(впяливши в нього свої розжарені очи, а кидас глумливі слова
з сатанїчним реготом.)*

Га-га, ті іскри взяті з серця ваших мас —
тому, тому їх так не можна позбивать,
тому не лучать ся з собою ані раз,
а під ударом розсипають ся на мак —
ніколи не скують ся, не зіллють ся так,
аби звязали ниткою той ваш вінець!
Ну збийте, збийте, скуйте їх, бо пізний час,
Богдан затрубить, ну, не сила збити їх?!
не лучать ся з собою?! порохом летять
у бік?! розприскують ся?! вас беруть на сьміх?!
Га-га, то маєте до очний доказ вже,
що ваших мас ніякий не зібє клевець
в народ, що люд ваш вже своє жите відбув,
що вже розсипав ся, в розклад вже перейшов,
ніщо від смерти вже його не встереже,

ніякий бог його в народ не злучить знов —
бо він вже був народом, вже своє відбув!

Трет. ст. Брехня, той люд, мій люд народом ще не був,
та буде, буде ним, як маса в зрить вінець!

Демон. *(про себе.)*

А то скала! — хіба ударю в другий бік!

(до студента.)

Чекайте я поможу, чей сей раз зібем!
Хоч справді я гіркий, не злий я чоловік —
ви змучили ся дуже, видно, тим кутем!

Мовчанка. Демон бере молот і кує з ним разом. Дніпро шумить
голоснійше, — з ватри виприскує ясне кроваве полумя — печера осьві-
чуєсь нараз червоним блеском.

Трет. ст. А во, уже збивають ся!

Демон.

А що? бо я поміг,
нас двох, ми два самі, без них ще їх зібем!

(кидає погляд на сплячих студентів.)

Трет. ст. *(окликом.)*

Уже збивають ся, вставайте, братя, гей!

*(похплять ся при тих словах до сплячих товаришів і — валить
ся нараз на землю.)*

Ох я!...

Демон.

Вам що? Я знав, що ви падете з ніг,
та так нараз!...

Трет. ст. *(встає на силу)* Ох, я знеміг так, знеміг!...

(до студентів кличе.)

Вставайте, братя, вже, уже вінець скуєм,
уже збивають ся, вінець буде як стій!...
Вставай, Іванку, Влодзю, Влодзю, друже мій!
збивають ся, вставайте, гей, уже зібем!
збивають ся уже, та я не маю сил!...

(розпучливо.)

Заснули, як забигі, Боже, Боже мій!...

(Встає з трудом до ковала.)

Демон.

Не бійте ся, самі вінець зібемо сей,
не кличте їх на дурно, ми скуєм, скуєм

самі, я сам скую, як сил бракує вам,
не силуйтесь, не мучте ся, я буду сам!...

(Третий студент кує, опираючись лівою рукою о пень.)

Демон. Не бийте так на силу, я зібю той пил,
я сам зібю, дивіть ся, як збиваю вам!

Трет. ст. Оох! вставайте, я не можу, я без сил!...

І він зсуваєть ся на коліна і кує еще навколішки, кує, а шум дні-
провий знов спадає, глухне, глухне... а полумя у ватрі гасне, гасне,
гасне — а в печері знов виповзує понура тьма, щораз чорнійша тьма,
а він на дрожачих колінах кує і блідне, блідне вже...

Демон. *(з поражаючо спіжовим холодом, вляливши в нього очи.)*

Не силуйте ся так, на мене ся спустіть,
коли не можете, то молот покладіть!...
і положіть ся, я поможу вам, а сам...

*З ледовим виразом лиця бере його за ліву руку і за плече, хоче його
положити.*

Трет. ст. *(кричить.)*

Проч, сатано, від мене, проч! не вір, падлець!!...

*(Молот виїтає йому з рук, а він паде, блідий як стіна — зі стоном,
розпучливим стоном.)*

О Мамо Україно, я не маш сил!!...

Демон. Коли не маєш сил, то що із твоїх крил?!...

Га, ха-ха-ха! дивись, як збив я твій вінець!!!

Демон розбиває усьо молотом назад, розпорискує іскри на всі боки,
а він закриває очи руками, відтак опускає безсилно руки, як труп.

Демон підступає до ватри і трібує вирвати меч, червоне світло
освічує його демонічне лице, в очах блискає злість, він напружуєсь
усіми силами вирвати меч.

Демон. Ов, хто той меч так у скалу забив!

(з меча прискають на нього іскри.)

га! прискає огнем! — та чорний Див

порадить і на те — не полама

меча, то розлама увесь народ

на маси і цареславний скот,

що буде вив з царями: „нас нема!“

З лютостю пориває свою ліску з демонічним усміхом начеркує
нею лінію від ватри вдовж аж до лівої стіни. Під кінцем ліски побли-
скують іскри. А він щезає за стаякитами лівої стіни, відтак вибігає
назад, вже в своїм властивім строю — з великими чорними крилами,

в чорнім перевесі. Тягне ліскою від лівої стіни по тій самій лінії, що перше. З-під кінця ліски вибухає огонь. Огниста лінія наче границя, розділює сплячих студентів від терему, де є гетьмани.

Демон. *(роблючи ошисту границю.)*

Тепер я той, хто я, той чорний Див,
що дива з великанами робив —
незримий дух, що їм шептав до ух,
де сонця тінь і тим їх все валив;
а їм так дивно, звідки в них той дух
стремлінь до правди і знання всіх див —
та сумнів в кожде „так!“ і в кожний рух!
На те я Див, щоб дивом сонце тьмив!!

Третий раз тягне ліскою по тій самій лінії, огонь на ній гасне, а вибухає дим, стелить ся на задню часть печери, зачеркнену лінією і вальить ся до золотого входу, де є гетьмани.

Демон. *(до гетьманів.)*

Могучі духі мертвих великанів,
будіте сплячих до борби титанів!
Ха-ха! границя ділить вас від них,
незримих зробить мрака вас,
дим зробить з вас німих!
Промовте з раз! —
А пчих!..

(плеще в долоні, входить по хвилі Цареслав.)

Цареслав. Се що? студенти сплять?

Демон. А сплять на ляврах вже!

Цареслав. А відчинили очи, дивлять ся на нас!

Демон. Коли на ноги вже не встануть, знемоглись,
бо виковали вже свій золотий вінець!

Цареслав. Вже виковали?

Демон. Вже, звязали так його,
що всі листки його розсиплять ся сейчас!

Цареслав. А деж є той вінець!

Демон, (показує) А там, в теремі тім
гетьмани бережуть той безнадійний скарб!

Цареслав. А десь тут є мій кнут?!

Демон, (показує на меч). Ого, твій кнут пропав,
диви ся, з твого кнута вже огнистий меч!

Трібууй-но вирвати, чи вирвеш?! Я казав
тобі, вампіре, добре кнут ховай під спід,
аби ніхто не видів, чим ти беш народ!
А ти хвалив ся кнутом, що кровавий він!
Дивись, той кнут кровавий вже огнистий меч,
а вирви, вирви меч той зі скали тепер!
Зломи його, зломи, бо тим мечем тепер,
засьвітять бунтарі народам всім у тьмі,
а ті засьвітять ним цареви попід ніс!...

Цареслав. *(іде до ватри і трібує вирвати меч, меч порскає огнем йому в лице).*

Пече огнем, жар гаспідський лице смалить!

Демон. Так, так! смалить, а видиш, як той меч всмалить,
царя, то тільки пікне і на другий сьвіт!

Цареслав. То поможи еще раз нам, Єгово наш!

(паде йому бо ні).

Демон. Встань, я поміг, що міг — а як ваш вічний блуд,
що лете дурно кров, звалить вас стрімголов —
я не поможу, я вже вам стораз казав,
що гидра ожива, як лити з неї кров —
як ликне вас колись, то не моя вина!

Цареслав. Ще раз той поможи!... *(встає).*

Демон. Я вам, поміг, що міг!

Диви ся, де загнав я тих, що сіють бунт!
(показує на золотий вхід замрачений димом).

Цареслав. Шож то за дим виходить з під землі!

Демон. То я границу зачеркнув своїм пером,
щоб не могли тепер до сплячих доступить
і пробудити їх до діла, поки час.
Ніхто з гетьманів тих не в силі перейти
сесю границу, як захоче їх збудить,
тай не промовить ні слівця до них тепер —
бо дим той сірковий зачинить їм уста,
а мрака отуманить постати усіх!
І хочби тут збудив ся дехто з них колись —
то не побачить з мраки постатий живих
гетьманів, тільки темні, мёртві бюсти їх,

а дим той сїрковий відтруне все його
від них, ніколи не приступить там ніхто —
і золотий вінець України пропав!

Оттак я свого довершив, — шож ти зробив,
кажи, бо треба бити дальше, поки час —
кінець то наш вінець, наш золотий вінець!

Цареслав. А шож, я села всі, усі міста як стій
обставив війском, так, як ти казав.
А всюди справді пахне бунтівничий дух,
народ чекає хвилі, наче гасла жде
до вибуху — та я обезпечив ся скрізь!
Поліція і військо здусить всюди бунт
сей час у зароді у кожному селі!

Демон. Та ти мені уже казав се, знаю се,
я лиш за те боюсь, чи ти пустив указ,
чи там України хто із твоїх рабів
не бив, не поранив у той бурливий час —
а зле було би з нами, всьо пропало би!...
Я знищив духа в Ній, зламав Їй крила так,
що вже на довго Їй не відростуть вони!
Я йшов за Нею вслід і в ухо все шептав:
що діти всі цурають ся Її тепер,
показував усі міста змосковщені,
всі села, що Її не бачуть, а царя —
осліплі та окружені шпіонами!
Я показав Її вкінці, що скрізь стоїть
на чатах військо царське із Її синів,
готове проти Неї йти на знак царя!
Вона дивила ся і ревно сплакала,
ламала руки у розпуці, місто йти
на села поміж маси очи вмити їм —
пішла така пригноблена на манівці
з могилами і з вітром розмовляла,
Шептала, плачучи: „Пропала я на все,
пропала!“ і — до гробів припадала!
Так я зламав Її, так вбив я духа в Ній —
лиш як би ти, або який твій дука там

зранив Її тепер, тоді цілий мій труд
нінащо був би, всьо знівечить ся зараз!
Вона явить ся тут, а кров із ран Її
порушить навіть тих, що я казав тобі
тут привести тепер; а ти привів їх тут?

Цареслав. Та я привів усіх „українських рабів,
що біють чолом перед царем“, як ти казав.
На що тобі шушвалків тих? вони там ждуть!
(показує на лівий вхід.)

Демон. На те, аби дістати з рук України
цілющу воду, що Вона держить в руках.
Вона по доброму їм воду сю віддасть,
аби обмили очи мас, а ми від них
дістанем в руки те оружие проти нас!
А то є найгрізнійший меч, що грозить нам!
Тому то я казав тобі не допустить
Її на села, в маси в той бурливий час,
аби не вмила нею очи темних мас —
а як би сталось те, тоді пропало всьо!
Бо поки темний люд, то доти царь є царь —
хоч чує темний люд нагайку на плечах,
коли не бачить, хто держить її в руках
і того обожа' царем, хто бє його!
А серед бунту та сліпота мас, то наш
союзник, що той люд над пропастью веде,
а місто проти нас — жене на манівці!
І хоч там Дух Залізняка і Гонти
розсипле іскри бунту в серці темних мас, —
хоч Дух Богдана загує трубою
над масами у тьмі і хочби їх пірвав,
як буря низьке море пориває
під небеса трубою вітровою, —
хоч би і ті студенти з Мазепинцями
були скінчили той вінець сияючий
проміннем щастя для неволених людей,
хоч би Україна з вінцем тим на чолі
ішла у бій посеред мас розбурханих,
мечем показуючи на престол царя —

то маси темні — не побачивши вінця,
що мусить стати нівим ідолом тих мас
аби звалив старого ідола-царя —
порвуть тепер лишень нагайку і різки,
сторощать тільки у розярено сліпім
підніжки самі царського пристола,
а царь, старий кумир, останеть ся живий!
А потім, потім темні маси знов назад,
як верхні филі моря самі відпливуть
і втихомирять ся на довгий, довгий час
у давній, обожаючій пошані для царя!
Пок темні маси — поти той вінець, кумир
новий, старого ідола з престола не звалить!
Як тую воду ми дістанемо до рук,
що може вмити темні очи глувих мас —
тоді вони пропали, ми побідимо.
Весь люд підє з царем, а не за тим вінцем!

Цареслав. Чому-ж ти не казав мені, я був би мав
уже в руках ту воду!...

Демон. Я боюсь тебе,
аби ти, видираючи ту воду з рук
України — насиллєм не зранив її.
Вона сама тут прийде і віддасть сама
ту воду тим рабам, що ти привів сюди.
Та ще одно я хочу ними тут зробити:
я мушу ще зневірити гетьманів тих,
що порядкують там той золотий вінець.
Я покажу їм тих падальців до очий,
щоб віру і надію втратили тепер
в український народ, аби з їх уст колись
на грудь студентів впав не жар, а зимний лід
тих слів: „Пропало — згинула Україна!“

Цареслав. Та шойно ти казав, що ті гетьмани вже
не в силі ні слівця промовити тепер,
бо дим той сірковий зачинить їм уста —
а ту границю з них ніхто не перейде,
не вийде з тої мраки з них ніхто сюди!

Демон.

Коли-ж бо є вода, що може загасить
той дим і ту границю знищити нараз,
вода, що лучить вічно мёртвих і живих
до діла в обороні спільного добра —
така вода є в русалковім жерелі.
Колись хтось може нею дим той пригасить —
тоді гетьмани знов промовлять з тим огнем
до молодих запальних душ і буде зле!
А так, як я згашу в серцях їх той огонь,
то хочби хто їх з диму увільнив тепер,
не схочуть навіть сплячих тих будить —
і вже нічийми устами до душі
народу свого не промовлять духи їх
зневірені в воскресний дух України,
коби лиш крови не увиділи на Нії!
Іди-ж і жди, аж дам тобі знов знаний знак —
тоді веди одного з тих падальців тут;
а другим прикажи, аби чергою йшли,
як ти їм будеш знак давать. Тепер вважай:
Ти з кожним з них тут розмовляй про сей вінець
України в Росії в той бурливий час,
про царство мас без хлопа, пана і попа —
як мож котрого з них задрапнути у чім,
а кождому кажи промовити до тих
студентів, аби їх переконать якомсь!...
Чей найдесть ся у чімсь сполука їх думок
з думками тих студентів, чей притакнуть їм!
Ті два притакнуть певно, лиш той третий з них...
висока то душа, та серце за м'яжке,
українське, податне на слова чутя —
тому кажи приставити поліції
його дівчину і спровадь її сюди,
най намовля' його від діла відступить,
під грозьбою утрати щастя і життя.
Най вимусить на нїм, сказати ті слова:
„Я не Українець, я руский чоловік!“
Іди-ж, зроби се громом і чекай на знак.
А я вже тут робити му, що треба нам,

гетьманам покажу їх золотий вінець,
що крутить ся навколо ідола-царя!

Цареслав. А деж царя, царя нема!...

Демон. Я буду мав,
я викличу тут духа найважнішого
царя, що богом кожного царя зробив
для нас українських!... Іди-ж і жди на знак!

(Цареслав відходить у лівобічний вхід.)

Демон бере свою ліску і тричі пукає об землю на правій стороні печери; огонь прискає з того місця.

Демон. *(кличе.)* Ходи сюди, явись як стій,
ти, страхопуде бідний мій —
що страшив всіх, а всі тебе,
а перестрашив сам себе,
сказавши соб! звернув цабе!
здурив свій люд, а вбив себе.

Огень гасне під ліскою, а бухає дим. З того диму виринає царь Олександр II. Освободитель в горносталях, з короною на голові.

Царь. Ти чого в мене хтїв?...
я ніщо вже не дам,
не попушу... я боюсь!
Маю чорне подчуте...
вбють мене — вбють мене!
Дрібку дай, всьо схотять,
видруть всьо!... я боюсь,
видруть трон і жите —
я не дам... вже ніщо!...

Я послухав раз тебе,
волю дав мужикам...
та народу не з'єднав!
Дрібку дай, всьо хотять...
видруть всьо... я боюсь!
мене вбють!... вбють мене!
Тут я сам!... сам я тут?!
де є мій адютант?!...
всюди там стережуть?!...

Демон. Мовчи і будь, що все ти був.
Фігура ти і страхопуд,
що страшить мудрих, дурить люд,
а сам нічо не взрів, не чув,
аби міг людям помочи —
дуриж і страш, а сам мовчи!

(кладає палець на уста. За печерою чути тупіт затихаючий в степу.)

В печері темно. Тільки червона смуга світла паде з ватри аж до входу золотого, та керватить дим, що бухає з демонської границі. З золотого терему входить Мазепа і Гордієнко, за ним Орлик. Червоний блиск з ватри опроміннює їх постати у темній печері.

Мазепа. *(входючи.)*

Се що?!... *(замовчує.)*

Гордієнко. *(за ним.)* Се що, мій Боже, сплять?!... *(замовчує.)*

Орлик. *(за Гордієнком.)*

А, царь?!...

(замовчує.)

Демон. *говорить цілий час через дві слідуєчі яви сатанічним голо-
сом з демонічним усміхом на устах, станувши по лівій
стороні печери перед ватрою.)*

Ну далі що? кажіть, ви мовчите!
студенти сплять, будіть їх поки час,
трібуйте жаром сплячих побудить!
Не можете промовить? ха-ха-ха!
то Куліша перо вам нарбило те,
що ділить вас границя від живих —
омрачило вас димом сірковим!..,
Так окадив вас Кулішів янтар,
що пахнете, аж в носі всім вертить —
а мова духа вашого глуха!!
Німі, незримі, темні ви для них,
так Куліша перо славило вас!

Дим залягає постати Орлика, Гордієнка і Мазепа, кровавий дим. А вони мовчать, їх лица понурі, а з уст вириваєть ся німа мова розпуки. Дивлять ся на кровавий дим, що клубить ся їм від ніг, і відступають, поражені, чергою до правої стіни печери в тінь, де не паде червона смуга світла з ватри. З терему входить в той дим кровавий — Кальнишевський. Червоний блиск опроміннює його.

Кальниш. *(входючи.)*

Ходіть, вже пізно!... *(замовчує.)*

Демон.

Ба — і Кальниш тут!

З терему входить Полуботок і стає по лівій руці Кальнишевського в кровавім димі.

Полуботок. *(входячи.)*

Там що таке?... *(замовчує.)*

Демон.

Полуботок також,

Вже пізно, дуже пізно ви взялись,

та, бачу, ще не добре попеклись,

ще вірите у свій плазунчий люд,

яким ніщо поставити не мож —

я покажу вам зараз ваш вінець!...

з чого він є?... Зі заячих сердець!

Дивіть, яке то покоління в вас —

студенти сплять в великий час на сьміх,

а решта лиже порох з царських ніг!

Ударте в дзвін, до бою їм в сам раз!...

Полуботок, потім Кальнишевський відступають з кровавого диму взад за Мазепу і Гордієнка. А в кровавий дим входять Виговський і Немирич, освітлені червоним блиском з ватри.

Виговський. *(входячи.)*

А що, вже нитка є?... *(замовчує.)*

Немирич. *(входячи.)*

Мій Боже, щож?!
(замовчує, станувши по правій руці Виговського)

Демон.

Га, „кармазини“, ви тут є також?!

І ви куєте золотий вінець?

Та-ж той вінець — то прецінь царство мас,

то царство „бидла“, що звалило вас,

панове шляхта, мало вам еще

на собі досьвіду, вас „люду“ біль пече?!

Гадаєте, що вже тепер той люд,

що чує на плечах шляхоцький кнут —

повірить вам, повірить в той вінець,

що кармазини в добрій вірі піднесуть!

Панове, ви забули свій кінець?...

І ви берете знов до рук клевець

ту чернь споїти золотим вінцем,

аби ішла за вами в бій з царем?!

За ниткою питаєте?... Заждіть,

не скоро буде нитка, що ваш люд
получить з вами, нині самі йдїть!

Немирич, відтак Виговський поражені відступають з крова-
вого диму в тїнь до лївої стїни. А з терему входить Дорошенко-
в червоне освїтлене і кровавий дим.

Дорошенко. *(входючи.)*

Ходїть, вже час! *(замовчує.)*

Демон. *(тим самим тоном все.)*

І Дорошенко тут?

ще не навчив ся розумїти люд,
не взнав ще, що туди все маси йдуть,
де є кумир, якому бють чолом —
хто йде не з серцем мас, той все паде!
А ти ще думаєш, що, як пером,
ти людом зможеш кидати нараз,
в котрий ти схочеш бїк, той люд підé!
А може ти гадаєш, що кумир тих мас,
є ваш вінець? чекай, ще маєш час!

Дорошенко відступає з кровавого диму в тїнь на лїву сто-
рону печери до Виговського. А з терему в червоне освїтлене входить
серед кровавого диму Сагайдачний.

Сагайдачний. *(входючи.)*

Що з вами є?... *(замовчує.)*

Демон.

І Сагайдачний тут?!

А що-ж з тобою є, про що ту йде,
ти знаєш вже, ти цїль уже найшов?
Що йно тепер до того ти дійшов, —
керманич люду, а коли той люд
дїйде до того, аби той вінець
був цїлею, кумиром всїх сердець?!
О бідний ти! ти віриш, що нараз
той люд розсипний створить царство мас!
Той люд, якого ідолом колись
був віри православної вїтварь —
а нинї, знаєш, нї? — то подивись,
хто ідол сей — Освободитель царь!!

(показує пальцем на царя Олександра II.)

Сагайдачний мов поражений відступає з кровавого диму взад у ліву сторону, задержує ся аж за Орликом коло Полуботка. З терему входить митрополіт Тукальський в своїй рясі в червоне освітлене і кровавий дим.

Тукальськ. Вяжіть вінець, бо час... *(замовчує.)*

Демон. Тукальський, га?
що кажеш ти? вже час, пожди еще,
ще хвильку, отче, зак настане час...

Вбігає Юрій Хмельницький в рясі монаха і стає по лівій руці митрополита в червонім світлі серед кровавого диму.

Юрій Хм. *(вбігаючи.)*

Що стало ся?

Демон. Синок Богдана тут?
а, монахи, вам в келії нудьга!
еще вас 'дух політики товче,
а церква? — струпішила без обнов,
хитаєть ся, розсиплеть ся з основ —
розточні точать темні мури стїн,
що під сектантів напором тріщать,
аж всі сьвяті валять ся на поміст!
А ви, отці, вже иньший рай найшли,
вінець — державу мас кувать пішли!!
Ви вже не бете в той великий дзвін,
що перше, — не стрясаєте всіх зьвізд
нелюдським криком до запальних мас:
гей, православну церкву ратувать!
не кричите, що віра ідеал,
аби розбурхалась кровава пря?!
не робите з народу зьвіздаря,
що зьвізди лічить, а паде в провал?!...
Ви вже збагнули се, отці, і тут
куєте вже вінець, державу мас
і хочете його зробіть нараз
кумиром мас, аби пірвати люд! —
Та не збагнули, що даремний труд,
бо ви на ново робите свій блуд,
отці духовні, знову двох божків
ви погодити хочете нараз —

в розріз ідете знов з душею мас!...
Було одного ідола звалить,
а мас кумиром другого зробіть,
аби ваш люд не йшов супроти вас!
Ваш новий бог — держава мас, вінець,
а бог старий, що мас кумиром став —
то віри православної вівтарь;
ті два боги побились на кінець —
вкінці старий, що мас душою тряс,
до православного царя завів
увесь народ і трон йому віддав —
так став кумиром люду — царь
на місце ідола старого мас!
А ви тепер знов годите обох;
ваш бог — вінець, а царь — то люду бог,
хто з них сильніший, хто з них побідить?!

Юрій Хмельницький, відтак Тукальський відступають з червоного світла і кровавого диму взад на ліву сторону печери за Немирича і Виговського. З терему вбігає Брюховецький в московським боярським строю, і стає мов поражений в червонім освітленю серед кровавого диму.

Брюховецький. *(вбігаючи.)*

А деж ви всі?... *(замовчує.)*

Демон.

Тут, Брюховецький, тут!
ти все був там, де всі, де чернь, а ти
зайшов аж тут?! в московським строю, ов!...
Ну як ти маєшь ся?... а деж твій кнут,
що вилизав ти у царя на люд?!
Тобі тепер зібралось на любов
України і ти вінець куєш?!
Чомуж не кажеш що, мене не пізнаєшь?!

Брюховецький відступає взад, закривши лице руками — але так, що остає сще в червонім освітленю серед кровавого диму.

Як міг ти з давнього шляху зійти?
Та йди, надслухуй волю темних мас,
чи тужать за України вінцем —
не золотий вінець, а золоту
в імя царя готуй їм грамоту,

обіщою масам землю розділить,
поклич їх іменем царя з ножем
іти на всіх панів, попів, сейчас —
ціла земля кервою закипить!...
І будеш мати демонстрацію
з тих мас: багнети царські поостриш —
а світови в газетах возвістиш,
що маси йшли на царокрацію!!

Брюховецький мов поражений стоїть в кровавім димі, відтак відступає, закривши лице в тїнь на праву сторону від золотого входу взад під саму задну стїну печери. А з золотого терему вибігає в кровавий дим Тетера в польським контуші і зупинюєть ся в червонім освітленю серед кровавого диму.

Тетера. *(вбігаючи.)*

Ходїть, панове, час!... *(заговчує.)*

Демон.

Тетера тут?!

А як ти вцілив в тон, яким ти грав:
„Ходїть, панове, час“ — настав для вас
дурити люд і обдирати люд!
Лицює се до контуша як раз,
лиш не лицює се, що ти пристав
у польським строю сей вінець кувать —
та-ж той вінець веде під власний стяг,
та-ж той вінець — се прецінь царство мас,
тих мас українських, що ти дуриш
і польським контушовцям хтїв віддати,
аби їм гарцювали по плечах!

Тетера відступає взад, закривши лице руками, та остає еше в червонім світлі серед кровавого диму.

На що тобі держави мас? іди
усіх панків шляхотних гуртувать,
з'єднаєш їх, як будеш голосив,
що час — на каламучене води,
на свинсько-панську констїтуцію,
на золоті ордери, на аванс
для всіх панків!... Спровадь їх до ваги
і зваж, що в них найбільше шанс
на посла вийти під багнетами

у парламенті зівати з нудьги,
програти в карти людський гріш і час —
та з люду дерти контрибуцію,
а маси задурить ракетами
свободи! — так панків своїх єднай,
а їх з'єднаєш до борби з царем
та не жури ся золотим вінцем,
що хоче сотворити царство мас,
бо втрапиш ласку в тих панків сейчас,
зідруть той контуш з тебе і махай
на донос їх в тюрму, в сибірський край!

Тетера, закривши лице руками, відступає взад з кровавого диму і світла в тінь на правий бік від золотого входу під саму задню стіну. А з терему золотого входить кобзарь Вернигора в мужицьким строю в червоне освітлене і зупинюєть ся в кровавім димі.

Вернигора. *(входючи.)*

Вяжіть вінець... *(заговчує.)*

Демон.

Пан Вернигора тут?

Ов, ти не скинув свій мужицький стрій?
та-ж ти у горносталях в Поляків
тепер на сцені сиплеш фунти слів,
яко спаситель Польщі і пророк,
що ти „на кресах“ думаєш о ній,
даєш Мазурам обманчивий жест
іти „на креси“ Польшу будувать
„від моржа, аж до моржа“, дуриш люд,
що Матер Божа пише маніфест,
позичить з неба війська цілий рій,
аби той люд звалив ся на кінець
з сліпою вірою на український люд
тому, що Прусаки на нього пруть!...
Такий ти пташок там, а инший тут,
не признаєш ся тут до тих думок,
що там голосять скрізь твої уста —
тут зтягнув мужицькій сірачок
назад і беш України вінець
та мрія знов тебе манить пуста,
що стягнеш весь народ під спільний стяг,

панів і люд, щоб ставить царство мас!
Даремний труд! розділюєть ся шлях,
вода й огонь не злучать ся нараз,
а пропасти не завалиш нічим,
що ділить їх прова́лом віковим —
бо всі пани волять вже царський кнут,
як царство мас, де голос мав би люд;
а люд волить чекати серед ран,
аж буде царь панів за кривду бив —
як те, щоб завтра царь був кождий пан,
що нині бє, а завтра вже би вбив!..
І ти злучить їх хочеш на царя?!
В панів Єгова — царь, а люд — то скот;
у люду пан — то бич, а царь — зоря! —
трібуй злучити їх в один народ,
вяжи вінець, провадь їх на царя!!

Вернигора відступає з кровавого диму взад на правий бік печери, задержуть ся побіч митрополіта Тукальського, а що сьвітло з ватри паде скісно, то осьвідчує частину його мужицького строю. З терему входить в червоне осьвітлене Микола Гоголь в покутничій рясі і стає біля Мазепи — поражений видом кровавого диму.

Гоголь. *(входючи.)*

Ходіть, Богдан... *(замовчує.)*

Демон.

Ов, Гоголь тут також?!

чи ти вкінці береш себе на сьміх?

та я не пізнаю тебе, де-де —

говориш по хахлацьки вже тепер,

виковуєш України вінець,

віщуєш, що Богдан, Дух бунту, йде,

готуєш революцію нараз

на царський лад тепер — та ба, на щож

ти покутничу рясу затягнув?!

А може ти єще такий, як був —

несьвідомо ідеш за царством мас,

а в серці уважаєш се за гріх,

що царству тьми прискорюєш кінець?!

Та-ж ти колись з жалю на себе вмер,

що сьміх твій острить на царята ніж!
Сьміхунчик русалками кнут післав
тобі колись — ти висьміяв той кнут,
не знаючи, що се царя батіг,
крававий кнут царя темний люд!...
Як на царя народ кулак підняв,
ти, бідний, так злякав ся слів своїх —
що покутничу рясу натягнув,
в Єрусалим подриптав босоніж
з каяття, з жалю над царем ти вмер!
Ти вже забув, що бунт для тебе був,
сам хочеш бунтувати люд тепер
і на царя вести, вінець куєш
Україні?! За пізно, сьмішку мій!...
Було сьміяти ся з України синів
і пхнути їх, щоб' мили очі мас —
не спали плачучи, на давний час,
та дерли люд, здоптавши душу мас!
Де-ж нині той вінець побачить люд?
та він сліпий! — сліпий не зломить пут,
а не піде за тим, що серце в нім роздер!
Та правда, „то є вздор. — учити люд“
сліпий читать, аби колись прозрів!
Носи-же рясу, кай ся, сьмій ся, сьмій,
сам з себе, що пізно пізнаєш,
та віриш в силу українських слів.
За пізно сьмішок взрів, що не узрів --
взяв гріх усіх на сьміх, а міг своїх
спастися, як їх за гріх би взяв на сьміх!!...

Гоголь закриває лице і стоїть — мов остовпів в червоному сьвітлі,
серед кровавого диму, а з терему виходить Тарас Шевченко в чер-
воне освітлене, зупинюєть ся, поражений кровавим димом, біля Гоголя,
по правій руці його.

Шевченко. *(входючи.)*

Схаменіть ся, час... *(замовчує.)*

Демон.

Тарасе, час

вже, кажеш, — о, минув той час, минув,
як міг ти ниткою вінець звязать,

міг нитку словом генія скувати,
так щож — ти царський кнут узав
від Гоголя тай про вінець забув,
мужицьку кров побачивши нараз
на кнуті, — як дитина, зарідав,
сльозами кров ту з кнута обмивав!!
Що з того, що ти кров ту запалив,
коли народом люду свого не зробив!
Не час було ридать ціле життя,
щоб з люду розв'язали повивач —
царь розв'язав його! — і що-ж твій плач?...
Диви ся, те сліпе твоє дитя
ти притулив ще більше до царя
а місто ниткою зв'язать вінець
України, ти ниткою зв'язав
осліплю душу мас з царями тьми!
Тепер для люду не вінець — зоря —
а царь, той царь, що пута розкував,
за ним підé той люд тепер на вас,
бо ідол-царь трясє душею мас —
не побідить вінець ваш, але ми,
а ми — то царь і я, то бог і тьма —
царь: бог, я: тьма, а наше війско: люд!
А нитки ще такої в вас нема,
щоби стягнула люд під ваш вінець —
ну, щож ти зробиш нам? що ваш вінець,
без люду? Мрія і на тім кінець!
Хоч чує люд у тьмі на собі кнут,
та він осліп і не порве ще пут —
бо не побачить ще вінця тепер,
жиє без ціли, жде, аби умер...
Сам схаменись тепер, Тарасе, час
тепер на бунт?... Тепер над тьмою мас
заплач, закрій лице і плач тепер!..

Шевченко, глибоко засмучений, стоїть в кровавім сьвітлі, а дим кровавий стелить ся у стіп його, не закриваючи його по грудь, як усїх, а по колїна. З золотого терему входить Драгоманів в червоне осьвітлене, стає в кровавім димі по правій руці Шевченка, побіч Дорошенка.

Драгоманів. *(входючи.)*

Чому-ж раз?... *(замовчує.)*

Демон.

Драгоманів теж у вас!

Ов, га, космополіте, ти куєш
вінець України лишень тепер,
не царство всіх російських мас?!
За пізно взнав ти, що потреба люд
зробить народом перше, а відтак
він стане членом цілого людства,
за пізно, серце, ти пізнав свій блуд;
на що-ж ти так спішив ся з тим мечем,
чому-ж як раз ти не спішив ся так
з вінцем України, з зорею мас?!
Ти взяв від Тараса кровавий кнут
і зараз тиць! студентам — най кують!...
Ну, маєш з кнута меч, а з тим вінцем
ще зачекаєш так віків зо два,
зак' сплячі віри в себе наберуть
і встануть нитку золоту кувать,
аби вінець України звязать!
Тепер упали, дуже знемоглись —
один з мечем в перед занадто гнав,
а другий в зад тягнув, а третій впав,
як хтїв стягнути їх, аби йшли в раз
за ним між люд під золотим вінцем!
Нехай спочинуть — ти собі спочинь,
загнав ся наперед, то відчекай —
чекай, повстануть може ще колись!
тепер не збудиш їх водою ні огнем,
тепер надію на вінець покинь,
а тїш ся тим, що на царя є меч!
І може пекло збуриш тим мечем,
та ще на згарищах не стане рай —
на рай чекай, а ожиданне се
ще гірший плач, як пекло, принесе!

Драгоманів стоїть, понурений, в кровавім димі, обсипаний червоним світлом. А з золотого терему виходить повагом великан в крицьовій зброї з великим промінистим щитом червоним, з ясними крилами

золотими, що вистрілюють високо на голову йому, лицареві великому. Хто се він, що станув над Шевченком і гремить, як дзвін, рано вранці на свитанню словами могучими?

Боян. Кровавїї зорї сьвіт повідають!...

Демон. О Бояне, соловію времени
старого, подиви ся — защебеч
про храбре діло племени
нового, не літаючи орлом
під облаки — а земним плазуном
хильцем на землю прилягаючи,
вдивляй ся крізь збільшаючїї скла
на храбрїї великїї діла
нового времени і племени
нового, славу їм сьпіваючи!

Боян слухає здивований — нараз червона смуга сьвітла лишає всіх у туманї а паде на сплячих студентів і на постать німого царя, що стоїть по правїй сторонї печери, а сьвітло розсипаєть ся аж до лївого входу печери. Демон плеще в долонї. Входить Цареслав з паном. Оба, здивованї, остовпіли в червонім сьвітлі.

Пан. Тут царь!! *(поклоняєть ся цареві.)*

Демон. *(не бачений паном.)*

Ну, та кажи що про вінець!

Цареслав. *(іде в червоне осьвітлене, за ним пан.)*

О, пане, тут кують вінець —
се має бути царство мас,
що зробить нам усїм кінець,
там буде рівність, щастє всїх,
спільне майно — чи то не сьміх?
подумайте — то мрія раз!

Пан. Студенти, що лежать онде?!
Правдива мрія, де-де-де —
от, люди молодї взялись,
їм се відхочеть ся колись!
А щож їм стало ся? лежать
і ніби дивлять ся, не сплять —
а не втікають, не встають,
лишень лежать і очі шлють

на нас спокійно і мовчать,
що стало ся?...

Цареслав.

Упали так,
то кара Божа, Божий знак!
Промовте, гасподїн, до них,
чей отрясуть ся з глупих мрій,
на ліпший шлях підуть колись —
шкода людий тих молодих!
Я буду мусів з них як стій
тюрмою вигнати той дух,
що робить бунтівничий рух!

Пан.

Горячі голови, візьміть
на розум, до чого взялись,
холодно справу розберіть!
У вас душа є золота,
так шож — то мрія є пуста!
Якийсь вінець — держава мас,
спільне майно і щасте всіх
і рівність всіх — то просто: сьміх!!
Ой діти, діти, жаль нам вас
за діло навісне взялись,
самі пізнаєте колись!...
Ви ще не маєте ніщо,
тому й дали би всьо для мас,
бо всьо чуже, не ваше є,
а чи дасьте ви так своє,
як лиш дійдете до майна? —
пізнаєте, що то мана!
Тодї спитаєте: На що
я втратив ласку у царя?
на що себе я назначив?
Утратив честь і свій розмáх,
і молодість і всьо, чим жив,
чим блиснула мені зоря
пропало всьо у туманах —
пропало, так, як би не жив!

Демон. *(до гетманів, показуючи.)*

Гетьмани, чи ви чуєте, яка

лірична пісня того слимачка?!
Майно — то скарб його, Єгова — царь,
а крокодильні сльози — людям дар. —
І з того склеїть вам України вінець!!

Дає знак Царославу, той плече в долоні — в червоне освітнене
входить Піп, стоїть мов поражений, відтак кланяєть ся до ніг цареви.

Піп. *(входючи.)*

Тут царь, мій Боже, я... *(замовчує.)*

Цареслав.

Тут, батюшка, рідня твоя
кує вінець, державу мас
без хлопа, пана і попа —
халепа, батюшка на нас!

Піп. *(підходить.)*

Єй Богу, я не знаю їх!...
Та то студенти, я не знав
ніщо, я бувби вам сказав —
то кара Божа, підлий гріх!

Цареслав.

Ну, ну, голівонько тупа,
я не посуджую тебе,
промов до них на розум свій —
чей отрясуть ся з дїтьчих мрій!

Піп.

Безбожники, що вам до мас?!
Пильнуйте ліпше ви себе,
бо пекло там чекає вас —
не баламутьте люду нам
якимись мріями тепер!
Ви не допоможете хлопам,
лиш гоните їх на зарізь —
ті бунти їсти не дадуть!
Невіри, ви гадаєте,
що Бог на небі вже умер —
ви важите ся на царя,
народ обдурюєте скрізь
якимсь безбожним царством мас,
аби зійшов на грішну путь!
Ви слів Христа не знаєте?
Царю віддайте, що царя!

все будуть бідні на землі,
всі рівні там на сьвітї тїм —
а тут все будуть, як були
богатший пан, біднійший хлоп —
а царь то батько нам усїм,
бо він від Бога має власть!
Царь людям бідним поміч дасть —
дивіть, хлопам царь волю дав,
тепер податки дарував —
а ви їм не дасьте ніщо!
Я знаю, що вам влїзло в лоб,
безбожники, я знаю вас!
З сектантами ви хтіли нас
і люд позбавити церкв, —
народ позбавити Христа —
бо в що ви вірите? В ніщо,
а адська мудрість вам сьвята!
Ви обдурили і мені
синів і всі зійшли на пси,
втерjali честь, місця знатні —
десь може там в тюрмі гниють!
А батька на гіркі часи,
на старість, мов не пізнають —
покинули вітця сини,
сестер покинули брати,
бо їм в народ потреба йти
ширити бунт — а ти сконай
з родиною, тебе вони
не знають!... Боже, не карай!...

(складає руки в гору.)

Демон. *(до гетьманів.)*

Ну, по нутру вам другий слимачок?
Прольог — то страх, родина — епільог,
а зміст — темнота: рис його думок.
І з того вам кує України вінець!!

Дає знак Царославу, той плеще в долоні — в червоне осьвітлене
входить поліцейський офіцер. Побачивши царя випружуєсь як струна,
виймає саблю і засилає військовий поклін.

Офіцир. *(входячи зо страхом.)*

Его Величество — сам царь ...

Цареслав.

Ходи сюди! тут оси є,
що хочуть закусати нас,
їх коле військо, коле царь!
За мало царь оков кує,
що смаркачі такі без кар
кують вінець, державу мас!

Офіцир.

А в нас багнети від чого?!
А то рабьята, го-го-го!...
Скувати їх, в тюрму вести
там діло з ними покінчить?
чи перше слідство перейти,
їх средства тайно прослідить?!

Цареслав.

Нї, ще тепер промов до них,
чей отрясуть ся з мрій пустих!

Офіцир.

Рабьята, маса вас свербить?
багнети не страхають вас? —
навчить вас слухати тюрма!
Ви на царя аж піднялись,
ви на царя — з тим царством мас,
що не було й нїде нема!
До того не допустим ми,
щоб ви роздмухали пожар
і знищили усьо колись
навалою слїпої тьми!
Не лїпше, як один є царь?
що родом вже знатний своїм,
що розуміє кождий крок —
як темна маса, тьма царів,
за глупих до ясних думок,
за низьких до розказу всім.
Подумайте, я вас би хтів
уратувать, менї вас жаль,
інтелігентні люди, гей!
на краще діло здібні ви
як на розсїване ідей

погубних для суспільности!
Що вас чекає? ваш фіналь:
тюрма, знівечене жите,
розпука із бездільности,
ненависть до людей з любви
надмірної до глупих мас!...
Мені вас жаль, мені вас жаль,
для вас я маю співчуте —
так що-ж, на вас прийшов указ!

Демон. *(до гетьманів).*

Ось третій вам український рицарь
сказав, що щасте там, де богом царь,
ще й з вовчим милосердем, мов на глум —
шпiонство — труд його, багнети — ум!
І з того вам кує України вінець!!

За той час офіцер показує на студентів і на вхід до Царослава,
але сей перечить головою. Демон дає знак Царославу, той плеще. Мі-
щанин в чиновницькім мундурі вбігає під червоне освітлене.

Міщанин. Ов, царь в такій печері десь!

(цофаєть ся, кланяючись).

Цареслав. Ходи сюди, осьтут куєсь
вінець — держава чорних мас,
що має виперти всіх нас
на другий сьвіт, халепа нам!

Міщанин. Халепа нам, а від чого
поліція? Тут хто?! та то
студенти, я раз видїв їх!
робили демонстрацію,
ревли в товпі по улицям:
„Долой самодержавіє!“
От роблять з себе дурно сьміх,
а властям іритацію —
і не відстрашує їх кров,
тюрма, Сибір — цікаві є
ті люди!.. самовільно йдуть
у пропасть темну стрімголов —
то гонить їх житева нудь!...

Цареслав. Ну-ну, промовте ви до них,
чей зрозуміють, що з пустих
фантазій їх нема хісна.
Їх власти не боять ся всіх —
навіть голбодовка в тюрмі
тих бунтарів — не страшить власть,
вона собі все раду дасть!...
Ну, так подумайте самі,
аби сеся товпа дурна,
що так реве по улицях —
ще мала власть в своїх руках...
А то їх ідеал як раз:
держава мас, держава мас!

Міщанин.

Фантасти, пхаєтесь до мас, на села!... Нащо вам аж там
іти, шукайте поля в нас, у місті непорядки скрізь! Старай-
тесь перше о якісь станівиска по тих містах, аби на евро-
пейський лад уладити міста якось. Старайтесь виперти з всіх
рад старий обскурний елемент, то можете зробити щось!
От, водопрбводів нема, вода нечиста, як канал, а тротуарів
в нас дасть Біг, осьвітлене — хоч в око стріль, в ночі
ідеш, в болото лізь! Мій Боже, а театри в нас — опущені
такі, що страх, плянтації — аж поросли, нема де вийти на
прохід, що хоч роби, — в сальонах нудь!... — Кажу вам, чоло-
віка нудь бере, страшенна нудь! Така нудьга вбива людей,
потреба би по всіх містах порадити якось на те, аби і дух
поживу мав якусь, а то буденьщина нужденна, сіра з дня
на день! Тут гине з нудів по містах інтелігентний чоловік,
а їм там забагаєть ся робити бунти глупих мас! Ідїть по
закону — те що мож, зробіть — то зробіте досить!!
Як вже вас пре якось чуте, якась України любов на вище
діло — то просїть, а може власть вам дозвіл дасть поста-
вить красний памятник народному поетови — то й місто-
ним окрасите і діло зробіте якось Україні на довший час!
А так, ви пхаєтесь до мас і сотнями хапають вас в тюрму —
і що з вас за хосен?... Зак' вийдете з тюрми на світ, по ва-
ших мріях згине слїд, а зломитесь на цілий вік, змарнуєте:

жите на все! Хто вам віддячить ся за се, чи той ваш труд оцінить люд?!

Демон. Гетьмани, ось вам пісенька така четвертого міського хробачка — не знає моркви, бо заліз у хрін, хотіть, аби злетів під небосклін! Жир — ціль його, нудьга — його чуте, а булька водна — то його жите! І з того вам скує України вінець!!

Газетарь. Тут царь тепер, я не читав!...
(клонить ся низенько цареві).

Цареслав. Ну, пане публіцист, дивіть! студенти тут кують вінець України, державу мас, що ушасливить люд нараз — вся нужда в кут, там буде рай! Ви мудре слово їм скажіть, що з того вийде на кінець, чи то можливе є? — нехай отямлять ся! Та прошу вас, про те в газетах не пишіть, що ми таке гніздо найшли... газети ще би рознесли!...

Газетарь. Ой, теоретики, тепер вам мрії в голові якісь — вам очи шлюють ся в мрачну даль, в далекі горизонти десь і гублять ся в навалі хмар — а люд ваш голодує скрізь! Лишіть ті мрії на колись, тепер стягніть свій ум увесь і бийте в дзвін, що люд обмаль не гине з голоду тепер — аби звернув увагу царь на нужду мас і злий уряд, аби пустив який указ, вводив поволи кращий лад —

аби люд з голоду не мер —
аби заробітки якісь
десь отворили ся для мас,
аби ті маси піднеслись
засно́ванем громадських кас,
аби осьвіта йшла вперед!...
Усюди, всюди западня,
потреба праці, праці дня,
роботи муравлиної —
аби займало ся на сьвіт
посеред бідних, темних мас --
не мрії незловимої,
що ще неясна вам самим!...
Ви медитуєте над тим,
що буде, не над тим, що є!
Куєте от якийсь вінець
України, що не жиє —
тим не з'єднасте сердець
тих мас, що їсти хтять тепер,
се мас не гріє ні болять,
що виборете їм колись!...
Аби ті маси піднялись,
ударте ви на те, що бє
той люд тепер, що люд гнітить!...
Вінець України тепер
пусте, — се маси не болять —
„Дай хліба, хліба!“ люд кричить!

Друг. ст. *(слабим голосом.)*

Я все на то бив і пер,
то правда, „хліба!“ люд кричить —
вінець України тепер
пусте, се маси не болять!

Газетарь.

А, видите, чого-ж ви тут,
вставайте, всюди жде вас труд!...

Друг. ст. *(ще слабшим голосом.)*

Я не поможу вам тепер!...
я змучений, звалив ся з ніг,

не маю сили... бідний люд —
та що-ж, я не поможу сам,
робив, що міг... (*заликає очи.*)

Газетарь. Чи він не вмер?
поблід і очи завернув!!

Пан. Він плаче!...

Офіцир. Жалує тепер!

Газетарь. А во і очи вже замкнув! —
Він вмер, на правду він умер!!!

Цареслав. (*іронічно.*)
Най спить, він змучений тепер!

Демон. Гетьмани, ось вам пара сліпачків!
Один цілу суспільність вашу вів,
я сам не взнав, куди іде, бо шлях
ногами — не очима вибирав;
а другий бідний мав більмо в очах
та й людови у тьмі зорі не дав,
лиш показав на панських на ланах
великі купи бульби й бураків!
Дивіть, хто вам вінець України кував,
як міг скувати той, що, що кує, не знав?!

Цареслав. Він вже на все на всьо заплющив очи сном!

Демон. Чекай, заплющимо єще і тим обом!

Дає знак Цареславу, сей плеше — входить з лівого входу в червоне освітлене Цензор стоїть здивований, побачивши царя, відтак кланяєть ся йому низенько.

Цензор. (*входяючи.*)
Тут царь, ов, тайна в тім якась!...

Цареслав. Ось тайна вам лежить як бас:
Студенти тут кують на дух
вінець України тепер,
роздмухують хахлацький рух,
що всю Росію би роздер!...
Вважайте, пане цензор, там,
аби в газетах не нашлась

ніяка вість, ніякий слух
про те гніздо до ширших мас,
се-ж пропаганда є для них!
Я се кладу на серце вам!!

Цензор. Ну-ну!... Той спить, а ті лежать
і не встають, лишень мовчать,
а очи витріщили в нас!...

Цареслав. Той вже умер, а сі живуть —
промовте кілька мудрих слів,
еще до тих шушвалків двох,
що рух хахлацький є для нас —
чей ви намовите обох,
намовте їх на кращу путь!...
Нехай ідуть на сто вітрів
лишень нехай не дурять мас,
бо буде зле, я їм сей час
в оковах покажу вінець
України, державу мас;
і буде їм вінець — кінець!

Цензор. Сепаратисти, що вам є?
Український будити рух?!...
Один народ, як царь один,
одна Росія — тим наш дух,
могучий, сьвіт весь підібе!
А рух ваш то вода на млин
усіх Росії ворогів!
Роздерти весь народ на пів —
тай не на пів, бо кождий там
Калмук, Тангіз захоче вам,
аби він був народ також!!
А до чого се, до чого-ж
той дух роздору би завів?
Ви хочете роздору в нас,
аби той русский великан
розсипав ся тепер нараз
на карли ріжнорних мов
і повалив ся стрімголов?

Що говір — то у вас народ!
Пускаєте в народ бляхман,
якусь державу вольних мас,
якийсь України вінець —
аби роздмухати роздор
всіляких людей і пород
тепер у проломовий час
реформи, злуки ріжних мас
в один народ?!... Тепер мечем
загнати всі породи мас
на шлях один, в один табір —
а не України вінцем
еще роздмухати роздор!...

Перш. студ. *(тихим голосом.)*

То правда, нам тепер мечем
з'єднати всі народи враз,
а не України вінцем
тепер роздмухати роздор —
най всі ідуть в один табір!

Цензор.

А видите, чого-ж ви тут
в сепаратисти подались? —
вставайте, всюди жде вас труд!...

Перш. студ. *(ще тихшим голосом.)*

Не можу встати, я би встав!...
хто може, най згуртує люд
під тим мечем, я нині впав!...
Та меч готов — і я колись
його кував... *(замикає очи.)*

Цензор.

Він що? умер?!

Замкнув повіки, мов заснув,
а сльози бризли аж тепер!...

Цареслав.

Та він заснув!

Цензор.

Та де, умер!

Пан.

Також умер? а що-ж то є?...

Официр.

А то, що вже не віджиє!

Цареслав. Най спить, не може встать тепер!
Демон. Гетьмани, що се? з ваших лицарів
є навіть парка інквізиторів?!
Один — великий, вирізає ножем
з народу уст українській язык —
а другий — менчий, знов розбив мечем
зорю народу, бо піднесли крик
породи всякі, що ви не народ —
не маєте зорі, а ласку в тих пород!...
Дивіть хто вам вінець України вязав,
як міг звязати той, що сам його пірвав!

Цареслав. Та він заплющив очи на усьо на все!

Демон. Ще з третим слід би доказати се!
А ти приставив дівчину сюди?

Цареслав. Не знаю, чи там привели!

Демон. То зле!

Иди, пристав її і приведи
сюди на дух, а перше поучи,
чого від нього має зажадать,
які слова — ти знаєш?

Цареслав. Знаю, го!...

Демон. Ну то її їх добре потовчи,
аби могли ми нею розтовчи!

Цареслав. Що?!

Демон. *(показує на третього студента.)*
Той горіх!

Цареслав. Та добре, длячого...

Ще жінці я б не міг страху завдасть?!

(Про себе.) Де чорт не може вже, там бабу шле!

По хвилі входить з лівого входу в червоне освітлене чудова
Дівчина з Цареславом, стоїть здивована, як голубка, налякана тучою
та громом.

Дівчина. Тут царь! мене тут привели...
Де він? ось він, соколик мій!
чого він ляг так на землі?...

(підбігає до третього студента)

- Цареслав.** Пропав уже соколик твій,
підє в тюрму тепер як стій —
за дїло навєсне ся взяв,
вінець України кував...
Не знає, що значить указ —
то я навчу його сей час!
- Дївчина.** Прости йому, то затягли
його до того, знаю я, —
він сам не був би там пішов!...
(клякає перед Цареславом.)
- Трет. студ.** *(напруженим голосом.)*
Галюню, Галочко моя,
що кажеш ти?... кому до нїг
падєш? — то грїх, народний грїх!
- Дївчина.** Що, мій Васильку, що?!
- Трет. студ.** *(стонєм.)* Я впав!...
- Цареслав.** Промов до нього і відмов
його від того та намов,
аби він ті слова сказав,
що я тобі тепер казав,
бо, як не скаже — то сейчас
в тюрму візьму обоє вас, —
його відставлю у Сибір,
тебе оставлю у тюрмі,
заставлю серед стїн тебе
кувати до віконця в тьмі!...
Зітхай собі до ясних зір,
чекай на шлюб, дури себе,
що прийде царство вольних мас,
а той України вінець
і вас спровадить під вінець!
- Дївчина.** Васильку, що ти наробив?
(припадає до нього.)
- Трет. студ.** Я впав, вінця не докінчив,
а той вінець, то є зоря...
зоря народу! — але я
кував вінець той, доки міг...

звалив ся з ніг, на мене гріх
не спаде!... я не міг...

Дівчина. *(паде на коліна при нім.)* Не плач,
чого ти плачеш, та не плач!...
Чого ти з ними тут ішов,
коли на тебе є указ?...
Вставай, ходи від них сейчас!..

Трет. студ. Галюню, що ти кажеш знов?...
остав мене, лиши мій плач!...

Дівчина. Я будеш проти рожна пер,
се нові рани нам завдасть!
скажи бодай, як хоче власть —
„Я не Українець тепер,
я буду русский чоловік“ —
а уратуєш нас по вік!

Трет. студ. О, Боже!... Боже, Боже мій!

Дівчина. Скажи тих кілька слів марних,
а будеш ласку мати в них!

Трет. студ. *(відтручує її.)*
А проч від мене! — я не твій...
Ти не моя, нехай умру!...

Дівчина. То ти не любиш вже мене,
Васильку мій? Я відберу
собі жите, соколе мій,
де наше щасте повне мрій?
де наші зорі? де наш рай?
де ті надії?... Погадай,
твій нерозважний крок жене
у пропасть всьо, загине слід!...
Я сльози ті тобі отру
а ти мені, Васильку мій,
соколе мій, коханий мій,
ой де-ж ти оченька заніс?
чи ти не бачиш моїх сліз,
чи ти не любиш вже мене?!

Ти вже не мій, а я, а я,
Васильку мій, на все твоя!...

Трет. ст. Я, Галю, твій, на віки твій!..
Моє коханне, сьвіте мій!

Дівчина. Ходи, вставай, ходи до нас —
я ожидала так тебе?..
Тебе не було довгий час,
я думала, що ти пішов
здавати екзамéни знов
і злучимось на віки вже!..
А ти стягнув на себе гнів
царя, най Бог нас стереже!
Иди і власть перепроси..
не просиш ласки... не проси,
скажи лишень тих кілька слів..
ратуй мене, ратуй себе!

Трет. ст. Не можу, то великий гріх!

Дівчина. Та що за гріх в пустих словах?
То ти не любиш вже мене?
Васильку мій, а то не гріх?..
Тих кілька слів із уст твоїх
спасе обоїх нас тепер
спасе на все і всьо мине..
А ти не хочеш, ти ся впер
і кажеш, що не скажеш їм,
аби нас гнали по тюрма́х —
а що-ж таке у тих словах
та вже-ж Українець не що-ж,
як русский чоловік також!...

Трет. ст. Ні, ми осібний є народ!...

Дівчина. Та що, тобі народ тепер?
народ жиє, народ не вмер —
а ти умер, як будеш пер
на злість не так, каже власть,
і власть злучитись нам не дасть!..
А ми би жили як в раю,

любили ся, кохали ся —
як ті голубки у гаю,
самі себе питали ся:
„чи ти моя?“, „ти будеш мій?“
як се нераз було у нас,
питали ся, звінчали ся —
на все твоя, на віки твій,
Васильку мій, соколе мій!...
Я з жалью десь подію ся,
як маків цвѣт, розвію ся...
А ти би теє переніс?!...
Ти вже не бачиш моїх сліз,
ти серце вже мені роздер,
ти кажеш вже мені тепер:
„ти не моя, а я не твій!“

Трет. ст. То з жалью Галю, з жалью я,
Галюню, ти на все моя,
але народ...

Дівчина. Та що народ,
народу твого не убють —
а нас в кайдани закують,
тебе зашлють, мене замкнуть...
І хоч мене хто відімкне,
то горе не мине мене,
розвіють нас, як ті листки,
розділить нас далека даль —
тобі сніги, мені піски
завіють очи повні сліз,
Васильку мій, тобі не жаль?!...
і ти би теє переніс?!...
(похиляється над ним).

Піп, що прослезив ся, виймає хустку і втирає очи, пан закриває
очи рукою, міщанин робить великі очи, офіцир стоїть просто, та на
лицю видно борбу з чутем.

Міщани. Яка поезія!...

Цензор. (з чутєм). Пісень,
українських пісень старих!

Газетарь. До серця йде, душа при них!

Цареслав. Жите тверде, м'яке чуте,
бо розум ставить нам жите!
не сила всьо чутем лишень...

Дівчина. По тобі там загине слід,
а тут мені завяжуть сьвіт —
і буду я подружена,
на смерть-жите розтужена,
кохала ся, — звінчала ся,
з ким навіть і не знала ся;
з ким знала ся, любила ся,
на віки розлучила ся,
цілуй-же миленькóго слід,
кленове листечко зривай
і той слідочок покривай,
бо за нелюбом вяне цьвіт,
а по миленькім згинув слід —
гіренький сьвіт, важка печаль!
Васильку мій, тобі не жаль?!

Трет. студ. Ой жаль, той жаль мені тепер
роздер вже серце, я умер!...

Дівчина. Та не умреш, тих кілька слів
промов до них і будеш жив,
тих кілька слів розвіє гнів
тих властий, що ти образив —
а будеш мій, а я твоя,
з тобою в парі буду я —
а так, а так, Васильку мій,
загинемо за порив твій!...

Трет. студ. Най буде так, що я умер...
„Я не Українець тепер —
я буду... русский чоловік!...“
та серце гріх роздер по вік ...
Ой Галю, Галю ...

Дівчина. Ах! ти що?
Ти плачеш?... очи завернув,

та цить, не буде нам ніщо!...
поглянь, скажи до мене що?
поглянь на мене, — ти не вмер,
чого-ж ти так сказав тепер?
скажи?... — чого ти так поблід.
Васильку? чуєш, ти заснув,
ти ще не вмер — гіренькій сьвіт,
ратуйте, він умер!...

Цареслав. Тепер
мовчи, своє зробила ти, —
то можеш звідси проч іти!
(Дівчина вибухає плачем.)

Офіцир. *(вибухаючи.)*
Лишіть її!

Усі. *(крім попа.)* Лишіть, лишіть!...
(Піп вибухає ревним плачем.)

Демон. *(до Царослава.)*
Її остав, ще треба тут!

Цареслав. *(до всіх.)* А ви мовчіть,
не пхайте носа в діло не своє!
(до неї.) ти плач, не плач, хто вмер, не ожіє!
(Дівчина, припадає до студента з плачем, на груди його.)

Демон. Гетьмани, ось який орлиний сьпів
великого народу — голубів!...
Ви хочете з голубиних пород
творити самостійний ще народ?!
Ворона, не орел — ударить з хмар,
народ розвієть ся на гурму пар —
а кожда пара з трепетом летить
в своє гніздо і над дітьми пищить!
Родинне шасте — то їх рай і ум —
народна злука — жарт хиба і глум!
Дивіть, хто вам вінець України лучив,
як міг злучити той, що лиш слізми ліпив!
(бере свою ліску до рук.)

Чекайте покажу вам душу люду ще,
дивіть, чи за України вінцем коли

він переверне сьвіт і зьвізди розтовче? —
аби те сонце ваше блисло на землі.

(тричи ударяє ліскою по землі, вимовляючи слідуочі слова.)

Демон. Вийди тут, духу скрут,
духу мрій і вічних пут,
що по сьвітї ся товчеш
і шукаєш -- правди ждеш,
сьвіт за щастєм провернув
та його ще не стрінув
і хто знає, чи стрінеш, —
бо душа твоя сумна,
а земля тобі тісна!...
Стань, Проклятий Марку, тут!!

Під ті слова з-під ліски Демона прискають іскри і дим. Дим крова-
вить ся від сьвітла червоного з ватри; огонь гасне, дим вибухає — у нїм
являть ся Марко Проклятий: Душа люду. Мужик великан в сорочці
червоно-білій, в правій руці має великий ніж, в лівій хрест, на плечах
торба. Очи великі, чорні лискучі, непорушні, наче з чорного хрусталу
всаджені. Сорочка з правої руки кровава червона — з лівої чиста,
біла як сніг, в прямовісній лінії від шийної застіжки нашарпані кроваві
плями, що переходять в кровавий кармазин на правім боці, у біль сні-
гову по лівім боці сорочки. Усі, поражені страхом крім Демона і геть-
манів, ховають ся по закутках. Царь здригаєть ся взад, дівчина плаче
на грудях студента.

Душа люду. Хто мене кликав тут?
У мені цілий люд
вічний біль свій заляв...
а мій гріх — люду гріх:
рідну Матір я убив
і Сестру рідну вбив...
сам не знав, що робив!...
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!...

Я дитя з Сестрою мав,
те дитя — задавив,
я сліпий!... та мій гріх
на плечах на моїх —
гну ся я... гріх тяжить!

там є голови тих,
що я вбив, сліпо вбив —
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!

Але серце ще не спить,
знов мене щось жене
з тим ножем на панів...
з тим хрестом на попів...
моя правда є у них —
моє щастє най дадуть,
менї серця най рвуть!...
моя воля, моя правда,
моє щастє — де?!

Демон.

Тут є царь!

(Ханас його за ліву руку і веде до Царя.)

Душа люду.

Де той царь?

волю дав тай поник!
Царю, ти що за царь?
де твій меч?... Ти мечем
не затовк ще панів,
не прогнав ще попів!...
Царю, ти зроби лад!
що ти взяв, дай назад —
бо я сам зроблю лад!...
видру сам землю вам!
тут є хрест — я штундарь!
тут є ніж — я мужик!
землю вичищу ножем
від панів і попів,
тай поставлю — хрест!...

Демон. *(сатанічним голосом.)*

Пади:

перед ним — і проси!...
волю дав — правду дасть,
щастє дасть на всі часи,
має меч, має власть —
пади до ніг і жди!...

(Марко Прокляший паде до ніг цареви.)

Демон. Гетьмани, ось душа вся люду вам,
як знаменито видить золотий вінець
України, що за далекозорий люд!...
Валити хоче, що? свій застарілий храм,
а тому бе чолом, що на престолі там —
а що поставить?! Хрест: сектантський вічний блуд!
О, хрест! Той хрест *(показує на царя.)*
упаде знов на темний люд,
бо перед ним чолом ударив на кінець!
Ну, тіште ся, гетьмани, золотий вінець
України як стій поставить той сліпєць!
Чекайте, покажу і я вам на кінець,
правдивий золотий України вінець!

(до Цареслава.)

Чого-ж ти налякав ся, успокій
тепер рабів тих і злучи мерщій
їх у вінець, як я тобі казав,
руками вколо ідола-царя
і того стра́ха, що страху завдав —
нехай сьпівають свій звичайний сьпів,
той страх сейчас замінить ся в ягня!

Цареслав. Не бійте ся, за руки ся візьміть кругом,
і засьпівайте пісню страхови свою,
а доки він цареви буде бить чолом,
де хоч поїдете на нїм, як по ягню!...

Цареслав лучить всіх руками наоколо царя і Марка Проклятого,
що припав до ніг цареви, на знак Демона тягне і заплакану дівчину на
силу і лучить її руки межи паном, а попом — та вона оглядаєть ся до
свого студента і не видить того страху, що лежить в колесї.

(Цареслав виймає з-під киреї бич і стає осторо́нь.)

Демон. Гетьмани, золотий України вінець,
дивіть, як повязав ся складно на кінець.
І з вашої сьвятинї храм Єгови став,
Єгова в серединї, люд ваш, раб, упав
до ніг царю-Єгові, бе йому чолом —
левіти-кармазини поють вам псалом
похвальний для Єгови, аби страх мав страх,
а Раббі батїжком їх учить по плечах!

Цареслав тріскає бичем, ціле колесо крутить ся наоколо і співає сліднуючу пісню.

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
не дзвони в великі дзвони,
а цареві бий поклони,
волю дав царь хлопам —
дбас за всі люди!

Демон. Гетьмани, що за золотий вінець! —
як любо промовля до всіх сердець!
О, Бояне, соловію времени старого,
клади свої віщі персти на живії струни!
Будь Тиртаєм і Давидом племені нового,
в яку струну той не труне, то другий дотруне —
щоб звинути вінець слави — золотий вінець,
ославить рицарський танець — заячих сердець!

(Демон дає знак Царославу, сей тріскає бичем - колесо Демона знов крутить ся.)

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
не зглядай ся, не кидай ся,
ні на церкву, ні на двір —
блисне і тобі зоря!
лиш моли ся і труди ся,
май надію, жди і вір
в Бога, небо і царя!

Демон. Гетьмани, що за золотий вінець,
як любо промовля до всіх сердець!
Бояне, соловію, вилїтай
орлом під облаки і засьпівай —
а висьпіваш піднебесний сьпів
о полку українських слимаків
за те, що великії поля
китайським муром перегородили
від сонішної сили —
шукаючи собі ласки, а царю-слави,

царю слави! — вьо, Цареславе!
го-ля-ля!...

(Царослав тріскає райпачом.)

Хор демонського вінця.

Не бунтуй ся, не бунтуй ся, ти дурний хахол!
щастя на землі немає,
царь за кривду покарає —
зробить всім правду нам
і якось то буде!...

Голос. Очи вмийте, очи вмийте, бо сліпе дитя!

Той голос лунає зза стін печери від правого входу — а з лівої сторони чути, як земля дудонить. Гетьмани заворушилися, вінець Демона розірвав ся, повстав заколот. Цар задрожав, Марко Проклятий встав, Цареслав остовпів, Демон задрігнув.

Цареслав. То Вона!..

Демон. *(показує в лівий вхід.)*

Але там, Богдан!..

Цареслав. *(з острахом.)*

Що? вже Богдан?!..

Демон. Лети, дивись!...

Цареслав. *(слухає.)*

Богдана Дух!... земля гуде!...

Всі що творили колесо Демона здрігнули ся, напружують слух, лишень дівчина припадає до свого студента. Марко Проклятий стоїть, опутивши руки.

Демон. *(до нього.)*

Царя держись! то всьо пани!

(показує на інтеліґентів.)

Марко Пр.

А деж він, де?

Демон. То вороги твої, не вір!..

(показує на інтеліґентів.)

Марко Пр.

Де царь? наш пан,

наш батько?!...

(Демон бере його за руку і веде до царя, що здрігнув ся в зад.)

Демон.

Вдар чолом, жди і вір!

Марко Пр.

Царю наш, батьку наш,
ти нам, батьку, правду даш!..

(падає до ніг цареві.)

Демон. *(ударяє ліскою перед ними, вибухає огонь і дим, в димі щезає Царь і Марко Проклятий. З демоніоим реголом до Цареслава.)*

Жди і вір, а буде з тебе, дикий звір!...
А ну, ти, плосколобе, гей, лети, дивись,
чи то Богдан, то з тебе зух! Ідиж-ж, іди!...

Цареслав. Я йду, коли бо...

Демон. Що таке?!

Цареслав. Ну, а Вона,
ту воду як?...

Демон. Вона їм дасть, ти не журись!

Цареслав. А їм, та правда, я казав!..

Демон. Іди-ж, чого-ж стоїш?
вампіре, крові хочеш в Неї, не лишень води!
Як кров проллеш, пропало, не моя вина!...
чого стоїш, чого?! чого ти ся боїш?...

Цареслав. А тих собак!...
(показує на заслуханих інтеліґентів.)

Вони мимовільно всі звернули свої уха у ліву сторону, звідки чути шум і тупіт кінських копит.

Демон. Не віриш їм тепер, га га!
У їх душі тепер хитаєть ся вага —
а видиш, смоку, до чого пите керви веде!
Раби прокинуть ся, як вчують тільки шум,
що хвиля мести йде за питу кров і глум!
Якось то буде, йди! дивись, земля гуде!

Цареслав. *(до інтеліґентів.)*
Рабята, слухать, мій указ:
аби, зак' верну, вже у вас
була вода на очи мас
бо я вас всіх!... *(відходить в лівий бік.)*

Демон. *(за ним.)* То плосколоб, що душу рве!

А інтеліґенти усі слухають в напруженю шуму та глухого тупоту,
що гуде з лівої сторони печери щораз сильнійше...

Тиша без слів.

Правим входом входить Вона, без вінка у білім своїм одїнню,
уже ціла поплямлена сьвіжою кровю.

Демон. Ох, той вампір, той кровопієць, що-ж тепер?!...
пропало все!... Знов бий, аби в ній дух завмер!!

Вона іде певним кроком, наче горда на свою кроваву одіж, стає проти сплячих студентів.

Вона. *(з радісним окликом.)*

Що?... за мною вже студенти є?!

Чуєте, гетьмани? — серце бє!...

(Сумно усміхаючись, дивить ся на них.)

Сплять, сплять! Діти, ви спите?! Там знов...
подивіть на мене, кров!.. знов сьвіжа кров!..

Демон. То Джінгісхан, то смок, недовго поживе —
нехай здоха! Я йду на бік, вже грім заблис,
зоря кроводержавця котить ся у низ!

(Відходить попри усіх лівим входом.)

А звідтам чути шум і тупіт кінських копит щораз ближче. Вона оглядаєть ся навколо, увидівши інтелігентів, здригаєть ся взад і стоїть непорушно, дивлючись на них. Вони усі слухають, напружені, похилені в ліву сторону. Вона стоїть гордо, в кровавім одінню на середині, дивить ся на них. Всі освітлені червоним сьвітлом з ватри.

Німа ява без слів.

(Заслона спадає).

ТРЕТЯ ДІЯ.

Тасама хрустальна печера. Червоний блиск. Інтелігенти, освітлені ним, вже припали на коліна і слухають, напружені цілою душею в шум з лівої сторони. Вона в кроваво-білім одінню, освітлена червоним блиском стоїть на середині, горда, неприступна, німа. За нею лежать сплячі студенти. Дівчина на грудях третього студента, слухає ударів його серця. В тіни клубить ся дим, освітлений золотою смугою з входу золотого. В тій смузі видніють постати Бояна, Шевченка, Гоголя і Драгоманова, А побіч них в димі стоять невидні бюсти понурених гетьманів.

Ява без слів. Шум і тупіт кінських копит зближаєть ся. В шумі чути симфонію. Музика придавлена, глуха, як стогін невольника з тюрми. Відтак вона росте у плач невольників на волі, а в нім бренть ячінне душ насилуваних до облуди, пониження, кривди братньої. Під впливом тої музики усі інтелігенти закривають чергою лице руками і хлипають.

Вона. Діти, діти мої окаяні!...

Члени демонського вінця прокидають, дивлять ся на Неї, потрясени до глибини.

Піп. Мати, Мати!

Пан. Наша Мати се?!

Офіцир. Яка бідна, кров!...

Газетарь. Той смок, той звір!..

Цензор. Мати, Мати, жаль!...

Міщанин. Ох, Мати се?!

Пан. Мати, що Тобі?

Вона. *(твердо.)* Що все, що все!

Піп. Кров тай кров!...

Вона. У вас короткий зір!

Цензор. Мов безумна!...

Газетарь.

Що тобі той зьвір?!...

Вона. *(перебиває.)*

Ви не сьмійтесь з мене, що мій ум
є понурий від чорних дум,
бо я маю чорний жаль на вас,
мої діти, ви змії, змії!...
Ви самі кусаете сліпого
свого брата вічно, раз-у-раз!...
тая рана гірше тут болить.
тая рана гірше ще болить,
як та кров, пролита від чужого...
він чужий, а ви свої, свої!...
не болить та рана, а палить!...
Ви розпаленим желізом пете кров
з мого серця, бо хто з вас кусає
свого брата, той мене кусає —
не кусає, але випиває
кров розжаром з-під моїх оков!!..

Пан. Мати, Мати! *(закриває лице руками)*

Вона. *(показує.)* Ти його кусав!

(до офіцира.) Ти його ранив!

Офіцир. *(закриває лице.)* Я мусів так,
мусів!!...

Вона. *(до попа.)* Ти доноси засилав!...

Піп. *(паде на коліна, голосно плачучи.)*
Мати, архирей би переніс,
жаль дітий, дітий, діточих сліз!...

Вона. Ти хабар зі свого брата дер,
що на хліб і сіль він мав!

Міщанин. Ох, як
я мав жити, Мати?!

Вона. *(до Газетаря.)* Ти здурив
брата свого ласкою царя!...

Газетарь. Мати, правду знав я, але я,
я не міг!... *(закриває лице.)*

- Вона.** А ти, ти осліпив,
бо сліпому вмить очий не дав!
- Цензор.** Мати, був указ, я був би гнів,
в тюрмі, як жаль мені тепер!...
- (хлипає.)*
- Вона.** Сину, ти сьміяв ся з його слова,
його мова, материна мова!...
ви не сьмійтесь, Матір се болить,
Її мова, ваша рідня мова!...
ви не сьмійтесь, то мене болить,
не кровавте рани, як змії,
не здирайте рани край реберця
в самім серці матірнього серця
не шарпайте, то болить!...

Вона стоїть в червонім освітленю, вони пригноблені мовчать, закривши лице — хлипають. Входить Демон лівим входом, стає за ними, зглядаєть ся навкруги. Тиша.

- Демон.** О справді! з Неї віє нестертельний дух,
та хвиля святостю задержує мій рух!
- Вона.** О мої діти, діти окаяні!
та що мені з тих крокодильних сліз?
Ненавиджу за сльози вас,
ненависні мені маленькі люди!...
Плазуни — не люди,
пігмеї чорем і сльозами п'яні,
змії дволичної облуди —
хто з вас мені що більше тут приніс,
як сльози?..
Де ваш орлиний лет, де славний лет батьків?
де блискавиці козацьких мечів?
де громи ревучих армат?
де серць великих гураган?!!
Остали черви, тьма і кат
і — сльози, сльози, сльози!...
Мій біль не має сліз — а сьміх і глум
з пекучих ран
каплями огнистими прискає —

а де паде, камінне попалить!
Від каплїв тих земля горить,
горить мій степ, синїє димом і шумить,
огненними язиками стріляє, блискає,
в заперті небеса розпукою гремить!..
Від Сяну по Кавказ несеть шум
пожару, а червоний жаром небозвід
кровавить темний сьвіт!
Се біль мій, біль мій ставить свій жервенний стіс
і мече страх, грозу та гураган
на кровію налитий океан!..
О, дайте мені сліз, дайте мені сліз
залити раз той димний стіс
моїх огненних ран!!
Він випив море сліз — йому за мало!
А вже душі не стало
тих сліз у слезницях мені!!
Одна сльоза еще, одна сльоза лишень —
те море сліз би тучою заграло
і повалила би тирана
великая грозà!..
Одна сльоза!.. Одна сльоза — лишень не ваша, ні,
сльоза кровава, а пекуча як огонь,
з великого серця, з серця великана
зі серця вулькана
сплакана сльоза!
Одно велике серце дайте на міліонів плач
якого плач би міліони переріс
своею жалостю на Бога, а нам
Прометея сьвіт приніс
та бухнув, як картач,
усім кривдами в лице царям
і вам, негідники, і вам!..
Нераз я кровю, кровю заридати мушу —
я бачу у вас не сльози в очах,
а різку кроваву в руках,
кроваву різку, царську різку
обризкану кервою свого брата!.. Ну і що-ж

ті сльози?! Лож, велика лож!
Змії, вдивіть ся крізь ті сльози в душу —
та що ви є? дивіть ся, що ви є?!
Ви серед дзенькоту оков
серед плачу і стону — того ката
що пє, що смочче кров із мого мізку
що душу й серце з мене вирива —
ще славите сліпому баранцеви,
аби не пробудив ся лев у нїм
і ребра поломив неситому цареві
за морем проливану кров!..
Чи чуєте, гуркоче грім
і туча громовá блискавичну хоругов
на крилах розвива' —
то блискавицею летить невідгонима кара
та пащу наставля кровожадна пря —
гасіть огонь, гасіть, вратуєте царя
і ті охлапи, що він вам дає!..
Га, скиньте маску раз! — і без облуди
посьмійтесь з мене диким сьміхом Юди
беріть на глум і голосіть, що я
безумна, божевільна, ха-ха-ха!..
І я регочу ся, як царь,
ваш царь регочеть ся з гріха
реготом змія,
що загорнув ся в царську багрянницю
обризану у крові і сказав: я сьвіта царь!
а гріх його гуде з землі до хмар
і бухає огненным димом з ран
народу, а під тронем океан
червоних сліз реве і клекотить,
кайдани за кайданами буртить —
а понад морем регочеть ся його лукавий сьміх
як ехо Демона із людської душі,
сьмієть ся з вас усіх!
що ви всі плачете, а мовчите,
та ще й кадила йому палите
серед сьвяточної тиші

в очах сліпого люду...
Відкиньте маску, відслоніть облуду
і завиніть в керваву плащівницю
сліпе дитя заплакане моє!...
Відкиньте маску, ріжте без облуди,
закуту Матір, сьмійтесь без упину,
та пеклом реготу паліть майно своє,
гріху не бійтесь, маєте ви глузд —
а я не маю... Я без'умна є,
без'умна, божевільна Україна,
великими царями справлена на люди руїна!...
Мазепинська руїна!
Глузуйте з мене до загину,
поріжте моє тіло за царями,
і груди, груди висічте різками,
порвіть утробу, вирвіть пазурами —
та не замкнете мені вольних уст! —
крізь давлений без сліз великий плач
я жбурну вам в лице заіскрений картач:
Ви щезнете з царями зі землі
з пятном кровавим Юди на чолі —
прокляті щезнете! — а я не згину,
несмертельна я!...

Червоне сьвітло з ватри опромінює її, Демон дивить ся з подивом, відступивши в тінь. „Окаяні діти“ на колінах, поражені громами слів, мовчать. Обличя їх осьвітлює червоний блеск.

Шевченко. (з глибини придавленим голосом.)

Схаменіть ся! будьте люди,
бо лихо вам буде:
розкують ся незабаром
заковані люди;
настане суд, заговорять
і Дніпро і гори,
і потече сторіками
кров у сине море
дітей ваших...

Піп кидаєт ся до ніг її і плаче голосним плачем, за ним усі покотом припадають до Неї, голосно плачучи. А плач їх розбиваєт ся, як орел, захоплений у провалі, приваленім нагло з гори скалою, що обір-

валась під ударом лявіни. За печерою чути шум, а в повітрі грає симфонія, гуде громами плачу і стону, блискає блискавицями розлуки...

Голоси. Мати!... Мати!... Мати!... Мати!...

Молитва України.

Симфонія музична — невисловима, зливається з ритмом того співу, то крику, то жалю, то кровавої іронії, як шум звїзд з плачем землі зливається ся...

Вона. *(спїває.)*

Великий наш Боже, чи чуєш розж́алений
стогін? чи чуєш ти нас?...

Наш Дух під скалою неволі прив́алений
двига терпіння Кавказ...

Наш Біль до землі головою кєрвавою
припав і, лице в нїй заривши запла́кане,
зацитькує серце пор́анене,
надїєю вично тум́анене

і смертію вично налякане —

тай стогне до Тебе розяреним,

а д́авленим стоном нераз...

А Жаль наш розлив ся валявою

і бухає димом розж́ареним

до Тебе, Творче, від нас!...

А Ти там засїв в небосклонї зв́їздистому
колишеш ся на колесї огнистому

з усьмішкою вично лукавою,

береш у долонї гей молот скєрв́авлений

і бєш як молотом в блакитний дзвін

не молотом, — а серцем людства, що горить —

а голос Твїй рабством розлуќавлений

кричить та громом рокотить:

„Поклін менї, поклін!“

Великий наш Боже, за нашую кров,

за нашїї сльози, за невіддвячену любов —

поклін Тобі, поклін!

Голос з-під землі. *(гудє.)*

Не хули, Божий дзвін

кине грім і проклін

Мати, не хули!...

Вона. *(сьпіває.)*

Чи, чуєш, о Боже, утішна мольба піднімаєть ся,
не плаче уже з западні —
бо як до розплáчу з розпуки зриваєть ся,
то стогне, то лиш засьмієть ся з надмірного суму,
то слуха пожáрного шуму,
що бухає з серця мені!

Як сьмію ся я — чує той сьміх синє море,
устає із русла тай підносить ся з гуком до хмари,
вистрілює, грозить бовванами червоними,
бурить ся фильми бездонними
і кручі торощить, лама', повертає
з розпуки на дні —
а реве, закликає, кричить, визиває
Тебе до великої кари...

Чи чуєш Ти, Боже, чи ні?!

Як стогну я — чують той стон круті гори,
здрігнуть ся, ревуть під громóвими тучами,
трясуть ся і мéчуть відломами

у гóру, аж цілими кручами
обірвані валом зривають ся,
і пнуть ся відвáлені гори на гори,
і гори на гори ставляють ся
в блакитні простори —

на хмарами кличуть Тебе в небесах
розтросить звідистими громами
державу скрoвавлену Тьми,
а на Дéмона кинути страх!...

А як по кровавім дощі моє серце розжáлене
ударить розпукою мені під грудьми
зашумить, заклекоче мій степ — а привáлене
могилами давне Житє моє будить ся, слухає,
стогне — могили зрива і встає...

Головою буйною у хмари над хмари понурить ся
тай дивить ся, дивить в землю і хмуриць ся:
кровавими ріками бурить ся,
раме́нами кістними зір дістає
і кричить...

і кричить у глухих небесах! — а криком обрива'
метеори огнисті зі зьвізд!... а слізми
горячими бризнувши, зорі гасить
устами в лице небесам свій проклін
огненною лявою бухає
до Бога людства...
а Бога не може збудить,
бо Бог нас не чує, не чує, не слухає,
лиш серцем бе в великий дзвін:
Поклін мені, поклін!
Великий наш Боже, за нашу кров,
за наші сльози, за невідвдячену любов
поклін Тобі, Боже, поклін!

Голос з-під землі. (*гремить.*)

Не хули, Божий страх...
грім гремить в небесах —
Мати не хули!

Вона. (*співас.*)

О Боже, Вседержителю, Найбільший — Тиране
звелич глумливу тварь Свою розлукавлену,
подай з небес над океани
сліз людських і над димнії вулькани
народних ран — подай скривавлену
Свою велику руку лукавому
петрогóродському бовдуру кровавому
і поцілуй ся з ним останній раз —
бо буде кара — кара, пімста йде на вас!..
Громовая туча налетить і бурюю
понесу ся я на блискавках — роз'ярена,
розпукою понурою
обхмарена —
понад степ, понад ріки, понад круті гори
затрублю трубою бурі в синє море
і зарегочу ся реготом спінених филь
сповита жалю великого пурпурую,
аж до дна моря душі зарегóчу ся
раме́нами ростóчу ся
і простягну з моря рамя і порву за шпиль

огнем вибухаючу Етну, як Бріярей великан,
і вирву з земного нїдра кипучий розжаром вулькан
і піднесу, проверну лявоюю налитий пугар
і жбурну ним з нею до хмар
під сам зенїт!...

Тебе пощїлю, спарю, струну, повалю,
на царськїм тронї з царем пришпилю —
настане ясний сьвіт!!

А мій проклїн:

Великий наш Боже, за нашую кров,
за нашїї сльози, за невідвдичену любов
пади стрїмголов!!.. —
останній мій поклін!

Нагло з під землі вибухає хмара диму, серед блискавиць і громів
являєть ся перед Нею в сороччї кровавобїлій Марко Проклятий.

Марко Проклятий. *(громовим, та розжаленим голосом.)*

Чуєш, Мати? не хули!...
Божий гнїв нас прокляв...
видиш кров?!... то мій грїх!...
Я не винен, то пани...
Не хули, а моли...
в Бога ясных зір...
Мати, Мати!...

Царь не винен, не зови...
Батько царь волю дав...
правду дасть для усіх.
Царь не знає, що пани...
Відомстить не гнїви...
Мати, жди і вір...
Мати, Мати!...

Марко Проклятий сешає серед диму під землею. А сим-
фонїя грає фіналь. Стає тихо, тихо...

Вона. *(прокинувшись, шепотом.)*

О, слїпе дитя, слїпе дитя!

Чути дуже близько тупїт кїнських копит по степу з лївої сторони.

Пан. Прости нам Мати, Мати, Мати!...

Офіцир. Чи чуєш, Мати, наш Богдан!...

- Вона.** Богдан?!
та де Богдан? Богдан?!
- Офіцер.** До нас летить!
- Всі.** О, вже настав час кари, най дροжить...
- Офіцер.** Настав час кари і заплати!
ми всі...
- Всі.** Ми всі, нехай дροжить тиран,
звїр на престолї, звїр, досить тих ран!
- Офіцер.** Україно, кохана наша Мати,
я серцем, серцем і душою
все був при Тобі, наша Мамо!
- Всі.** Ми всі так само, всі так само!
(Офіцер берє Її на руки, за ним усі підносять Її в гору.)
Тупїт кїнських копит нагло уриваєть ся.
- Вона.** О діти, діти вмийте очи брата,
а звалимо з престола того ката —
заблисне воля!
- Всі.** Воля! воля!
- Шевченко.** *(з глублини.)*
Обниміте-ж, брати мої,
найменшого брата, —
нехай Мати усміхнеть ся,
заплакана Мати!...
- Всі.** Гей, най жие собода! най жие!
Богдана Дух за нами, проч тиран!
гей Дух Богдана, віват, наш Богдан!
- Демон.** *(підсув. до міщанина.)*
А може то ще не Богдан у нас ...
- Міщанин.** *(відсуваєть ся від них.)*
А може то ще не Богдан у нас!
- Цензор.** *(відсуваєть ся.)*
А може не Богдан ...
- Офіцер.** *(кричить.)* Богдан, Богдан...

Газетарь. *(кричить.)*

Ще не вмерла Україна, ні слав ...

Цензор. *(затикає уста Газетяреви.)*

Та тихо, бо як вчує Цареслав...

Офіцир. Що-ж він? Богдан у нас!...

Цензор.

Хто вам сказав,
що се Богдан, а може то бляхман
лишень такий, хто зна', що повстає,
а ну-ж то не Богдан ще ...

Піп. *(з переляком.)*

Боже, я...

Всі.

А може не Богдан ще!...

Офіцир.

Правда шож...

(Всі опускають Її на землю.)

Вона.

Та що-ж вам, діти, що-ж вам? то не лож,
Богдана Дух летить, сюди летить —
не нині, то вже завтра буде в нас!
умийте очи брата, час не спить —
у нім бо важить ся судьба моя!

Офіцир.

Аж завтра, завтра, ах, не нині вже!

Цензор.

А видите, най Бог вас стереже!

Офіцир.

Ох Боже мій, а я при всіх...

(Всі відступають від Неї.)

Шевченко. *(з глybини придавленим голосом.)*

....Не вам, не вам
підніжки царської, лякеї,
донощики і фарисеї
за правду пресьвятую стать
і свободу. Розпинать
а не любить ви вчились брата!
О роде суетний проклятий,
коли ти видохнеш? Коли
ми діждемо ся Вашингтона!
Діждемо ся — повстане люд,
упаде царь, настане суд —

не стане вашого кумира
в кайдани люди окують,
розпнуть, розтрощуть, рознесуть —
і вас не стане!...

(З лівого входу вбігає Цареслав.)

Демон.

А що?!

Цареслав.

То не Богдан *(кричить до них.)*

То не Богдан!!

А ви сповнили мій указ!

Цензор.

Та ні!..

Цареслав.

(до офіцера.) Що, що?! га, я тут вас...

я крики „запрощонні“ чув!

ти що? ти від чого тут був?!

Офіцир.

Я не кричав!

Газетарь.

То він кричав!

Офіцир.

А ти перед вів!...

Всі.

Він, то він!!

Цареслав.

Га-га, рабята! я вам покажу!

сейчас, указ! бо я всіх вас...

ну, марш до Неї, раз кажу!...

(Всі кидують ся до Неї.)

Вона.

О діти, діти, що ви? га, проклін!...

Демон. *(до Цареслава.)*

Що робиш ти? диви ся, то насильство є:

Цареслав.

Насильство, не насильство, вже не час,

якесь страхбвище летить до нас,

з тим блазном розмовляє...

Демон.

Хто-ж то є?

Цареслав.

Або я знаю, грім нехай побе —

той блазен з ним на прах нас розібє!

Цензор. *(до Неї.)*

Віддай нам воду!...

Офіцир.

Воду дай!...

Газетарь. Дай воду нам на очи мас!...

Всі. Дай воду!...

Вона. Я не пушу, я не дам!

(Втікає під ліву стіну печери.)

Цензор. *(кидаєть ся до Неї.)*

Не даш? давай!

Офіцир. Я видру сам!

Всі. Де де? я видру!...

Газетарь. А деж вона?

Вона. *(розпучливо.)*

Не пушу!...

Цензор. Га, а во в руках!

(Звалюють її на землю.)

Шевченко. *(з глупини придавленим, розпучливим голосям.)*

Доборолась Україна
до самого краю —
гірше царя рідні діти
її розпинають!..

Цензор. *(рвучи з рук.)*

Давай, пусти, пусти, пускай!...

Вона. *(розпучливо.)*

Не пушу!.. *(держучи в руках ампулку з водою.)*

Офіцир. Га, пусти сейчас!

Цареслав. Сьвіти мечем її в очах —
най бризне кров, най має страх!

(Офіцир виймає шаблю, ранить її в руку.)

Демон. Ти, смоку, що?! я що казав?!.

Вона. Оох!

Цензор. *(вириває ампулку з водою.)*

А во, я відобрав!...

Цареслав. Дай тут, собако, тут сейчас!...

(Вириває йому з рук і ховає.)

Шевченко. *(під їх крик з глибини розпучливим, придувленим криком.)*

Боже, Боже, вскую будеш
на небі дрімати?!
чи довго даш на тім сьвітї
катам панувати?
смирила ся душа наша —
та більше не може!!
Та засни, засни на віки
утомлений Боже
і остав нас — і без Бога
порвемо окуви, —
вирвем сонце, вирвем слово,
заковане слово!! —
Встане правда, встане воля
на віки на віки,
а під Богом — течуть ріки,
кровавії ріки!!.

Голос. *(за сценою з правого входу.)*

Ударте у дзвін, весь народ побудїть,
гуде вітер бурі, земля дудонить,
чоло України вінцем озорїть —
земля дудонить, то Богдан вже летить!...

Всі прокидають ся, гуртують ся за Цареславом біля лївого входу.
Демон стоїть осторонь.

Цареслав. *(до Демона.)*

Ось чуєш, а що?!...

Демон.

Вампіре, та що,...

Палїй. *(входить.)*

Тут темно, то що?... *(стає остовнілий.)*

*(За ним вбігає Сьміхунчик, та вже без срібних, повійних крил,
вилітає на саму середину.)*

Сьміхунчик.

Щось тут сталось, го-го-го,
слимаки і змії!

(до Демона.)

А ти, смочку, тут чого?
як смакує в тїй шлії?
Царська ласка підняла
тебе, духу — до осла!

Демон. Не зношу того блазна, те лице,
той тон випорскує зневагу все!

Сьміхунчик біжить до ватри, витягає огнистий меч. З ватри вибухає червоне полум'я, освічує блискавично цілу печеру і знов поту- хає — але кидає вже яркійше світло на сплячих студентів і на дівчину.

Сьміхунчик. *(біжучи до Палїя.)*

Тут мітла є на це —
замести то і се,
що повзає і куса —
от мітла є, а-са са са!

(подає Палїєви огнистий меч.)

Палїй. *(пориваючи меч, гонить їх.)*

А проч, недолюдки, га проч, кнутократ!

Всі члени демонського вища і Цареслав тиснуть ся взад і щезають у лівім вході, лишень дівчина остає при сплячим студенті. Демон отя- гаєть ся.

Сьміхунчик. *(до Демона.)*

Кнутократ — Дива брат.
Чорний Див, рад не рад —
вон узад, де твій брат!
гріх і сьміх — з ріжних зьвізд,
крат, а крад — ріжний зміст:
він собі кнутократ,

(показує на вихід, де вийшов Цареслав.)

Йому кнут силу дав;
я собі кнутокрад,

(показує на себе.)

бо я кнут той украв.

Кнутокрад, не кнутократ;

(показує на себе, потім на лівий вхід.)

кнутокрад для Дива кат —

(знов на себе.)

вон узад, де кнутократ!

(знов на вихід.)

Демон. Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

(Відходить з тим реютом у лівий вихід.)

- Сьміхунчик.** Ов, то страх дикий сьміх,
щось в кліщах є твоїх!
- Палій.** *(застромлює меч у вилу.)*
Що сталось, заснули, як трупи, лежать,
гетьмани понурі у димі мовчать!
- Сьміхунчик.** *(до дівчини, що лежить з розпущеним волоссям похилена на грудях студента.)*
Магдалено, що то, що?
ти не скажеш нам ніщо?!
- Дівчина.** Та я, не Магдалена, я,
я Галя — то моє імя!
- Сьміхунчик.** Галя, Галя — спля я!
Галя чи не Галя ти,
що тут сталось, осьвіти!
- Дівчина.** Та він не вмер, та він упав,
най спить, коли заснув!...
- Сьміхунчик.** Час тепер, аби встав,
вчув, узрів і був!...
- Дівчина.** Та не кричіть і не будіть,
він змучений такий, дивіть!
- Сьміхунчик.** Магдалена, більш ніщо,
український дівочьвіт!
він у неї цілий світ —
і дізнай ся в неї що!...
- Палій.** *(жене до золотого терему, до гетьманів.)*
Ох, сірка плюгава з гетьманів садить,
аж дух запирає — як там приступить?!
- Сьміхунчик.** *(до студентів.)*
Гей вставайте, або спіть
і вже встати не хотіть!
той умер, хто нині спав!!
ану гей, той і сей
і той третій, що упав!...
- Дівчина.** Та хоч його, його не рвіть!...

- Сьміхунчик.** Ет, коханне чорт бери!
Магдаленко, ти тепер
дай олійку, лий і три,
лий на грудь і три всі три —
най воскресне, хто умер!
- Шевченко.** (з глибоки.)
Вставайте, ламайте
кайдани, порвіть —
порвіть, ударте,
вінець докінчіть!
- Палій.** Вінця не скінчили!!.. Вставайте, вставайте,
земля розпукає, під вами горить,
а ви ще спите — та вставайте, збивайте
народу зорю, Дух Богдана летить!
Народ вас чекає, післав свої очі
на шлях за зорею, чекає на вас!...
Богдан як затрубить, Дніпро аж клекоче,
а ви всі упали, вставайте сейчас!
Вставайте, вставайте, бо горе вам, горе,
прокляття на вас, як затрубить Богдан —
провернуть ся гори, скривавить ся море,
а люд без зорі знов придавить тиран!...
- Сьміхунчик.** Спать, хоч вітер зашумів —
гідні діти слимаків!
- Дівчина.** Ще раз будіть!
- Сьміхунчик.** Буди і ти!
- Дівчина.** Вставайте!
- Сьміхунчик.** Ов, то голос-грім!
- Дівчина.** Та він почує голос мій,
він слуха' все, як я кажу —
він все за мною йшов у всім!
- Сьміхунчик.** Ба, тому не міг зайти!
- Дівчина.** Чекайте, я вам покажу,
що він почує і як стій
зірветь ся, встане — збудить всіх!

- Сьміхунчик.** Покажи той, Ево, рай
що Адама ти ведеш,
вже не з раю, а у рай —
не до „спи!“, а до „вставай!“ —
всю Україну спасеш!...
- Дівчина.** Вставай, Васильку, вже, вставай,
Богдан летить!
- Трет. студ.** *(крізь сон.)* Нехай летить,
я вже не встану, я упав!...
- Сьміхунчик.** Ну а що? Василько встав?!
зірвав ся, встав, збудив і — впав!
- Дівчина.** Ну! але чув!...
- Сьміхунчик.** Ой ти, Ево, ти,
се для тебе вже досить,
щоб до свого довести!
Носиш в ябку цілий сьвіт,
з втіхи дишеш: ох! і ах!
що за яблочком у слід
гонить Адам по корчах,
всюди, де лиш ти ідеш —
хоч у пропасть заведеш!...
Се твій рух, круг і дух!!

Чути стогін України з закутка печери. Червоне сьвітло з ватри
падає на Неї.

- Сьміхунчик.** І кертичка тут сопе,
вмила вже дитя сліпе?!
- (підбігає до Неї увидівши на Ній кров.)*
- (з чутєм.)* Ов, ти змалювалась так,
як червоний мак,
з ким то ти кохалась так?
Так налюбовала ся,
аж в калину вбрала ся!...
як червоний мак!
- Всюди капля, всюди знак,
як червоний мак,

хто тобі зробив той знак?
Знак задер терниною,
а затер калиною!...
як червоний мак!

Палій. *(підійшовти.)*

Ох Мати кровава, поранена знов —
диви ся, де рана, стамуємо кров!

Сьміхунчик. *(що раз смутнійше.)*

Мамо, ой червоний мак
капав тай накапав так,
скрізь калина, де не глянь,
а в коралях біла скрань!
Ой жаль, Мамо, жаль
скинеш той кораль!
з мене гріх мій, чорний гріх
звіяв вже ясний сьміх —
вдар мене в лице!!

Хто се, Мамо, мамин кат?
мамі не давав порад —
не стеріг все від біди,
а лїтав десь тамтуди?!

(показує на небо.)

Ой жаль, Мамо, жаль,
чистий, як хрусталь!
хто се винен? вічний блуд:
очи там, а я тут

(показує на небо, відтак на Неї.)

став ся мамин кат!!

Сьміхунчик. *(похиляється над Нею і відмовляє тасмничо.)*

Україно, моя мамо,
най твій біль і твій жаль
вийде з тебе в темну даль,
звідки він прийшов,
там аби пішов —
жовтої кости не ломив,
білого тіла не сушив!

Ой ти болю, ой ти жалю,
звідки ти прийшов?
чи ти з гір, чи з долин,
чи з ясного сонця?..
звідки ти прийшов,
там аби-сь пішов —
виходи з Неї легенько,
вилітай собі тихенько
маковим зерном,
гусячим пірєм
на темнії води,
на гнилі колоди!..

(хукає.)

Хух! хух! ще раз хух!
не мій дух, Божий дух,
не моя сила, Божья сила —
Україна воскресне, буде жила!..

(бере Її за руку, своїм звичайним тоном.)

Ти упала, і я впав,
ну вставай, я вже встав!
тре вставати рачкувати,
як ходити нема сил;
тре учити ся ходити,
як літати нема крил.

Вона. *(встає, підносить ся.)*

Де веселка? чи то снилось?
там веселка блиснула —
кругла, ясна, як вінець,
сріблом золотом приснула
по дощі тай розповилось
Сонце ясне з чорних хмар —
Сонце правди в небесах
ту веселку, той вінець
показало і казало,
що се є до неба шлях!..

Сьміхунчик.

Мамо, збудь ся сонних мрій,
ясне Сонце — тато мій,
та мій тато не без плям,
а веселка золота там —

то не є до неба шлях!..
Щойно я летів ко ній
та втікала в зад і взад,
мов фата-моргани тїнь!
Тато мій кричав нерад
вслід за мною: „Сину стій,
не пускай ся в далечїнь!“

Та летів до неба я
і згубив ся в небесах —
а як на землю впав,
ясне Сонце, тато мій,
засьміяв ся, засьміяв:
„Сину земний, збудь ся мрій,
та веселка — відблеск мій,
що в твоїх очах сия’!“
З того рбзвязка така:
знай, людино, що твоя
сонїшна сльоза — гірка!..

Вона. Де я є? то трупи там?
то студентів вбили нам?...

Палїй. Та де, вони сплять і вінця не кінчать!
трава зашуміла, земля дудонить,
дрожить і гуде — Дух Богдана летить!
Народ ожидає, шле очи на шлях,
аж блисне вінець золотий в туманах,
аж блисне вінець Твій, народу зоря,
на шлях поведе, на ляхів і царя!..
Вставайте, вставайте зорю показать!

Вона. *(встає).* Мій Боже, я іду до них,
тримай мене, валю ся з ніг —
веди мене до трупів тих,
я збуджу їх, я збуджу їх!

(Іде до них, опираючись рамям на Сьміхунчику.)

Сьміхунчик. Мати ходить ще як слїд,
ще поставить всїм обїд —
не загинуть наші!
де є плуг і чересло,

там пите є і їдло —
дорогії чаші!

Вона. *(до студентів).*

Мої сини, мої орлята,
вставайте, гей, летить Богдан!
Він вирве з пут малого брата,
звалить кумира гураган!
Вставайте і вінець несїте —
нехай заблисне крізь бляхман,
як блискавиця крізь блакіти
понурені в глухий туман!
Завіє вітер громом тучі,
заграс сплячий океан,
заблісне сонце, впадуть кручі,
застогне здавлений тиран!
Вставайте, діти, вже зоріє
кінчіть вінець мій з моїх ран —
народ чекає, шлях чорніє,
земля гуде, летить Богдан!...

Шевченко. *(з глубини).*

Прокиньте ся і вставайте,
кайдани порвіте!...

Вона. *(звертаєть ся до гетьманів).*

Ох, сини мої, соколи,
де ви, де ви? що вам є?
дим вас темний окружає,
а з лица розпука бє!
що вам є?!...
Вийдїть з диму, мої діти
сплячих трупів побудїть,
надімною хмара грає,
громозводи піднесїть
і ведїть!...
Вилїтайте, мої орли,
двигнїть мою хоругов! —
степ червоний, кров палає,

кров з під торганих оков,
моя кров!!...

(біжить до них).

Ох, сини мої великі,
мовчите та що вам є?!
я не можу... — відтрусас,
сірка з диму того бє!
що вам є?!!

Сьміхунчик. *(сьпівним голосом).*

Го, го, го, від чого
Куліша перо?!
Чорний Див захопив,
тьмою всіх перетьмив —
хоч той Див уступив,
дикий сьміх нам лишив!
Ха-ха-ха, ніч глуха,
Куліша душа!...

Вона. *(ламає руки, розпучливим криком.)*

Та не чуєте мене?
та не бачите мене?
ви осліпли, ви оглухли??
Мовчите, а трупи сплять,
рани матерні горять —
ви не видите, прокляті!!...
Мої діти, схаменіть ся,
вилітайте, подивіть ся,
промовляйте, побудіть,
серця громом запаліть!...

Сьміхунчик. *(сьпівним голосом).*

Орле, орле, — вилітай!
„я у клітці є!!“
соловію, — засьпівай!
„дим о горло бє!!“

Палій.

Хто вирве ті духи великі з темниці —
і мервих словами побудить живих?!
Чи присками криці, чи порском водиці
гасить ту границу той дим і той дих?!

- Сьміхунчик.** Є керничка, є —
де водичка бє
в злотоцьвітному руслі,
де русалка, ніби галка,
миє личко в жерелі
для краси
на всі часи!
- Вона.** Та вода хіба спасе?!
- Сьміхунчик.** Тільки хто принесе?
- Вона.** Ти лети і принеси!
- Сьміхунчик.** Я тепер не я,
я вже ходжу по землі —
а водичка ся
тільки тому дасть ся взяти,
розсипати, розливати —
кого крила принесли!..
Проти неї я без сил —
слимачок без крил!
- Вона.** Ну, а де-ж ти крила дїв?
- Сьміхунчик.** За веселкою летїв
в злото-синій небосклеп —
Перун блис тай у крик,
аж почув Громовик
тай оба на мене: грим!
з крил моїх тільки дим —
я на землю геп!!
- Вона.** Ой ти сину, орле мій!
(Голубить його, рамям пригортаючи його за плече до своїх ірудий.)
- Сьміхунчик.** Тихо, плачко, стоник Твій,
тепер буде коник мій!
(Йому вистрілюють нові сріблисті крила на илецах.)
- Вона.** Ні, літай в небесах!
весь безкрай се твій шлях,
все до неба ти лети,
над людством огні сьвіти!

Серед хмар у імлі
зорі сій, вихром вій,
сонце зближ до землі —
ти надчоловік!..

Сьміхунчик.

В один бік —
в другий бік підчоловік!..

(стрибнувши крилами.)

Ну, лечу тепер по лік,
бо надчоловік ся спік,

а замерз підчоловік —

чей з них вийде чоловік!.. *(вибігас.)*

Червоне світло з ватри опроміннює всіх гетьманів від Мазепинців, аж до „Кармазинів“.

Вона. Чому той дим, гетьмани, вас отьмив? —
нас сіркою від вас відгородив?!

Та нашу душу сірка не болить,

а кров, пролита кров з-під шарпаних оков!!

той дим кровавий, кров у нїм горить —

та кров, — Полтавська кров, Полтавська наша кров!!

(Гетьмани зиворушують ся.)

Палій. О, Мати ти не чуєш?

Вона. Та що?

Палій. Дудонить.

Вона. *(з острахом.)*

Та де?

Палій. Та гуде! — дух Богдана летить!

Вона. О ні!

Палій. Та послухай, земля дудонить!

Вона. Не вжеж?!

Палій. Та на правду, то гонить Богдан!

Вона. Мовчи!

Палій. Не дурись, та не чуєш, летить !!

Дівчина. Та чути!..

- Палій.** Як буря гуде, лопотить!..
(*Чути шум і тупіт кінських копит.*)
- Вона.** Мій Боже!
- Палій.** (*до студентів, рве їх.*)
А в нас не зоря, а туман!
Вставайте, вставайте, зорю засьвітїть —
Богдан на вас трубить, вінець докінчить!
- Вона.** Мій Боже!
- Палій.** Та сплять, як каміні, як скали —
Проклятте на вас, та вставайте, мій Боже!...
Вставайте, бо вже нам нічо не поможе
тепер як упáдем, на все ми упали!...
- Боян.** (*могучо з глибини.*)
Вставайте!
- Вона.** Вставайте!
- Дівчина.** Вставайте!
- Палій.** Лежать —
не чують, заснули тим сном навісним,
заснули на віки — всьо шезне як дим!
- Дівчина.** Вставай, Васильку, ти бодай!...
- Палій.** Гетьмани, ратуйте, ратуйте, кричіть!
- Вона.** Гетьмани!!
- Палій.** Гетьмани! — не чують, мовчать!
мовчать, а прокляті, на все же мовчїть!
- Голос з лївого входу.**
Гей, вінець золотий виносіть вже на шлях,
виносіть, бо вже час, Дух Богдана в степах!...
- Палій.** Богун!..
- Вона.** То Богун!
- Палій.** Га, еще не Богдан!!
- Богун.** (*з за стїни.*)
Вже затрубить туй-туй, буде пізно, ходїть!
гей озвїть ся там гей! вже готові, кажїть!!
(*входить спішно.*)
А се що? вони сплять, а гетьмани? туман?!

Палій. А сплять недолюдки, вінця не кінчать!

Богун. Ще вінця не скінчили?! Ох Боже, а щож?!

Палій. Упали, заснули як скали і сплять!

Богун. Ой а щож буде гей! то не правда со лож!!

Палій. Не лож, не скінчили, збудить їх не мож!

Богун. Гей вставайте, вставайте, проклятте на вас!
Дух Богдана дасть гасло, затрубить сей час!

Палій. Та ми їх будили сто рази, так щож!..

Богун. А, гетьмани? гетьмани, кричіть, та Богдан!..

Палій. Гетьмани у димі, тут був чорний Див
між нами, а ними границю зрѣбив!..

Богун. *(виймає свій меч і гонить.)*

Де границю, яку? а хиба-ж той туман?..

що за гаспідський сопух, що з ніг повалив!

(влітає в дим і паде на землю мов поразений встає.)

Палій. Та прийде поет наш і дим той згасить!

Богун. Ну, а деж він? а деж він?! то пізно, горить!!

Та вставайте, прокляті, — Богдан налетить,
і затрубить на гасло, а люд в туманах —
чорний шлях без зорі, чорна тьма без кінця!

А в степах аж гуде, наче буря реве,

зашуміла трава, загудніла земля —

Дух Богдана летить від кордону на шлях

кінь огнистий жене, аж копитами рве...

А народ очи в даль на той шлях видивля,
де зорі ще нема, золотого вінця!

та вставайте, прокляті — народу зоря

як не блисне — пропало! народ в туманах

не уцілить на шлях, не роздавить царя

Гей вставайте, бо вас рознесу тут на прах!

(Вбігає Сьміхунчик з правого боку з великою лискучою мушлею в руках.)

Сьміхунчик. Не кричи, бо твій крик
в ясний день не поміг;

ти кричав, аж поник —
в ясний день, що йде ніч
не кричи-ж до усіх
в чорну ніч, що йде день! —
там був пень, тут є пень,
що заснув сліповіч!...

Біжить просто до диму, стає проти Шевченка, мушлю висунувши
наперед, як чашу на Службі Божій.

Сьміхунчик. *(таємничо.)*

Не я лікар, весняний чар —
не серце жар; не я лікар,
русалка вам лікарка,
як весняна хмарка —
по сьвітї літала,
серця запаляла!...

(до диму.)

Ну, а пчих! димний дих,
звідки ти прийшов
на ясні зорі,
на синї води,
на край веселий?
звідки ти прийшов?
чи яруг, чи з баген,
чи з самого пекла?
звідки ти прийшов,
там аби-сь пішов!
Відходи собі від нас
на чорні дебри,
на темні води,
на гнилі колоди!!
Нам сходить сьвіт...
Най русалка нам яснїє,
край веселий знов овїє
рóżовим дихом,
фялковим пахом,
самим тройзіллем!!

(бриєкає водою на дим.)

Бриск! бриск! ще раз бриск!
не мій блиск, русалковий блиск!

не моя врода, русалкова врода,
на ясні зорі — ясная погода!

(до гетьманів бодро.)

Ну, співай, соловій,
а ти, орле, хмару звій!
а ти Музо, України,
ізійди на нас —
заступи нас від руїни,
у великий час!

З диму вилітає, сплеснувши крилами золотими чудова Русалка а ясних зір з великими чорними очима, з ясними золотими кучерами. Біле як сніг тіло окрите синьою тканиною, на якій розсіяні ясні зорі. А світло червоне з ватри опроміннює ті зорі розсіпані на ткани, червоним блиском. Іде з диму до студентів, а за нею вилітають з диму усі від Шевченка до Бояна. Дим ще зає.

Русалка ясних зір. *(співом.)*

Вставайте!

Шевченко. Вставайте!

Боян. *(підіймаючи меч в гору.)* Вставайте!

Усі гетьмани *(з Богуном на переді підіймаючи мечі в гору.)*
Вставайте!

Боян. *(меч у гору держучи.)*

Уставайте!

Іружуть коні над Припетю,
мають стяги у Полтаві,
дзвенить слава у Києві,
труби трублять в Перемишлі,
дзвони дзвонять у Сучаві:
Уставайте!...

Шевченко. Прокиньтеся і вставайте,
кайдани порвіте!
Встає пожар і диму хмара
святее сонце покрива'!
І стала тьма, і од Уралу,
аж до Карпат та до Аралу
скипіла в озерах вода,

палають села, города,
повстали люди, виють звірі —
ба й за Тоболом, у Сибірі
в снігах зривають ся вже люди,
на ката ва́лами ідуть,
розпнуть, розірвуть, рознесуть!...
Настане суд, а вітер поля
дихне, погне і полама'
пропаде царська своєволя,
сама скупаєть ся, сама
у своїй крові!... Плач великий,
на місце львичиноного рика
почують люди — і той плач
нікчемний, довгий і поганий
межи людьми во притчу стане —
самодержавний царський плач!...
Уставайте, Всеросія,
дряхла домовина —
розвалить ся, а з-під неї
встане Україна!!
Боріте ся, поборете,
вам Бог помагає —
за вас сила, за вас воля
і правда съвятая!

- Богун.** Уставайте, не будять вас віщі кличі?!
рознесем вас на прах, як порвем на мечі!
- Гордїєнко.** Мечами задзвонїм над головами їм
удармо враз, почувють грім! най бють мечі як грім!
- Боян.** Ударте об щит, черлений мій щит
най тьма задрожить, сьвіт-зоря заблищить!

(кладає свій великий щит на ковало над головами студентів.)

Гетьмани стають навколо. В гору підносять мечі і бють по щиті Бояновім. А червоне сьвітло з ватри палає на них. Вони що сили бють, а гремлять, а валять, аж стїни печери дрозать, а Дніпро реве за теремом, як скажений. З меча Богуна і Бояна сиплять ся іскри. Шевченко, Гоголь, Драгоманів, Вернигора і два монахи стоять за ними блїді як трупи. Вона, Русалка ясных зір і налякана

дівчина по правій стороні поблідли і остовпили. Сьміхунчик по лівій стороні блідий як смерть.

Боян підносить свій меч у гору, гетьмани біють далі, червоне світло опроміннює великанську поставу Бояна закуту в крицьову зброю ясну з золотими крилами.

Боян *(прімко.)* Крoвaві зорі сьвіт повідають!
Що ми шумить, що ми дзвенить,
зорі потрясає?!
То кінь біжить, земля дροжить,
Дух Богдана вітром летить —
іскри розсипає!
Уставайте!

(мечем ударяє раз по щиті.)

Ой бо сонце йому заступа чорна тьма,
і грозою вже ніч застогнала німа —
хижі тиці збудились, рев зьвірин устав,
вовчий рик по ярах — чорний Див засвистав,
пав на землю і кличе і свище в ночі —
дикий відгомін будить зьвірі і сичі
каже слухати Волзі і Вислі і всім...
і тобі петрогoрський бoлвaне!

(ударяє мечем по щиті.)

Грім

на Москву на Варшаву метнув наш Богдан! —
Задрожав, застогнав петрогoрський бoлвaн!!
Хто встає, хто іде, хто з півночи гуде
шляхами небитими до Дніпра великого?!
Дудонить земля започена,
кісьми жовтими засіяна,
а кровіу сполочена —
дудонить під кошитами кінськими —
ріки течуть скаламучені,
курявою поля покривають ся,
мають стяги розпущені!...
Іде, гуде, наступає навалою
військо петрогoрського бoлвaна

до Київа, до Полтави, до Дніпра великого!!
Українська земле а де-ж ти еси?!

(тричі ударяє по щиті).

Уставайте, сили вників Дажбогових!
Чорні тучі ідуть навалою
хотять прикрити сонце України,
аж блискавиці сині блискають!
Вставайте!!
Бити грому великому!!!
іти дождю стрілами від Дніпра великого!!
Тут ся копієм поламати,
тут ся саблям потручати
об шеломи ляцько-московській
на ріці, на Припеті у Дніпра великого!!!
Українська земле, а деж ти еси?!
Вставайте, вставайте, боріте ся, гей!!

(ударяє раз-у-раз по щиті червоному.)

Богун. Га, не чують, прокляті, не чують еще!
Як ударю мечем, то на прах розтовче,
те червяче падло, най їх допче тиран!!
Ох Боже мій, Боже, дасть гасло Богдан!

Драгоманів. *(до Сьміхунчика.)*
Іди, жени, лети, кажи Богданови
най гасла не дає еще, бо наші сплять
еще не час, на гасло в нас!... Тиранови
підє під лад народ, пок тії не скінчать,
йому вінця і не засьвітять в туманах!
лети, лети, як вітер, за кордонний шлях!!

Сьміхунчик. Я не можу, а змії
покусають знов Її!

Драгоманів. Нас більше тут, не бій ся, хто тут має власть?...

Сьміхунчик. Я не можу, ох,
буде зле, буде зле!...

Драгоманів. Та буде зле, як Дух Богдана гасло дасть!

Сьміхунчик. Щось мене там не шле,
в серцю твох і твох!...

Шевченко. *(побіч гетьманів, що б'ють о щит мечами.)*

Боже, Боже,
За що закрит їх добрі очі
і вільних розум окував
кайданами лихої ночі?!
Просніть ся, діти змийте луду,
розправте руки, будьте люди!
Настав великий день пожегу...
Ударить грім — і крикне кара
з приземної, грізної хмари, —
грім зареве і загуде,
козак безверхий упаде,
розтрощить трон, порве порфиру,
роздавить темного кумира
людських вішателів...

Драгоманів. *(до Сміхунчика.)*

Та йди, звісти Богдана, йди, лети сейчас!...

Сміхунчик.

Я не можу йти від вас,
тут все тьох! тьох! і тьох!
чую піре на плечох —
таке легке, як Кавказ!

Драгоманів. Тоді звалить ся горе, — тяжше як Кавказ!

Мазепа. *(опускає меч.)*

Не дурно бєм мечами на зарані,
не збудим їх, не збудим ніколи!
Нема зорі, нема вінця народу —
заснули ті, що сей вінець кували
тай не скували, а крізь тьму-негоду
зоря не блисне!... Ми на все упали!
Богдан затрубить, а народ в тумані —
царя не здавить, а кровавить поле!..
(усі опускають мечі.)

Боян.

Українська земле, а де-ж ти еси?!

— Довго ніч меркне, довго, а кроваво! Зоря запала
у Дніпра великого, тьма сьвіт покрила, ясні зорі темною
хмарою сповила; сонце померкло, стовпи червоні погасли
щербетанне соловіїв заніміло — говір галок розбудив ся! По-
никла трава від жалощів, похилив ся явір, яра яворина...

Невеселая година встала, встала Обида між силами вну-
ків Дажбогових, ступила дівою на землю українську, спле-
снула лебединіми крилами по синьому морю тай синї води
скаламутила — пробудила важке лихолітє!

Простерлись москвичі і ляхи по землі українській, наче
гніздо пардів — у морю силу нашу затопили, велику сьмі-
лість дали болвану петроградському!

Уже наруга нанеслась на хвалу, уже неволя тріснула об
волю — уже Див чорний кинув ся на землю!

Застогнав Київ з туги, а Полтава від напастий; тоска
розлилась по степу широкім — важка печаль тече ріками
жервавими по краю веселім...

Українська земле, а деж ти еси?!

(ударяє мечем об черлений щит.)

Вставайте, вставайте, не доста вам вина кєрвавого?!
Вдарте саблями об шелом ляцькїї, розтрощїть копія була-
тні об щити моськовскїї — добувайте собі волї, Україні сла-
ви! Вставайте, сизїї соколи!...

(знов бють мечами гетьмани о Бояновий щит червоний.)

Драгоманів. Ой ой та лети, до Богдана, бо горе на нас,
ой горе нам горе, як гасло ударить сейчас!

Сьміхунчик. Горе... горе йде на вас,
гори... гори, як Кавказ,
придавили грудь мою...
з тими горами ураз
до Богдана полечу —
чей вам горе розібю,
свої гори розтовчу...

*(жєне до русалки і дає її мушлю, мїрить ся до лївого входу — Геть-
мани перестають).*

Шєвченко. *(моучим розпучливим голосом.)*
Прокиньте і вставайте,
кайдани порвіте —
і вражою злою кровю
волю окропїте!...

Сьміхунчик *(до себе задержуєть ся в розгоні блискавично.)*

Блискавиця блиснула,
крига в серцю приснула!

(до Шевченка.) З твоїх слів є ніщо,
скорий сьпів поки що!
тут глушмак, там сліпак!

(показує на студентів, відтак в даль за печеру.)

З твоїх мрій виворіт
блисне мій заповіт: —
Уха вмийте, очи вмийте,
невольних кропіте
доброю своєю кровю
і тоді порвіте!

(до Русалки.) А ти, Музо ясних зір,
їм оріх той розтовчи
маєш мушлю, розмочи

(показує на Неї.)

Її кров з-під різок
в тій воді русалок!...
Очи мий, в уха лий,
най провидить сей сліпак,
най прочує той глушмак —
най встають, най не сплять!
Вмийте слух, вмийте зір
сплячих мух, тоді з гір
скали повалять!...

(до Драгоманова.)

Ну, лечу заткати кров,
до Богдана крикну: гов!
а пильнуйте, аби знов
не спустив хто з неї кров!...

(вибігає)

Вона. *(кричить).*

А деж ти йдеш? Ой, сину, деж ти йдеш?!
Ох, серце... серце за собою рвеш!

Русалка.

Любая Мамо, та успокій ся —
я за тобою, серце, не бій ся!

Мазепа. Та що він тут наговорив тепер,
а сам пішов і всім уста запер!

Русалка ясных зір.

Знаю я, знаю, я розумію,
що хтїв, я сповню, що треба, вдїю!

Клякає перед Нею і мачає її кроваву одїж в мушлі, де є русалкова вода, відтак іде до студентів, всі розступають ся її — стає проти них сьпіває тиху солодку жайворіткову пісню. Легка, лелїюча музика весняного вітру.

Сьпів русалки.

Зорі сьвітять,
сьвіт палає —
радість повідає!

Ой вірли, вірли,
сизі соколи,
весна воскресла,
сьвіт нам принесла!
Не нам сон, Дивний сон
пораненько!

Сонце сходить,
хмара грає —
сонце заступає!

Ой ти сне, ти сне!
чи чуєш мене
звідки ти прийшов,
там верни ся знов!
Не нам сон, Дивний сон,
пораненько!

Війте, вітри,
бийте громи,
з вінця золотого!

На ясні зорі,
на синї води,
на сьвіт рожевий,
на мир хрещений —
ти прийшов, Дивний сон,
пораненко!

Шезни, тишо,
звій ся, глушо,
до Дива самого!
На згаслі зорі
на темні води,
на ніч невидну,
на гнилі колоди,
йди собі, Дивний сон,
пораненько!

Русалка ясных зір. *(похиляється над студентами змиваючи очи і уха, говорить тасмничо.)*

Сьвіт повідаю, орли соколи,
оком провидьте, ухом прочуйте,
на ноги встаңьте, руки розправте,
видьте і чуйте, ставте, готуйте
Україні вінець золотий!
Хух! хух! Ще раз! хух!
не мій дух — Божий дух!
не моя сила — Божая сила
вінець України на чоло вложила
вставайте!...

(Студенти зривають ся на ноги.)

Шевченко. І о чудо, трупи встали
і очи розкрили!

Трет. студ. *(разом.)*
Що за сон? Всьо вже є? чи вінець я скував?

Друг. студ. *(разом.)*
Що за сон? Меч вже є, я вінця не скував!

Перш. студ. *(разом.)*
Що за сон? Меч пусте, я вінця не скував!

Богун. Та ударте сей час, бо вінця ще нема,
там Богдан гасло дасть, а над людом ще тьма!

Шевченко. Вже гуде!

Богун. О та де?!

Гордієнко. Дудонить!

Боян. Лопотить!!

Всі напинають слух, запирають дух, — заслухані у лівий вхід. Богун на переді, за ним Боян і Шевченко, далі Гордїєнко, Мазепа, Палій і Кальнишевський, відтак усі гетьмани, коло ковала студенти і дівчина, по правій стороні блище ковала Русалка ясних зір, на краю коло входу правого В'она. Земля дудонить під тупитом кіньських копит, аж стіни печери трясуться.

Богун. То Богдан!

Всі. Вже Богдан?!

Богун. Коби гасла не дав...

Драгоманів. Я поета післав...

Богун. Коби він ще дігнав...

Тиша. Шум Богданових крил.

Гоголь. Як жене!

Шевченко. Всьо дροжить!

Боян. Великан!...

Гордїєнко. Всьо звалить!

Знов тиша і шум.

Гоголь. Як летить...

Шевченко. Як шумить!...

Боян. Грім гремить!...

Вернигора. Степ шумить!

Богун. Тихо там!

Гордїєнко. Щож таке?!

Кальнишевській. Як далеко він є?!

Богун. Миль зо три!

Гоголь. О та де?!

Богун. Тихо, гасла не дає!

Драгоманів. Долетів наш поет!!

Палій. Мабуть так, добрий птах!

Боян. Як є страх, то є лет!...

Богун. Тихо ша, тихо ах!...

(Всі слухають напружені, звернені в лівий вхід.)

Тихо, хоч маком сії. З правого входу входить на пальцях **Демон** і стає за Нею, шепче їй до уха з демонічним усьміхом.

Довга ява без слів.

Всі напружені в один бік, німі, бліді як смерть. Нараз чути довгий, грімкий голос труби. Всі зривають ся.

Богун. Гасло вже!...

Мазела. То лиш раз!...

Палій. Треба три!...

Богун. *(кидаєть ся до студентів.)* Грім на вас!
бийте раз, поки час! люд вінця не узрить!...

Студенти кидають ся до молотів, дівчина подає третьому студентови молот. Заколот. Нечуваний рев Дніпра. Демон втікає у правий вхід. **Вона** під слова Богуну поблідла, захиталась і паде на землю, як поражена, з розпучливим криком;

Ох, сліпе, сліпе дитя!...

(Всі кидають ся до Неї.)

(Заслона спадає.)

ЧЕТВЕРТА ДІЯ.

Займаєть ся на сьвіт. Далекий овид. Зорі меркотять. Широкий степ. Величезнами закрутами веть ся ревучий Дніпро. Сіра мрака виступає на широкі поля. Далекий ліс синіє. Филі у Дніпрі голубіють, поблискують ще місячним проміннем. Не плесі голубому крутить ся срібна піна — знак бурі, що бовтала у філях вітром невідомим. Нї вітру, нї шуму, нї леготу не чути на степу широкім, Ой та хтож збив тії филі? Ой щось грало, щось лупало кручі тай пороги на дні Дніпра-Славутиці!

На березі тихо. Беріг той високий, скелистий, білий — ліворуч підносить ся могилою над самим Дніпром — а беріг сей рівний тай зелений. умаєний вербами на зарінку ліворуч, а праворуч піднесений у горб, що спадає провалом. У тому провалі хитають ся очерети, деякі з них поламлені, деякі потоптані, деякі порушені — хитають ся. Чим вони порушені? Нї вітру, нї шуму, нї леготу не чути на степу широкім. Що се? хто се?... Тихо — тай око лине і губить ся в степу широкім, зупинюєть ся на лісі, що обрублює степ праворуч, а ліворуч широко, далеко, просторо — зорі сьвітять!... Ой тихо, тихо серед сонних піль, мракою синьою сповитих, тихо — нараз чути звідкись мельодійну пісню ледво чути — та усьо гей слухає, навіть филі Дніпрові занімили, слухають!... Звідки сей сьпів, звідки жайворонкова пісня, хто сьпіває? — Русалка я сних зір у філях Дніпра Славутиці, але десь глибоко, глибоко... Ой а так солодко, так любо, так тихісько щебече, гей втішена пташка на розсьвітї весяному!... І знов тихо — тихо, хоч маком сїї!...

Нараз щось чути, чути, шораз більше чути — земля дудонить під тупотом кінських копит, дудонить і гуде... хтось летить, гей вітер бурі лопотить!...

Затихло — нї, гуде щось! Загудів здалеку десь грімкий голос труби, а довгий, потрясаючий хмари. Пішов відгомін по степу, як вітер — заграв ревучий Дніпро. Ой заграв, як ніколи!

Зашумів, заклекотів, заревів — а филі спінені з берегів зривають, ся, підносять ся, гудуть, як льви ревуть, наче ревом хочуть досягнути небослону. І чути серед того клекоту симфонію, що росте, як буря

росте, а музика щораз могутійша, величнійша, піднесліїша — а як вже досягнула хмар на небі, вириваєть ся з неї слово:

„Де вінець?!“

Хто се крикнув?! — Не Громовик то крикнув, бо грому такого не чули дуби над землею, а відгомін того голосу сто громів заглушив би, тай поламав би дуби на горах на високих.

Тихо — „Де вінець?“ — хтож має відповісти?!... Тихо. Тихо — ні, та знов загремів другий раз голос труби, голос, ще грімкіїший, ще довший — досягаючий зорі. Пішов відгомін по степу, як туча пішов — заревів Дніпро широкий, тяжко заревів. Ой заковтались филі, затряслись, піднялись у гору, — як не заревуть!... Чи не хочуть ревом потрясти небесами?! І чути серед того реву симфонію, що росте як гураган, кинулась вона на хмари, звідтам метнулась на ясні зорі, чіпаєть ся найнижшою з низшою на вищу вистрілює, летить, — все в гору та в гору. А як досягнула найвищою вириваєть ся з неї слово, велике слово:

„Правда де?!“

Хто вдарив тим словом?! Не Перун то вдарив, бо перуна такого не чули гори в Карпатах, а відгомін того удару Чорногору повернув би і повалив би на доли!...

Тихо — „Правда де?“ — хто має відповісти?... Тихо.

Знов тихо — ні, третій раз заревів голос труби, але такий грімкий, такий могутий, такий пориваючий, що зьвізди з неби посипались метеорами... Пішов відгомін по степу, як труба вівровая, аж застогнав степ широкий — застогнав і Дніпро з філіями бовваніючими, аж небосклоном потряс, так застогнав! І серед того стогону филь дніпрових вдарила симфонія до небосклону, але така могутча, що зьвізди по дорозі скидала на землю сплакалу. Летіли жбурнуті зьвізди серед гуку і шуму з голубого неба — червоні як кров.

А музика в гору, в гору понеслась, полетіла геть високо, високо, де людське око догляне, там, за ясні зорі — там, де вже ніяка зоря не блищить, де вічна тайна, там — до неба самого полетіла, там підняла свою скривавлену голову в гору, хотіла ревом льва крикнути та тільки простогнала слово, найбільше слово:

„Де щасте-рай?!“ ...

Хто се так застогнав?! Не Бог то застогнав, бо стону Божою не чули люди — відгомін Його стону може роздер би небо і вічно тайну відслонив би...

Тихо. „Де щасте-рай?!“ — хто на се відповість? — тихо. Тихо хоч маком сій! — Ну, а хтож то крикнув, вдарив словом тай застогнав так могутчо? до кого?!

Голос мільонів до Бога.

Тихо хоч маком сій, не чути відповіді, не чути!... Цить, чути, чути щось!... Що? Куте молотів, вже кують, кують золотий вінець, правду, щасте-рай!.. Чи викують? чи викують всьо?!

Тихо — не питай, земля дудонить під гураганом, що гуде трубою вітровою зветь ся Духом Богдана...

Сьміхунчик. *(вбігає з лівого боку, біжачи на горб.)*

Гасло дав! Я гонив,
не дігнав, не спинив!...
І на серцю все Кавказ,

(стає на горбі, оглядається, слухає шуму бурі, розпучливо.)

а Богдана Дух нараз
трунув Альпи і Карпати
на мене, на мене —
і ні жити, ні сконати,
Нене моя, Нене!...

(щезає з горба в повалі.)

Шум і тупіт кінських копит тихне нараз.

Входить Демон з лівого боку і свище. — Вбігає Цареслав.

Демон. Ну, де-ж ти був? що дієть ся, кажи!

Цареслав. Ой горе! сѣла всі мов занялись
пожаром, всі нараз ударили
у дзвони, люд, як бжолі з улиїв,
зі сіл висипуєсь, гуде, валить
з косами в поле, — а ніяк спинить,
бо ніби на роботу в поле йде!...
А хто дзвонив, ніхто вам не повість,
не знає ніби, всьо валить, жене
на поле і чекає на когось
по всіх лісах, загонах і лугах
на знак якийсь, — всьо дивить ся на шлях!
Ой горе буде горе, — се пожар,
пожар страшний заповідаєть ся!
Ой горе нам, як маси ті нараз
тепер зіллють ся у навалу тьми —
та тьма нас рознесе на прах!

Демон. Тя видиш, до чого твій царський гнет,
твоя рука все сьвіжо мачана
у людській крові довела тепер!
Диви ся навіть, навіть люд тепер, той люд
розсипаний і темний вже почув
тепер, що сила в нім самім лежить!

Тепер, той люд не спинить ся нічим —
роздавить, знищить, розідре
царя з усіми кропійцями —
не спиниш війском тих великих мас!
Хто зна', чи військо не отямить ся,
як філя бунту вдарить на серця?!
Ану-ж опреть ся, як дасте наказ
стріляти до тих мас, — то їх батьки,
дядьки, брати, то люди рідні їм —
і місто маси — постріляє вас!
А навіть як би ви спровадили з чужих
сторін війська, то масам і вони
у бунті блишї, як твій царь
і всі царята з золотим хрестом
на грудях, а з різками у руках!...
От видиш що з царем ти наробив!..
Ти кропійче, ти як дикий зьвір,
в ту пору навісну ще точиш кров! —
От що зробив ти тій Україні,
що крові з Неї море наточив —
що я поставив, всьо ти повалив!
Приспав суудентів я — ти побудив,
зневірів я гетьманів духи там,
ти духа їм підніс, — проливши кров —
навіть облудні подлі плазуни,
інтелігенти, вже зжахнули ся
на те, як взріли знов на Неї кров! --
А ти ще змусив їх тоді, тоді,
як їх душа потрясена була
до глубини, катами бути їй,
на силу вирвати їй воду з рук —
ту воду, що обмиє очи мас!
Хиба вони не знають, що се скарб
народу ти їм вирвав з рук тоді!
Вони се чують, чують, — знаєш ти,
що всі вони, як налетить Богдан,
покинуть вас і стануть серед мас
огненними стовпами, запалять

їм очи, — як розюшені зьвірі,
скажену масу поведуть на вас?!
Переконав ся я, ти сам злякавсь,
як вздрів, що так надслухують вони
чи вже Богдан летить до них — так що-ж
відтак прийшов і душу їм роздер!...
Тепер що буде, що?! Хто є при вас?
Гурток вішателїв?! Пропало всьо,
ті маси вас зітруть на порошок!

Цареслав. А що-ж робить? То ти ратуй нас, ти!...

Демон. Не можу вже, не маю сили я!
Я не паную там над масами,
де маси заміняють ся у льви,
у стадо львів, що сліповіч жене
і переверне всьо і вся!... Тепер
ті маси здібні до великих діл,
як хто промовить їм лиш до душі,
всьо ними може повалить тепер;
а як вітхне в них думку золоту —
за неї порубати ся дадуть,
аби її у чин перевести!

Цареслав. Що-ж буде Панє? Боже мій, ратуй!

Демон. Що міг, зробив я! — От тепер еще
я кинув тїнь на душу України,
підшепнув їй, що маси ті сліпі —
що хоч Богдана Дух явить ся тут,
хоч той вінець скінчать студенти там,
то всьо надармо!... Люд вінця не взрить,
і не на шлях озорений вінцем
а вибухне як у кожному селї,
як іскри по степу розсипанї
саме тоді, як хмаролом падє...
на села впадуть царськїї війська
розмають кулями осліпий люд,
що може кинутись на двори та церкви —
а не підє на шлях, за тим вінцем!

Не вийде сам на шлях, а хто його
спровадить? Всі інтелігенти — плазуни;
Студенти зда́леку стоять від сіл,
тай люд не вірить „кармазинам“ всім,
Кроваво всьо розприсне ся у тьмі,
бо люд сліпе дитя, сліпе дитя! —
так голос мій Ії в ухо нашептав!
Як вчула голос той, тай захитала ся,
поблідла, впала, мов поражена!...
Так духа вбив я знов тепер у Ній —
та памятай, що я тобі казав,
тепер бодай, тепер здержи свою
жажду керви, не проливай її
з України, бо горе, горе вам.
Тепер остав -- найменчий рух і крок
наси́льства збудить духа в Ній
і буде зле, як у бурливий час
душа Її вітхне у темний люд
свій жар великий, Прометейський жар!
Се памятай собі, ще раз кажу!...
Іди-ж і військо всьо стерроризуй
присутністю своєю і провадь
на села, окружи як слід весь край,
аби ті маси злитись не могли
в одну лявіну, що навалою
могла би знищити весь царський лад!
А я іду між маси, може найду щось,
якийсь слабий їх бік і вдарю так,
аби ті маси самохіть тепер
розсипались, не вдарили на шлях
один за золотим вінцем з мечем
на царство тьми!... Хто зна' чи в війську ти
удержиш лад, — то я введу розлад
в таборі мас!... Чей їх темнота знов
поможе нам, допоможе і мені
розбити кольоса на дрібен мак!...
Тоді всьо здусимо — і буде лад!
Та я за те не ручу — ти досить

вже наточив керви з тих мас тепер,
аби вони не взнали, хто той кат,
властивий кат, що душу їх пече!
Лети-ж в свій бік, а я у свій лечу —
не ти, то я табор їх розговчу!

Демон відходить спішно, розпинаючи чорні крила до лету—сезає
зі сцени, за горбом шелестять очерети у провалі — виринає голова
русявої русалки і сезає в очеретах.

Цареслав. Кого чекають?!... — Певно, що Її!
Я мушу спретати Її з землі
(олядає положене околиці.)

Я тут поставлю лапочку сейчас!
Царя не буде — впаде царство тьми,
Її не буде — впадуть бунти мас!
Не вбю, то затовчу на дно тюрми
Україну і лад зроблю сейчас!

*(відходить спішно в лівий бік. За ним котить ся сьміх, з очерету
біжуть за ним русалки.)*

Русалки. Ха-ха-ха, ха-ха-ха!

Чорняв. рус. То той, що різку ту мав?

Русяв. рус. А чула ти, що він казав?

Біляв. рус. Та він казав щось по царя...

Русяв. рус. Царя, ти кажеш? Ха-ха-ха!

Чорняв. рус. А я там знаю, сьмій ся, я —
я ще настрашена була,
Дніпро так страшно загудів —
ще з того часу я ціла
дрожу, німа на всьо, глуха —
не чула навіть добре слів!...

Біляв. рус. Що дієть ся там на землі?!
Не тямлю, аби так коли
Дніпро стогнав та клекотів —
від хвилі Богдан ляхів
гонив з жидами по степах.
А чули ви у небесах?
Щось крикнуло аж тричи там —

не знаю чи то Громовик,
чи Перун, чи Господь сам —
та слів не зрозуміла я,
я вчула лиш могучий крик!

Чорняв. рус.

Я чула, але звідки він
не знала я, не вздріла я.
гляділа всюди по землі
та пусто скрізь! У небосклін
я не дивила ся однак,
бо сього не збагнула я,
не чула я, аби коли
у небі що кричало так!

Русяв. рус.

Ой ти, лозинсчко моя!
за сильний вітер повіва, —
ти ще ні мёрва, ні жива!...
На лози за сильний удар,
як трубить гураганів царь!
А що затрубить той трубець —
Дніпро реве, дрожить безкрай,
а в небі відгомін гуде!
А тричі затрубів той царь —
за перший раз кричало з хмар,
за другий раз кричало з зір,
за третій раз кричало з гір —
Із хмар кричало: де вінець?
а з зір стогнало: правда де?
а з гір ревло: де щастє-рай?

Чорняв. рус.

Ти чула всьо, а я сей час,
як вчула крик за перший раз —
сховала ся в русло Дніпра,
там де „кертички“ є нора!

Біляв. рус.

А я також в Дніпро сей час
сховала ся, як другий раз
ударило із ясних зір —
під сей терем гетьманів тих.
Та третій раз аж там на дні

почула я і жаль мені
стиснув за серце так чогось,
а слів не знаю, слів таких,
аби вам те повісти мож!
То щось, невисловиме щось!

Русяв. рус.

А я напудилась також,
як вчула там за третій раз
той стогін з надзв'язданих гір.
І плач і страх і сьміх і сум
лягли на мене з темних дум —
я хтіла у Дніпро сей час,
аж тут на крилах вітрових
злетів Сьміхунчик і побіг
норою до печери їх!..
Я гульк! в Дніпро, прийшла аж там —
що там за ко́лот — то не мож
словами розказати вам,
думками здумати не слід,
очима видіти би тра —
а годі винести на сьвіт,
що дість ся на дні Дніпра!

Чорняв. рус.

Та чула я, я там була,
підкрала ся під лівий вхід
і бачила усьо, а що-ж!..

Біляв. рус.

А я пішла за нею вслід
на другий бік під правий вхід.
Щось чула я, зак там пішла,
збагнула я, що там зайшла
пригода дивна на весь сьвіт!
Зак царь вітрів тут затрубів,
там гук такий великий був —
Дніпро шалїв, коли почув
той гук і каламутний став,
неначе кручі виривав,
усаджені на дні русла —
попав в такий великий гнів!..

Русяв. рус.

А я теремом перейшла
у золотий середний вхід.
А що за блеск в теремі тім,
немов зоря та ясний сьвіт!
Там з діяменту є столець,
на ньому золотий вінець —
а той вінець як діядем,
як сонце ясне, ясний грім
осьвічує цілий терем!
Хрустальні стіни — аж горять,
склепінне іскрить ся від зьвізд,
а аметисти меркотять —
сьвітилю блискає поміст!...
А у печері чорний сум!
що за різниця? — тутки рай,
а там навала чорних дум —
хоч очи вкрий і геть втїкай!...

Чорняв. рус.

То шкода, що не взріла я
терему того та вінця!
А то я лиш узріла там,
як той Сьміхунчик там прибіг
і ту нещасну ратував!...
Усі, було там тільки їх —
її підняти не могли,
а він прибіг, підвигнув сам
і щось її просив, питав...
Вона ніщо — немов на злість
нічого вам не відповість!
Я довше би була, коли
ті три нараз як гримнули,
ціла печера затряслась —
мені аж іскри блимнули
в очах і я втекла тоді.
Дивлю ся — ви вже у воді!

Біляв. рус.

Я зараз звідтам подалась,
як та нещасна піднеслась
мені було так жаль її! —

- Русяв. рус.** Мене напудили сесі
гетьмани, як ішли в терем
я смик! вікном і в воду бух!
А шкода, так люблю я страх,
як молоти ті біють на дух,
лиш іскри сиплять ся огнем,
а молоти: тарах! тарах!
- Чорняв. рус.** А знаєш там русалка є —
якась така чудова страх,
така краса від неї бе!
А зорі блискають на ній
начіпляні на синій стрій,
як чічки, — а горять, як грань!
Мій Боже, що за красна ткань,
коби так я той мала стрій! —
веселкою сия' на ній.
А має мушлю у руках,
ту мушлю, що ти берегла,
так дорожила ся, що страх
аж на кінці йому дала!...
А він її тепер віддав
ти думала, що він тебе...
- Русяв. рус.** Що се тебе?... пильнуй себе,
підлизуй ся, аби тебе
коли в кутку поцілував!
- Чорняв. рус.** Або я що, підлизуюсь —
та він цілує нас усіх...
(показує на білявку.)
Та він її як там допав,
то мало не звалив із ніг --
я виділа, я не боюсь!
- Біляв. рус.** Мене, мене?... неправда, лож!
- Чорняв. рус.** Я виділа, так так, а що-ж?...
Ти тиха є лишень при нас —
як нас нема, то ти сейчас

його носила-б на руках,
маło не здусиш в раменах!

Біляв. рус.

То ти! як він іде, чому-ж
аж на ногах ціла дροжиш? —
а як нема нікого з нас
і він приближить ся, сейчас
притулиш ся, ціла гориш,
обкрутиш ся на нїм як вуж,
цілуєш так, аж луск іде —
він раз тебе, а ти аж три!...
Я виділа — не говори!
як ти його звалила з нїг,
не я! — онтам, на той моріг!...

Чорняв. рус. *(спаленїла, крізь плач.)*

Та де?!

Біляв. рус.

Неправду я кажу?!

Де? покажу я зараз, де!

Русяв. рус.

Чекайте, я вам покажу,
що він мене, мене, не вас...
Гадюки, він казав мені,
що любить — а вам ні! вам ні!
Я вам се докажу сейчас,
як тільки прийде він до нас!

Чорняв. рус.

Мені казав, що любить теж!!

Біляв. рус.

Мені казав, мені — не вже-ж
він баламутить нас усїх?!

Русяв. рус.

Та де, він вас бере на сьміх,
лишень мене...

Чорняв. рус.

Тебе, тебе!

він крашої уже не знав?
а та русалка з ясних зір,
чи з сонця, чи високих гір?
На личку — рожа, око — лань,
а тіло — лебідь, шия — сніг,
на грудях лиш філює ткань

і має крила, злотий сьміх!...
ти краща, що?!

Русяв. рус.

Пильнуй себе!...

Чорняв. рус.

Чому-ж він мушлю дарував,
гостинець твій її віддав?!

Біляв. рус.

Не вір йому, бігме, не вір —
то вітрогон з під ясних зір,
що ради полілунків лиш
він перли розсипа у ніг —
а хочеш ти зловить його,
то він тебе візьме на сьміх!
Такого пташка, го-го-го,
обіймами не пришилиш —
він все летить до ясних зір,
а ти не злинеш в той простір!...
Тому над ним не маєш сил —
бо він орел, а ти без крил!!

Чорняв. рус.

Ось він іде, обоє йдуть,
у парі ту німу ведуть!

На горб виходить Сьміхунчик, веде Її, з другої сторони русалка ясних зір з мушлею в руках — за ними Палій.

(Він дивить ся за ними, як сходять з горба.)

Палій. *(з горба.)*

Ну, я лечу на села, але ти
в Ній духа конче мусиш піднести!

Сьміхунчик.

Йди-ж на дух, стримай рух
темних мух,
ми-ж на дух, пустим в рух
божий хух —
чей воскресне в Неї дух
і натхне серця всіх мух!

Палій.

А скоро, бо великий час тепер,
і горе нам, як дух би в Ній завмер!

(Щезає в провалі, за хвилю з правого боку чути коніт кінських конит поступенно зстихаючий в степу.)

Сьміхунчик.

Альпи вже поніс Палій!
Ну ходи, Кавказе мій,

може свіжий вітер хоч
скине з тебе зимний сніг —
і промовиш хоч не хоч,
де твій Прометей побіг —
вкрав твій жар, а мій сьміх!

Вона іде німа з ними через цілу сцену, блудними очима дивить ся проти себе, зупинюєть ся над берегом Дніпра коло верби.

Вона. *(співає безумним голосом, зриваючи листки з верби.)*

Вербо, вербо поламлена,
скинь ті листя кучеряві —
бо то жаль, бо то жаль!
Буйний вітер най розвіє,
най листочки ті розсіє,
геть, у поле чисте, в даль!

Мати, Мати поплямлена,
змий ті плями ті кєрвавi, —
бо то жаль, бо то жаль!
Най несе Дніпро глибокий,
най пiрве лиман широкий
кров у синє море, в даль!

Русалка ясных зір. *(держачи її, до Сьміхунчика.)*

Ой чи держати, чи дати волю,
може у філях втопити долю!

Сьміхунчик.

Волю ти сама не даш,
долі не утопить там
бо від Неї утекла,
влїзла в царський патронташ,
показавши фігу нам!
Зимної води як раз
треба, аби обтрясла
раз із божевілля нас,
що нас бє в великий час
тим, що гонить нас від Нас!

Біляв. рус.

Як на муках знов плете,
хто-ж то зрозуміє те?!

- Сьміхунчик.** А ти знаєш, хто є ми, —
ми не знаєм, що́ є Ми!
як би ми сказали враз:
Ми! — у той великий час
ми би стали раз людьми!
- Русалки.** Ха-ха-ха! ха-ха-ха!
- Вона.** *(безумним півспівом.)*
Дитя сліпе, катоване
катоване, знуждované —
ти сліпе на очи?
Ти сліпе?... всюди ніч,
хто сліпóту вмє з віч —
рідний брат не хоче!
- Сьміхунчик.** Ось оріх лежить як бас!
- Вона.** *(так само.)*
А голос мій дубровами,
могилами, яровами
по пущі розбиваєсь...
Пусто скрізь! — у всіх серцях
тай ніхто тебе на шлях
вести не приймаєсь!
- Сьміхунчик.** *(до рус. яс. зір.)*
Ну товчи, бо пізний час!
- Русалка ясних зір.**
Як полетіти, очи обмити
тою водою русалковóю,
що я змішала з Її кервою —
а божевільну Її лишити?!
- Сьміхунчик.** Ти сама мало що,
аби з того стало що
з Нею йди ураз —
треба ще води такої,
що дасть сьвітло, а у Ньої
і така вода була...
Йдіть, бо час, аби раз
межи люд Вона пішла,

зак' Богдан-гураган
налетить на нас!...

Вона вириваєть і йде назад в ліву сторону, де темніє ліс, за нею
іде в слід русалка ясних зір.

Чорняв. рус. Деж Вона іде нараз?

Русяв. рус. Десь до ліса!

Сьміхунчик. Межи люди!...

Біляв. рус. Гей, Матусю, деж ви йдете?!

Вона. *(спішно.)* Йду шукати, йду шукати,
бо вони мені казали

(зупинюєть ся і показує в сторону могили.)

не чекати, не чекати,
очи вмити, не чекати,
бо надходить час...

Біляв. рус. А кого-ж ви там найдете?
В лісі люди не живуть!...
Киньтесь, мамо, до села —
на селі живуть...

Сьміхунчик. *(впадаючи.)* Шпіони
і сліпенький царославник.

Вона. Бють, не можна, бють!...
(прикладає палець до уст.)

Я була там, я була —
не дістанусь до села.
Там є пан і піп і справник —
хтось почує, хтось загляне,
хтось почує, будуть бити! —
Маю рани, маю рани!...
Я не можу там ходити —
будуть бити, будуть бити!...

Біляв. рус. Так до міста йдїть хиба,
там є люди, є борба —
тільки гине їх що днини
у борбі за щастє всіх...

Сьміхунчик. *(перебиваючи.)*

І за ордер від царя!

Біляв. рус.

В місті...

Вона.

В місті чула я,
в місті ходить дикий сьміх!...
Я без'умна, нерозумна —
я говорю лиш по свому,
не на руку се нікому!...
Скажу сему, або тому —
насьмієть ся і віддасть
їм під нагляд, їм під владсть!...
Я говорю лиш по свому,
так не вільно говорити,
будуть бити, будуть бити.

(сльози котять ся їй по лицю.)

Біляв. рус.

Та не плачте, не журіть ся!
Мамо, плач вам не допоможе,
плач вас тільки рознеможе —
там, у гóру подивіть ся:
Бог всьо видить, всьо Бог чує —
правда кривду переможе!

Сьміхунчик.

Ха-ха-ха!

Вона.

Бог всьо видить, всьо Бог чує!

Сьміхунчик.

Ха-ха-ха!

Вона.

А царь в хатї бенкетує!
Моя хата — його стóли,
його збіже — моє поле,
моє зёрно — його млин,
його мельник — то мій син!
Він опаслий, я суха —
сьмій ся, сину: ха-ха-ха!
що без'умна я...

(сьмієть ся божевільним сьміхом.)

Мої діти, мої діти,
жалосте моя!

- Русяв. рус. *(тягне Сьміхунчика на бік.)*
Ходи сюди, скажу я щось!
- Сьміхунчик. Ну, те щось кажи якось!
- Русяв. рус. Е, на те щось, я хочу щось!
- Сьміхунчик. На друге щось, що забаглось
тобі — мені знов не пішло!
чей перше щось є до чогось —
кажи, най бачу тее щось!
- Русяв. рус. Скажи се їм тепер якось,
що ти казав, як мушлю брав
край жерела із рук моїх —
скажи ще раз, що ти сказав,
що любиш ти мене за всіх,
а розкажу тобі те „щось“!
- Сьміхунчик. Фі, фі, фі! Ева знов —
не Адам я, тай не в райо —
аби я за ябком біг!
Не султан я на Сераю,
аби я в гаремі спав —
як по сьвітї ллеть ся кров!
Не слимак я, щоб заліз
в шкаралупку і дрімав
при самичці серед сліз
з радости, що буду знов
слимачатко сьвіже мав —
хоч на сьвітї перун тріс,
дощ із градом буде йшов!
Ось де щось твоє — чогось
кликала на тее „щось“!
(показує в даль.)
Мушу бути там сейчас,
аби всі були вже раз!

Вона стояла весь час як скаменїла, вкінці говорить стиха щораз сильнійшим голосом. Чорнява русалка дивить ся на неї.

- Вона. Ви не сьмійтесь, що мій ум
є помішаний від дум,
бо я маю жаль на вас,

мої діти! — ви змії!...
Ви кусаєте сліпого
свого брата раз-у-раз —
тая рана все щемить!
Ви не сьмійтесь з його слова,
бо ви діти всі мої!
Ви не сьмійтесь з його слова,
бо то ваша рідна мова!
ви не сьмійтесь — то болить!
Не здирайте тої рани
в сáмім серці серця мого --
не шарпайте, то болить!!...

- Русяв. рус.** (до *Сьміхунчика на боці.*)
Скажи лишень їм те слівце,
а щось тобі скажу за це,
що грозить вам тепер усім.
- Сьміхунчик.** Що? кажи, нам усім?!
що хоч їм наповім —
лиш кажи, що за грім!
- Русяв. рус.** Коли ти здуриш?!
- Сьміхунчик.** Та кажи!
- Русяв. рус.** Ти перше їм слівце скажи!
- Сьміхунчик.** Ти скажи, я скажу!
- Русяв. рус.** Я не скажу, я покажу,
що не скажу, скажи їм ти,
що любиш ти мене за всіх!
Скажи се їм! — бігме повім,
який се грім, а ти би міг
її тепер ще зберегти!
- Сьміхунчик.** Грім — то прім, то як грім
їх сюди приведи!
Ану гей, ходіть сюди,
розгризу вам той оріх
за твердий на бабський зуб!
В тім орісі я — не я,
а душа ціла моя —
що так дуже вас пече,

аж вам серце ся товче
і берете ся за чуб!...

(Дві русалки приходять, приведені русявою.)

Русяв. рус. Ну, розгризи їм той оріх,
скажи при них, що ти за всіх...

Сьміхунчик. Ось, вам рбзгризка моя:
визнаю прилюдно вам,
що люблю її за всіх!...

(показує пальцем на русяву русалку. Русявка плеще в долоні, не слухаючи далі.)

А що всіх люблю нараз
більше, як її, стора́з —
то й за всіх її віддам!

(показує на долоню над землею попід небеса в даль. Білява плеще в долоні, не слухаючи далі.)

А що ви є серед всіх —
то люблю також і вас,
більше, як її стора́з!

(показує на обі другі русалки пальцем, сьміючись — Чорнява плеще в долоні, сьміючись радісно.)

Русяв. рус. Ха-ха-ха! а що? а що?!

Біляв. рус. Ха-ха-ха, та чуєш, що!...

Чорняв. рус. Ха-ха-ха, і нас, а що?!

Сьміхунчик. Ну, кажи, що є те щось!

Русяв. рус. А видите, мене за всіх!...

Біляв. рус. Признав ся сам, усіх нараз!

Чорняв. рус. Та він казав, що любить нас
ще більше як її стора́з!

Сьміхунчик. *(затикає їм губу на переміну.)*
Ану гей, три Еві в міх!
Їм тепер на крик пішлось!
Най почую тоє „щось“ —
може твердший се оріх,
як той розум Ев усіх!

(до русяв.) Ну кажи.

Русяв. рус.

Та Цареслав,
казав, що буде чатував
і прийде з лапкою сюди
на Неї тут, аби зловить
Її десь до дюрми, чи десь,
тюрми, тюрми — таке якесь
те слово, що воно значить?!...

Сьміхунчик.

Гей русалко ясных зір,
хап! за руку і веди
звідси жаль, бо прийде зьвір
і на жаль накинє жаль!...

Русалка ясных зір.

Ой ходіть, Мамо, на ясні зорі,
бо вас утоплять у синім морі!

(бере Її за руку, Вона стоїть непорушно.)

Сьміхунчик.

Не на зорі, а на села
йдіть, бо треба там води,
очи вмийте! — а весела
стане сплакана печаль!

Русалка ясных зір.

Та я долину, як соловейко,
очи обмию всім поранейко —
маєм дві вóди — у мене врода,
а в Неї світло, буде погода!

(хоче Її вести -- Вона стоїть непорушно.)

Сьміхунчик.

Не погода, але туча
най заблисне — впаде круча!
Киньте порох, киньте жар
з гóри в діл! — як зі сіл
в гору бухне самостріл!... —
впаде царь!

Русалка ясных зір.

Вітер повіє, хмари розвіє!
Мамо, ти чуєш? чого бануєш? —
Сонце заблисне, крига розприсне!

(тягне Її, — Вона опираєть ся і водить блудно очима, висилаючи їх у даль.)

Сьміхунчик. *(накивує Її пальцем серіознь.)*

Ну, кохасю, а пильнуй
Мами добре від зміїв!
очи вмий муравлям,
аби закусали там
всіх зміїв та царів!
Не лети тепер до зір!
пам'ятай, що треба з гір
хмари зв'язати тепер,
аби зорі блисли нам!...
Маєш серце місто слів
на прашанне поцілуй —
то України ордér!

(цілує русалку ясних зір.)

Чорняв. рус. *(торкає русяву русалку.)*

Ти видиш, руса кавочко?...

Біляв. рус. *(до русалки ясних зір.)*

Не вір йому, русалочко,
бо він цілує так усіх,
а всіх бере відтак на сьміх!...

Русяв. рус. *(підходить до русалки ясних зір, простягає дрожащу руку, блискаючи очима.)*

Віддай мені, а то моя,
моя то мушля, не твоя!...

(Сьміхунчик відтручує її.)

Мені він вкрав, дає тобі,
віддай мені, бери собі
його, віддай мені, що є
моє, віддай мені моє!...

Сьміхунчик. *(відтручуючи знов русяв. від мушлі.)*

Гов, Медеа, гов!...
в мушлі кров, виллеш кров —
виллеш кров рідну знов!...

Русяв. рус. *(до нього.)*

Де твоя любов?!

Сьміхунчик. *(втихомирило, з відтінком саркастичного усміху.)*

Сьмій ся з неї, буду твій,
буду твій, а чомуж?!
а любов моя на щож?!
Байрон був добрий муж,
а Христос слухав мрій,
що шептав серед рож
Магдалени злотий вуж!
Сьмій ся з неї, а чоґож?...
Їй дав мушлю, а я твій!

Русалка ясных зір. *(сьпіває, держучи Її за руку, дивлючись своїми великими чорними очима на Нїї.)*

Жайворонкова пісня.

Ой там гóрі не ясні зорі,
а царь-змюока сів у наметі,
на трубку грає, раду скликає —
радоньку радить, а що він радить?
як Україну зі сьвіта згладить!
А Україна — красна, як сонце:
як засьмієть ся — золото кане,
а як заплаче — то перли ллють ся,
а де гуляє, — там цьвіти сходять!
А царь-змюока правди не знає:
де він гуляє — там травка вяне,
як він сьмієть ся -- люди заводять,
а як заплаче — гори трясуть ся!
Ой затрясуть ся крутії гори,
затрублять люди — збуриць ся море,
що перли має, а царь-змюока
впаде на землю, стрілений з лука!
Блиснуть на гóрі яснії зорі,
а у наметі не сонце сходить —
а Україна, як сонце, ходить,
золото сипле, перли збирає
тай за рученьку Правдоньку водить,
а слід за Нею цьвітами сходить!

Вона. *(розкладає рамена, гей би до лету.)*

Ой лечу я, доню, доню,
сизим орлом в оболоню
тай розвію, тай розсію
своє щастє, свою мрію
в чистім полі гей! гей! гей!

(ідуць у лівий бік обі з русалкою ясних зір.)

Сьміхунчик. *(скаче з радости.)*

Прометей, Прометей!
Ну, як засвистала
кавка синьозолота —
то і Прометей прибіг
і віддав те, що вкрав:
її жар, а мій сьміх!

(прискакує і цілує біляву русалку.)

Біляв. рус. Та йди від мене, ти такий!...

Сьміхунчик. Ха-ха-ха!

(прискакує до чорнявої, — вона обгортає його раменами і цілує.)

Русяв. рус. *(відтручує.)*

А проч від мене, не дурій!
Гадась ти, що щоб я є,
я... я — не помело твоє!...

Сьміхунчик.

Ет, сховайте де мене,
бо хтось тут ся навине!
аби щось я якось
видів, чув, як прийде хтось,
зрадить щось до чогось!...

(до русявої русалки.)

Ну, сховай мене як слід,
де не взрить мене весь сьвіт!
Тілом най іду під спід,
коб лиш оком взрів весь сьвіт,
ухом вчув усі серця!...
А як сповню свій обіт:
льва зроблю із баранця —

можу йти на другий сьвіт!
спати в ваших раменах
в вічнім щастю, ох і ах!...
Сон наш є в тих словах:
ох! — то мир, ох! — то страх!
(по хвилі внов до русявої русалки.)

Ну, сховай мене якомсь —
зак' засну, най зроблю щось!

Русяв. рус. Та йди, де та кохася є,
най сховок свій тобі дає!

Чорняв. рус. (хапає його за руку і тягне до верб.)
Ходи, криївку маю я
під вербами...

Біляв. рус. (хапає за другу руку і тягне в другу сторону.)
Нї, та моя
є ліпша там в руслі Дніпра!

Чорн. рус. Та де така нора стара!

Біляв. рус. Та ліпша, як твоя діра!

Русяв. рус. (кидаєть ся до нього, обіймаючи раменами.)
Найліпша в мене є нора,
ходи між очерети, там —
стрібуеш, а побачиш сам!
(Всі рвуть Сьміхунчика.)

Чорняв. рус. Ходи в мою!

Біляв. рус. Ходи в мою!

Русяв. рус. Я найліпшу ще даю!

Сьміхунчик. Я не годен всі нараз!
тут нора, там діра,
ну, а там також нора,
тільки дїр є нараз —
маєш, хлопе, перелаз!...

Чорнав. рус. Усі трібуй!

Сьміхунчик. Як буде час!...

(Іде, тьняний русявою русалкою в очерети, за ними вслід ідуть
чорнява і білява.)

На сцену вганяєть ся Цареслав і Офіцир поліцейський з гурмою салдатів.

Цареслав. *(до офіцира).*

Ну, гаспадін Паненко, ту гніздо лежить,
де та безумна крутить ся і сіє бунт.
Як вилізе з криївки зі студентами
Її кажи усіх закути і сейчас пристав
мені в тюрму Її! — се царський мій указ!
Як сповниш се, ту „глупость“ я тобі прощу,
а ні — ти знаєш, що се зрада зрада є —
під суд і кулька в лоб! лиш пирхне з тебе дим!
Ти там, в норі, не тільки не грозив усім
ще сам горлав ті самі оклики дурні,
що пяна чернь-товпа реве по улицах!...

Офіцир. *(випростовавшись).*

Єво Превосходїтельство, сейчас
сповню Превосходїтельства указ!
Як вийде та безумна лиш на сьвіт,
сейчас Її в окови закую,
відставлю салдатами у тюрму!
То божевільна, робить властям встид,
компромітує нас перед царем!

Салдат. *(до другою).*

Божевільна... як то брать?!...

Офіцир. Мовчи, дурак!

Цареслав. Паненько, як то? що?

а в морду бить такого дурака!
а як зовуть його?!

Офіцир. *(бе його в лице).* Як звать тебе?! кажи!

Салдат. Я... я Люд... Люд...

Офіцир. *(до другою салдата.)* Ну, ти кажи, як звать його,
ну, говори сейчас!...

Друг. салд. Я не знаю, як звать —
я щойно...

Цареслав. В морду бий бунтовщика! то що?!
(*Офіцир бе в лице другого салдата, кров йому пускаєть ся з носа.*)

Офіцир. А ти скажи, як звать його!...

Цареслав. Тих драбів двох!

Трет. салд. Тамтой — Люденко, сей — то Косоріз Іван.

Цареслав. Я покажу, хахли, вам бунт сейчас!

Офіцир. Габт ахт!
хahли! Єво Превосходїтельство Цареслав зрoбив вам ласку, і заговорив до вас — Хахол, ти як стоїш? Хахол, стій просто, ти!...
(*бе в лице четвертого салдата.*)

Цареслав. А то хахол, не знає, хто є Цареслав.

Офіцир. За те дурний хахол бере по пиці так!...

Цареслав. Най знає — ну, зроби-ж, що я тобі казав!

Офіцир. Я знаю, Ваше слово — заповідь моя,
я буду ждав, хоч би до смерти тут,
аж доки сам Її не приведу
і не віддам Єво Превосходїтельству!

Цареслав. Ну, ну, побачу, а ти знаєш, я
почую на сто миль, що робиш ти!
(*Цареслав відоодить.*)

Офіцир. Рабята, скрізь дивїть ся тут,
чи де не вийде женщина така
у білім строю з плямами
червоними — сей час збудїть
мене! Я змучений такий,
не спав ціліську ніч — засну
на хвилю... Памятайте же,
збудїть мене, як зближить Вона!

Кладеть ся під горбом і засипляє. Салдати сїдають та кладуть ся на землі з другого боку, деякі стоять, між ними понурений Люденко, схиливши голову.

Люденко. Не знати, як там наш Козак?
Чи духа Богови віддав?!

Мені чогось на серцю так,
так жаль що страх — він десь умер!

Косоріз. Та жаль, а щож, мабуть умер,
деж-то калаткнув в груди так...

Люденко. Ми жили так, коби ти знав,
як братя! де? таких тепер
на світі мало — то був друг!!...
Кажу, два тіла, один дух —
та він за мене-б душу дав!
Пропало всьо! Ох, коб я міг,
я би на крилах там побіг
до нього! — може він жиє
ще, може там прочуняв десь
десь хоче пить, жагу дістав,
на ноги сам не піднесесь...
та добре, що роса хоч є!...
Така мені за ним нудьга,
що страх! — ціла душа моя
за ним пішла там на той лан,
де він упав від кольби...

Косоріз. Ну, що-ж робить?! За який гріх
так Бог нас покарав усіх
тим унтерофіциром?! Га,
він в ласках ще!...

Трет. салд. Де-ж він тепер?!

Хахол. А во, не чув ти, як той пан
ще вищим шаржою зробив
за те, що він тарахнув так
Федька!... Дай Боже, як умер,
йому там царство, ну а як
живий, бодай здоровий жив!

Косоріз. А де-ж той пан його післав?
такого зьвіра?!

Хахол. Ти-ж не чув?!
На села, аби товк людей
і душу виривав з грудий!...

Трет. салд. Бодай в дорозі там сконав!

Хахол. Лихо не згине, бо нема
на світі правди, то дарма —
тепер і Бог на нас забув!
Усюди кривда є тепер,
а царь не чує, гей умер!

Трет. сал. Не знати, що то буде вам?!
питає ся, як зовуть вас двох!

Косоріз. Га, воля Божа, то вже Бог
розсудить, я на себе там
не хтів Люденка душу брать!

Трет. сал. Ну ба, а як-же не сказати —
я видів, що прийшло на вас!
Не знати, що то буде вам?
той пан собі десь-записав:
Люденко Гриць і Косоріз
Іван, а потім тільки черк!
пером, — вже вас нема у нас!!

(Очерети зарушались, зашелестіли, наче зняв ся легкий вітер.)

Пят. салд. Та хто?! *(оглядаєть ся в очерети.)*

Шест. салд. То вітер там
десь трошою так захитав!...

Тиша. Люденко ходить понурений поза ними сям то там. Довгий час усі мовчать, тільки часом зігханне прошибле повітре, як тяжка стріла і знов тихо.

Косоріз. Кажіть що, гей бо так чогось...

Хахол. Гай гай!...

Косоріз. Та щож...

Трет. салд. Та вже ялосьь...

Знов тиша.

Хахол. Га, так то, так, ні Бог, ні біс
вам не поможе — черк! пашол —
на сівер помахав хахол!!
Відставлять на кацапський смерк —

сніги завіють очи вз,
мороз порозсипа' кістки,
зак сонце твм побачите!

Трет. сал. А лють там, лють така що страх!

Люденно. Мені одно, я в світі сам,
як та билинка на степах!...

Хахол. Та добре, але все таки
свої тут люди і свій край,
а там..., нераз заплачете!
Та там і зілля не росте,
а сонечка нема, нема,
лиш капапи, сніги і тьма!...
ще й вовк до того — маєш рай!
А кацапи ті — Боже заступи
хрещений мир від тих людей!...
Що за народ ті кацапи —
геть душу вирве вам з грудий!!

(Входить салдат.)

Козоріз. А во: Козак!

Люденно. Ти ще не вмер?!

Козак. Вмер Козак та блис тепер
аби вмер той тепер
через ко́го він умер!...

Салдати. Сьвят, сьвят, сьвят!

(Усі зривають ся з місць.)

Козак. Ну, не бійтесь, я не вмер —
я воскрес як раз тепер
і прийшов вас воскресить,
очи сплячим отворить!

Люденно. Ти так змінив ся, мов не той!...

Козак. Ну, на другім світі був —
що я видів, що я чув!

Хахол. Ну, розкажи нам що, такбій
там ліпше що?!

Козак.

Ну, а що-ж,

але й тут зробити мож
лад такий, який є там —
тільки треба встати вам!
Покажу вам, як там є,
всьо до чиста розкажу,
аби ви і тут назад
завели Божий лад!
Гляньте, що вам покажу:
хто кого з них пізнає?!...

(показує їм зерна на долони. Всі здалека дивлять ся здивовані.)

Люденко.

А що-ж то зерна жита є!

Козак.

Бог мені ті зерна дав,
аби я вам показав,
щоб се голі люди є!...
Бог казав: „Люди сплять
і не видять, хто їх бє —
йди, збуди і отвори
очи, най вони узрять,
щоб се голі люди є —
аби раз зробили лад
Божий на землі назад,
а той царський — чорт бери!“
Бог казав так — я ніщо,
сїв на зьвізду, а зьвізда
кинула мене сюда!
І я виджу: ви спите!
Ну, чи теє узрите?!
зерна ті — то люди є,
хто кого з них пізнає?!

Косоріз. *(приступивши блище до нього.)*

Та де-ж то люди — тобі що?!

Козак.

Бог казав так — ну а що,
видите, що ви спите,
ви не бачите ніщо! —
Подивіть ся, всі тут є,
що на сьвітї сїм жиють:

ті, що пють, їдять і бють —
і сесі, що всьо терплять,
не їдять, не пють, аж мруть —
всі є, а всі голі є,
хто кого з них пізнає?!

(Всі оточують його, як пчолы очка, вдвлючесь в його долоню.)

Пятий салд. Коли бо тут не видно, хто
котрий є, то скажи нам то!...

Козак. А я виджу, пізнаю,
Ну, від себе буду йти:
то Федько Козак!...

Косоріз. То ти?!

(показує зерно на долоні.)

Козак. То є той, що кольбою
вбив Федька козака!

Косоріз. То наш унтер'офіцир!

Козак. Де-ж він наш — уважай!

(Киває пальцем до Косоріза.)

Царь в руках тримає мир,
царь той лад установляв,
лад такий, як хоче сам...
царь також такого дав
унтер'офіцира нам!
Деж він наш? він від царя,
царський, царський, уважай!

(підносить палець у гору.)

Царський унтер'офіцир
бе людей, аж луск іде! —
царське є — те, що бє,
що терпить — наше є!

(зноз показує на долоню)

А тут вже між ними мир:
Федь і унтер'офіцир
тут, як брата, вже стоять!

Косоріз. *(з вервою підняв руку з виткнутим вказуючим пальцем.)*

А то раз красний мир!
Федь і унтер'офіцир
тут як братя вже стоять!

Козак. *(впадаючи.)*

Бо — оба голі є,
хто кого з них пізнає?!

Хохол. *(розкладає руками.)*

Ну як голі — не пізнасть,
хто є Федь, а хто є власть --
оба рівні собі є!

Козак. *(знов показує зерно.)*

Се зерно — то наш Люденко
а те — той, що його бив
в писок, я до неба чув!

Косоріз. Офіцир наш!

Козак. *(здивовано.)* Наш? та де?!
чий він офіцир, як бє —
хто його установив?

Косоріз. Царь!

Козак. *(розкладає рукою.)*
Як так, то він не ваш!

Косоріз. Царський!

Козак. *(підіймає палець в іору.)*
Царський, а не наш!

Отже царський офіцир
бє людий, аж луск іде! —
царське є — те, що бє --
що терпить — наше є!

(знов пальцем на долоню.)

А тут вже між ними мир,
хлоп Люденко, пан Паненко --
Гриць і пан офіцир
тут як братя вже стоять!

Косоріз. *(знов підіймає з вервою руку з витнутим вказуючим пальцем.)*

То раз мир, красний мир!
Гриць і пан офіцір
тут як брата вже стоять!

Козак. *(впадаючи.)*

Бо оба — голі є,
хто кого з них пізнає?!

Хахол. *(відхилившись в зад, рукою розкладає.)*

Та, як голі, не пізнасть,
котро хлоп, котро пан,
бо оба люди є!

Козак. *(піднімає в гору палець, на дві сторони обертаючись до всіх
— пальцем до кожної.)*

Голі люди — рівна власть,
голий пан є людьми,
як він голий так як ми!
голі люди — рівний стан,
пан є люди — голий пан,
пан є люди — голий пан!
як всі люди голі є,
хто в них пана пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — брата є!

Хахол. *(в гору рукою махнувши.)*

Ну, як голі стануть всі:
пан і хлоп — то рівні всі!

Козак. *(в гору рукою, звернувши до себе долоню з витнутим пальцем.)*

А тепер — який той пан,
той Паненко, був для нас?
чи він сам бе наш люд —
чи його гонить стан,
вища власть?...

(рукою повівши по усіх.)

та ви тут
виділи, як гнав той пан —
гнав Паненка бити вас!

Трет. салд. *(з заложеними руками в зад, махнути головою.)*

Ну та так, що хто з нас...
пан кричить: в морду бить!
сам не бив би — мусить бить!

Козак. *(пальцем вказує на свою груди.)*

А то серце не болить?!...

(підійшовши до сплячого офіцера, на його груди пальцем вказуючи.)

А те серце не болить?
ой болить, — він терпить,
як він мусить люд наш бить!

(підіймає у гору руку з виткнутих пальцем.)

Царське є — те, що бє,
що терпить — наше є! —

(показує пальцем на сплячого офіцера.)

Він терпить — наш він є!
Хоч він пан, але тут

(показує на свою долоню.)

голий став, як весь люд —
не пізнати, що то пан,
голі всі — рівний стан!
пан є люди — голий пан!
Як він люд сам не бє,
як мав серце все для вас --
чи най в люді остає
тут, ось тут коло нас?

(пересуває зерном.)

чи най геть іде від нас?!

(пересуває назад зерном.)

Косоріз.

Та він пан?

Козак.

Вже не пан,
голий тут, як весь люд —
голі всі є — рівний стан,
чи він пан був, чи не пан.

Хахол. *(руку віткнувши в середину, проєктує.)*

Ну, як голій став він тут,
то приймім його між люд,
бо він серце мав для нас...

Трет. салд. Сам не бив, лиш на розказ!

Козак. Ну, коли він сам не бє,
сам не бє, лиш на розказ —
най між людом остає,
добре? ні? *(питаючи зором до Хахола.)*

Хахол. Та добре, всі
рівні тут — бо голі всі!

Всі салд. Ну, та так, тут рівні всі!

Козак. Ну, візьмім його між нас —
тут, ось тут, він — голій пан,
то він з людом рівний стан —
коло него є Люденко,
я і ти, се ти!...

(показує на третього салдата.)

Третий салд. То я?!

Козак. *(без перерви, ніби перелетом.)*
Як тобі там на імя?

Трет. салд. Ну та я, Яким Нужденко!

Козак. *(показуючи на зерно і на пятого салдата.)*
Ну і він!

Трет. салд. Трохим Неволя!

Козак. *(посуває зерно і показує на шестого салдата.)*
При нім ти!

Шестий салд. Гриць Безполя!

Козак. *(посуває зерно і показує на сьомого салдата.)*
Ну і ти!

Семий салд. Йоан Штундарь!

Козак. *(посуває знов зерно і показує на осьмого салдата.)*
Ти також!

Осьмий салд.

Павло Бродяря!

Козак. *(посуває зерно і показує на девятого салдата.)*
А се ти!

Десят. салд.

Олекса Піп!

Козак. *(посуває зерно і показує на десятого салдата.)*
А тут ти!

Десят. салд.

Микола Ціп!

Козак. *(посуває зерно і показує на одинайцятого салдата.)*
Ще і ти!

Один. салд.

Петро Салдат!

Козак. *(посуває зерно і показує на дванайцятого салдата.)*
Ну тай ти!

Дван. салд.

Василь Фабрика!

Козак.

Разом гурма є велика!...
а всі люди — рівні є! —
Ну, бо хто з них пізнає,
хто Люденко, хто Паненко;
хто Неволя, хто Безполя,
хто є Піп, а хто є Ціп,
хто Бродяря, а хто Штундарь,
всі рівня, всі голі є,
пана хто в них пізнає
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!

Хахол. *(вдаряє себе пальцем в чоло, міркує.)*
Голі люди — люди є...
Правда, що хто бідний є,
то ще й другому дає!

Козак.

Видите, який тут мир,
бо всі люди — люди є,
тут як братя всі стоять!

Косоріз.

То раз мир — Божий мир!...

Козак. *(пальцем вказує по долоні.)*

Ну тепер ще тих штирох —
перше глянем на тих двох!...

Вони також голі є,
хто кого з них пізнає?!

Косоріз. То вже я десь і Хахол?!...

Козак. Так, то Косоріз Іван,
але се — то ясний пан!

Косоріз. Ха-ха-ха! то ясний пан
до Івана, що за пан?!

Безполя. Ясний пан і Іван?

Хахол. Що за пан?

Люденко. *(протискаючись вгурму.)* Де ясний пан?!

Козак. Ну пізнай котро Іван,
а котро той ясний пан
як оба тут голі є,
той терпить, а сей лиш бє!
То Іван, се — ясний пан,
що так нині гнав Паненка
розбивать до крови ніс
Косоріза і Люденка —
видиш то Косоріз?!
Хто-ж то є той ясний пан,
генерал сам від царя —
царь йому надав той стан —
ріже люди як звіря —
хто-ж він є?!

Офіцер. *(крізь сон тяжко.)* Ріже люд!...

Косоріз. *(одночасно.)*
Ясний пан наш Цареслав!

Козак. *(показує на офіцера.)*
Чули ви, що він казав,
Ріжелюд — його імя!
Сам Паненко офіцир
каже, що він Ріжелюд!
чоловік усе у сні
скаже правду без брехні —
отже хто се є той пан?

Косоріз. Цареслав... *(замовчує.)*
Козак. Ріжелюд,
Ріжелюд — його імя!
Цареслав — то від царя
він титул такий дістав!
Той титул: Цареслав
цілій гурмі царь надав,
цілій гурмі туо честь
царь у купі надає —
всі міністри, генерали,
надпрокурори Синоду,
де попи позасідали —
не один там архірей,
Оболенський губернатор
не один між ними є —
всім їм руский імператор
такий гонір віддає!

Косоріз. *(скрикнувши з подиву.)*
Оболенський! а то гей,
та то кат був на весь люд
і він гонір ще дістав?!

Козак. *(до Косоріза.)*
Всім таким панам, як сей
Оболенський, царь надав
той титул: Цареслав —
ще й на груди злотий хрест!
А за що їм царь се дав,

(до Йоана Штундаря.)

бо Христа чах і мах!
з серця вирвали — на хрест
плотьських похотий й гріхів --
а поставили божків,
а поставили в церкв́ах
на престол царя — і шож
нема правди, а є лож!
кривда бе людий тепер!
царь жиє, Христос умер!

- Штундарь.** Правда, нам Христос умер!
- Хахол.** Кривда бє нас, ну а щож жити на землі не мож!
- Козак.** Кривда бє, чия-ж є царське є, те що бє — царська кривда, царський лад!
Ну, зміркуйте, хто наш кат,
(підіймає руку в гору з виткнутим пальцем.)
царське є, те що бє —
що терпить, людське є!
(змінівши тон голосу.)
Отже і той ясний пан
від царя дістав той стан,
де би різав дурно люд
то імя: Ріжелюд —
так як би припасував!
отже хто то зерно є?!
- Косоріз.** Ріжелюд наш Цареслав!
- Козак.** *(киває пальцем до усіх.)*
Уважайте добре тут —
Ріже люд наш Цареслав —
він є наш Цареслав,
бо царя нам виславляв,
ну, а чий він Ріжелюд?...
царське є — те що бє,
що терпить — людське є —
хто-ж післав його аж тут?!
- Пят. салд.** Царь!
- Штундарь.** Та царь!
- Всі.** А вжеж, що царь!
- Козак.** Чий же є він Ріжелюд?!
- Неволя.** Царський...
- Козак.** Царський Ріжелюд
ріже люд, а чий то люд?!

наш люд ріже! — уважай!...
отже наш Цареслав
є лиш царський Ріжелюд,
бо він наш ріже люд!
Царське є — те що бє,
що терпить — наше є!
Ну, а тут він голий є,
хто його тут пізнає?!
Косоріз наш Іван,
Цареслав, ясний пан
рівні люди — рівний стан
тут як братя вже стоять!

Косоріз. *(здивований.)*

А то раз -- рівний стан,
хлоп Іван і ясний пан
вже як братя там стоять!

Козак.

Ну, а хочете ви так,
аби той ясний пан,
ясний пан: Цареслав,
що є царський Ріжелюд,
що він ріже бідний люд —
коло нас тут місце мав? —
хочете, кажіть мені,
Ріжелюда в нас, чи ні?

Неволя.

Нї, не хочем, Ріжелюд,
пси пай ріже. а не люд!

Всі.

Пси най ріже, а не люд!

Козак. *(пересуває зерно на кінець середного пальця.)*

Ну то Косоріз ось тут
най іде до нас між люд,
а пан ясний Цареслав,
що є царський Ріжелюд...
ріже люд він — то пашол!
там на бік!...

Косоріз.

Бодай пропав!

Козак. *(показує пальцем на долоню.)*
Ще два зерна — то Хахол!

Хахол. Я, ага!

Козак. А хто-ж є то...
хто з вас відгадає, хто?
Він такий нам лад завів,
він братів жене, синів
різати братів, батьків —
він дав Ріжелюда тут,
аби різав бідний люд!
Його є — те, що бє,
він нас бє — хто-ж він є?
Тут весь люд — хто-ж той зьвір?!

Офіцер. *(крізь сон придавленим голосом.)*
Той зьвір жене на гріх мене!

Козак. *(показує на офіцера.)*
Чуєте, він каже: зьвір —
сам Паненко офіцер
каже, що він зьвір — то вір!
Чоловік усе у сні
скаже правду без брехні!
каже сам пан офіцер,
каже в сні — тому вір!...
Каже: він жене на гріх —
правду каже! Чи не гріх
різати братів, синів,
гнати військо на батьків? --
та то гріх, великий гріх!
На той гріх він гонить всіх —
то він зьвір, -- дикий зьвір!
Хто-ж то є, хто прозрів
з вас усіх і зрозумів?...
хто з вас скаже нам, чие
всьо те є, що нас бє?!

Косоріз. Царє... *(замовчує з нежеланку.)*

Козак.

А видите, той зьвір
царь є, царь, бо він усіх
на великий гонить гріх:
різати людий своїх!...
і його всьо те є,
що болить нас і бе!
А погляньте на той бік:
ось він тут голий є —
хто царя в нім пізнає?!
Царь такий сам чоловік,
як Хахол, що тутки спить
і ніхто його не бе,
що він просто не стоїть,
бо тут царь, сам царь лежить!

(Салдати з виразом здивованя і переляку.)

Так то, люди, правда є,
ви не витріщайте віч —
а ну, люди розберіть
тут хахола і царя —
подивіть ся ви на зад,
чий білійший зад?!..

Салдати.

Ха-ха-ха! ха-ха-ха!

Козак.

Видите, однакий зад —
ну, а гляньте на перед,
що вас в очи зараз бе,
потрїть очи і дивіть:

(протирає собі очи і дивить перед себе.)

у царя душа як ніч,
у хахола — наче сніг;
на душі царя є кров
різаних людий усіх —
на душі хахола плач,
а як сьміх — гіркий то сьміх!

(звертаєть ся до Хахола, сердечно.)

Ну, Хахоле, сам побач,

чи до правди я дійшов!
Чого плачеш, та не плач!
(Хахол вибухає плачем.)

Люденко. Боже, Боже!

Штундар. (киває головою). Правда є!

Всі. (чергою різними голосами.)

Тó раз царь!

Козак. (твердим потрясаючим голосом.)

Той царь нас бє!

Косоріз. Жити людям не дає!

(Всі вибухають плачем.)

Козак. (втихомирило.)

Ну, не плачте, подивіть:
білий царь наш чорний є;
чорний від плачу хахол
білий на душі як сніг,
як же походити їх?!
і Хахол і сам царь
тут як братя в сні лежать!
Що за братя вони є —
як той плаче, а той бє?!
Ну, чи хочете ви так,
аби зьвір той, що з усіх
точить кров, а чорний гріх
звалює на душу всіх —
хочете, аби він був
в нас і душу в гріх тягнув,
коло нас усіх сидів —
хочете, скажіть мені,
зьвіра межі люд, чи ні?!

Косоріз. (підіймаючи кулак у гору.)

Ні, не хочем, коли зьвір,
най зьвірі бє, а не люд!

Всі салдати. (чергою.)

Най зьвірі бє, а не люд!

Козак. *(пересуває зерно на середину долоні.)*

Ну, то йде Хахол наш тут,
бо він плаче за свій люд,

(пересуває останнє зерно на кінець середнього пальця.)

а на бік від нас той царь,
бо він звів, що чорний гріх
звалює на душу всіх!
Звів він — то пашол! ось тут,
де його є Ріжелюд!

(показує усім долоню.)

Ну і видите, тут всі
люди, всі, що не їдять,
і не пють і всьо терплять —

(показує пальцем там то сям.)

тут всі люди, цілий люд!
ну, а тут — сесі змії,
що їдять і пють і бють,
людям жити не дають!
Тут є люд — там змії:
царь і парський Ріжелюд —
вас є тільки, кілько-ж їх,
що ви боїте ся їх?!

(наставляє усім до очей долоню.)

подивіть ся — та то сьміх,
аби ви боялись їх!
Ви всі боїте ся їх?

(прошибає їх докірливим зором.)

а на душу брати гріх,
забивать людий своїх
ви не боїте ся?! — гріх
масте, великий гріх!..
подивіть ся, кілько їх —
і ви боїте ся їх?!

Косоріз. Ні, я... все одно мені!...

Козак. Ну, а ви всі боїтесь,
боїте ся, ви чи ні?

рознесем їх на прах,
як ми всі по касарнях,
як ми всі і люд увесь
скажем раз собі: ми люд,
...!!! нас більше тут!

Всі салд. *(чергою викликують з запалом.)*
...!!! нас більше тут!

Козак. Ану, гей візміть но їх!
гоп! усі — дивіть ся, що:
(підкидає долонею зерна, підносять ся в ібру.)

Косоріз косу підніс
Ціп за ціп, Салдат багнет,
Неволя ніж, пістоль Козак —
всі за ними на бенкет:
Гурра гоп! пігнули так,
ну і що? — той звів на люд,
Царь і царський Ріжелюд:

(знов підкидає долонею.)

Кві, кві, кві! — на землю геп! —
(два зерна падуть на землю.)
засьміяв ся вольний степ!

Салдати. Ха-ха-ха, ха-ха-ха!

Козак. А ви що? дивіть ся, що —
як не стало тих катів,
рівні люди — більш ніщо!
Ну, а хто з вас більше хтів?!...
А чому всі рівні є?
бо всі голі, правда є! —
голі люди рівні є,
хто кого з них пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!
Аби з свічкою шукав,
то таки би не пізнав —
хто з них унтер'офіцир,
хто хахол, хто офіцир,
хто є хлоп, а хто є пан,

рівні люди — рівний стан,
мир хрещений, Божий мир
всі як братя, люди всі!

Косоріз. *(з одушевленєм.)*

А то раз блиснув мир:
всі як братя, рівні всі —
люди всі, хрещений мир!

Штундарь.

Блиснув мир Божий знов —
Правда є і любов!

Козак.

Блиснув мир, гей зоря,
як ми стратили царя —
всі, як братя, всі рівня!
всі рівня, бо голі є,
пана хто в них пізнає?
голі люди — люди є,
такі люди — братя є!
А у Бога в небі, як?

(показує на небо.)

сам я видїв, що там так:
рівні всі, добрі всі —
а чому? — бо голі всі,
бо ніхто там не занїс
золота, нї землі —
кождий лиш там принїс
ясну правду на чолї!
голий сам як сьвятий,
а у Бога золотий! —

(підносить руку в гору з виткнутим пальцем, урочисто.)

Голий мир — Божий мир!!
Будьмо голі, я назад
заведем Божий лад!
Як то голі?! — що значить?
Всіх людий розберім,
розберім і досить!
Ну, а що-ж воно значить?
Цїлу землю відберім
і між себе не дїлїм —

кождий голий стане з нас!
Будьмо голі — а назад
заведем Божий лад!
Голий мир — Божий мир!
Ну, а як се уложить?
ми-ж не в небі — голим так
жити на землі ніяк,
духом чей не будем жить!
Поміркуймо всьо ще раз:
Всіх людей розберім,
цілу землю відберім,
а що зробим — те зберім
і до купи всьо зложім!
Правда каже: „тут я є:
всьо є всіх — не твоє!
тре тобі що, то візьми,
а не тре — будь людьми:
будь не „я!“ але „Ми!“
Правда, братя, каже так,
ну, а правда то наш знак!
Будьмо ми всі людьми —
кождий з нас буде мав
тільки все, аби жив,
вольний сам, рівний всім.
Кождий з нас буде мав
рівну вартість, а свій шлях.
Кождий по шляху своїм
буде йти, куди його
тягне серце, пхає ум!
Всіх шляхів єдина ціль:
дати рай, відняти біль!
Кождий з радістю в очах
щось доложить зі свого:
з камнів рук, чи з сьвітла дум —
а поставим сонця храм,
що потішить душу нам!...
Кождий з нас буде мав
тільки все, аби жив,

- що до неба би узяв,
але й на землі лишив!
- Люденко.** Правда се, діло се,
що і добре для усіх —
то й до неба занесе
і оставить на землі!
Кривду має Бог за гріх,
ну і люди прокляли!
- Козак.** *(підіймає руку з виткнутим пальцем в гору, урочисто.)*
Всіх людей розберім,
цілу землю відберім,
нашу працю всю зберім
і до купи всьо зложім —
заведем так назад
наш козацький, Божий лад! —
так утворим на кінець
вколо: золотий вінець —
той вінець: то наше царство,
вольне, людське господарство.
Воно каже: „тут я є:
всьо є всіх, не твоє!
тре тобі що, то візьми,
а не тре — будь людьми,
будь не „я!“ але „Ми!“
А той золотий вінець
назвім: Вольна Україна
і на тім кінець!
- Косоріз.** *(з одушевленєм.)*
Ось вінець на кінець —
то раз золотий вінець!
Вольна Україна:
золотий вінець!
- Козак.** Гей наш золотий вінець:
Вольна Україна,
Многая літа!
- Косоріз.** Вольна Україна,
многая літа!

Салдати. Вольна Україна,
многая літа!

Козак. Україна, наша Мати,
многая літа!

Всі салдати. Україна, наша Мати
многая літа!

Козак. Ну, тепер ви заберіть
тії зерна, що Бог дав,
і всім людям покажіть —
так їм очи отворіть,
аби лад такий настав!
Хто з вас візьме?!

Косоріз. Я!

Всі салдати. Ми всі!

Козак. Ну в хустинку завиніть,
(Косоріз шукає по кишенях, Хахол подає йому свою хустину.)

а зміїв тих піднесіть
тай осібно завяжіть,
аби Зьвір і Ріжелюд
не вмiшав ся поміж люд!...

*(віддає Косорізови сей зав'язує в хустину зерна, відтак підіймає і два
зерна з землі і зав'язує у другий гудз.)*

(по хвилі.) А я мушу в гору знов —
чую в серцю Божий зов!
Попрашаю вас тепер —
ну, Люденко будь здоров,
не гризи ся, що я вмер,
я не вмер там, а воскрес —
я вас виджу всіх з небес!
Дай вам Боже, аби раз
вже воскрес тут кождий з вас,
аби цілий люд воскрес,
а царь-нелюд бодай шез!

*(Всі салдати плачуть. Козак з Люденком, що закрив очи рукою, узяв
ся за руку.)*

Козак. Дух мій буде все над вами,
як зазулька, вилітатъ,
чи у бою, чи в спокою
буде голос мій кувать!
Линьте, братя, в край забутий
спів мій Божий рознесіть,
очи вмийте, уха справте,
мир хрещений побудіть!
І вставайте, — а над вами,
дух мій буде соловій —
як заблісне край веселий,
там я буду мав спокій!

(показує на небеса, відтак цілуєть ся чергою з усіми.)

Косоріз. Будь здоров!

Хахол. Будь здоров!

Всі салдати. Будь здоров! Будь здоров!

Офіцир зриваєть ся. Всі поривають за багнети і стають. З лівого боку вбігає Вона. Козак гей остовпів.

Вона. Ти тут? Мені взяли в печері воду там,
забула я! русалка чей поможе нам!...

Офіцир. *(рівночасно.)*

Се що?! Вона, ану скувать!

Вона. О діти, діти, Матір ви скувать?...

Козак. *(що за Косорізом стоїть.)*

Чуєте, то наша Мати!

Офіцир. Скувать безумную, чого? ви що?!

Всі стоять, бліді як стіна. Косоріз підносить блискавично ружо і випалює. Офіцир валить ся на землю, затиснувши груди. З лівого боку чути: гей вітер шумить а земля дудонить, з правого свист. Всі як поражені, бліді як смерть.

Козак. Не лякайтесь, правда в нас
нас є більше, всі ми враз!...
Будьмо ми раз людьми!
То є Мати, наша Мати!!
Ми за Неї мусим стати!

Бог за нами, будьмо: Ми!
Правда з нами, я при вас,
дух воскресний із небес!
Будьмо ми раз людьми —
Нелюд най здиха' як пес!!

Бродяг. Хтось свистав, братя, гей
тре схвати трупа десь —
у провал там киньмо сей
бо, до дїтька, донесесь!

*(Салдати всі крич Косоріза хапають офіцера і кидають з горба
в провал між очерети.)*

Козак. *(до них вибігаючи на середину.)*
Ну то що, що дїтько вчув,
так зробім, аби не був —
дїтько серед нас!
куля чей не відібесь —
як між люди приженесь
паль! Його сейчас!....

Ледво злізли салдати з горба з правого боку зараз попри них
вганяєть ся панок: Шпіон, за ним Цареслав. З лівого земля гуде
а шум росте.

Шпіон. Єго Превосходїтельство,
я чув тут стріл, щось ті хахли
стріляли — бунт, чи щось!

Цареслав. Ага, собаки, що ви? що?!
бунтовщики, хто стрілив з вас?
Хто з вас, хахли?... Ви мовчите?!
Чого? а де ваш офіцер?!

Козак. Паль! Його! — ну чого?!

Бродяг. Та він пішов кудись, а нам
казав приставити Її,

(показує на Неї, Цареслав, що Її не бачив, жахнув ся.)

казав, що буде ждав нас там
за містом край порохівні!
А курок хтось мені підніс —
я взяв ружб, а курок тріс!

Цареслав. Чогож мовчиш, дурний хахол,
як я питаю, дай отвiт!...
Скувать мені сейчас Її,
сейчас! чого-ж ви стоїте?
сейчас, собаки, що-ж то є?!

(салдати отягають ся.)

Козак. Будьмо ми раз людьми,
Ріжелюд, він ріже люд,
бий, мордуй, нас більше тут!

Цареслав. Собаки, подивіть, хто я!!
*(роззортає перевіс і наставляє грудь з ордерами та золотими хрестами
-- показує на Неї.)*

Сейчас мені скувать Її,
а нї — повішу вас усіх!..
сейчас скувать Її, кажу!

(Салдати подають ся до Неї — Голос Її здержує їх.)

Вона. *(могучим голосом, з палаючим зором, бліда як смерть.)*
Мене не сьмієш! Мати, Мати я!
народ за мною, мільйони мас!!
Не сьмієш! ну стрібуй!! А мій народ?!
Могили всі отворять ся сейчас!
Богдан, народ!!.. Ти знаєш, хто є Я?!!

(Вона стоїть гордо, опромінена фосфоричним світлом.)

З лівого боку загремів могучий голос труби. У повітрі шум,
вітер, дзенкане шабель, а земля аж трясеть ся, так гуде! Дніпро закле-
котів, зірвав ся, дивить ся — реве як скажений. Цареслав зблід. Шпіон
поглянув в лівий бік і втік наляканий у правий бік.

Цареслав. *(до салдатів.)*

Пашол, наказу мого ждять
на стійці, ну, пашол туди!

(всі салдати йдуть в правий бік і щезають зі сцени, остає Козак.)

Цареслав. Чого-ж, хахол, стоїш?! Пашол!
ти той бунтовщик, я тобі!...

Козак. Не пашол той хахол!
той хахол куля є,
влїзла в ваш патронташ —
куля є, аж забє!...

Що за куля, подивись:
куля слова на тепер,
куля діла на колись —
з тої кулі дїтько вмер!

Розгортає плащ, вискакує — Сьміхунчук. Цареслав відступає скоро в правий бік. З правої сторони в'їздає на спіненім кони **Дух Богдана** в червонім жупані, в золотистій шапці з перами. Через плече перевішений червоний, горносталями підбитий плащ. В правій руці меч, в лівій з о л о т а т р у б а. Стає опроміннений місячним фосфоричним освітленем.

Дух Богдана. *(до Сьміхунчика.)*

Де вінець? я трублю вже четвертий раз,
дав гасло до борби, іди, нехай сейчас...
там вибухне народ, розприснешь в туманах —
сейчас вінець-зоря най блисне понад шлях!!

Сьміхунчик.

Ти завчасно налетїв —
на орлів і слимаків!
Слимакам відняло слух,
а орлам відняло зір —
всі зірвали ся на дух:
леди повалити з гір!
а не мають в собі сил:
хто без віч, а хто без крил!
Та Палій понїс їм зов —
а той зов зоветь ся: гов!

Богдан задержуєть ся коло горба обертаєть ся з конем на північ. Навальна музика филь дніпрових. На сцену валить ся тьма духів козацьких з шаблями в руках. Сотники полковники, рядівці в синіх, жовтих, червоних, зелених жупанах так, що видиїє за ними тьма голов закритих кулісами тіл. Всьо обсіпане місячним проміннем.

Голоси.

Станув, станув батько наш!
Де?! Аво! Онде!!
Станув, станув, батько вже!

1 козак з товпи. Чого трубиш?!

2 козак з товпи. Чого кличеш?

3 козак з товпи. Чого в гробах будиш нас?!

1 козак з товпи. Чого собі, батьку, зичиш?!

4 козак з товпи. В гробах повертаєш нас!

2 козак з товпи. Я могилу провернув,
як твій голос тільки вчув!

5 козак з товпи. Я аж голову розбив,
ледво камінь відвалив!

6 козак з товпи. Я ляхів у гробі мав,
кожний лях мене тримав —
я всім пики постовкав!!

(Сьміх серед товпи.)

Нараз з під могили чути шум — всі стали тихо. Що се шумить,
що степ дрозать, могила трясеть ся! Чути:

Баумм! баумм!... Баумм! баумм!... Баумм! баумм!...

То ударив Вічевий дзвін могил, а відгомін іде по степу, як
філя. Земля філює, стогне, розпукає, хто почує, най встає, могили
розбиває.

Буря йде, дзвін гуде, аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе —
до могил вдарив дзвін; Грім гуде, на віче! — в степ іде відгомін
аж по Сян і Кавказ: Віче, віче, віче!

Дух Богдана. *(на кони, моучим голосом.)*

Чи чуєте, Вічевий дзвін могил гуде!

Ідїть і виходїть сейчас, бо грім на вас!

Народ готов стоїть, чекає, сьвітла жде!

Кажїть Мазепі, аби нїс вінець сюди сейчас,

вінець, зорю народу, бо навала йде!

Я ждав так довго, ждав, глядїв на шлях:

народ по селах встав і очи видивля' —

та всюди тьма важка, аж ваготить земля,

нема зорі, зорі в тих чорних туманах!

Кажїть, най громами запалюють зорю!

Підемо всі ураз на прю, кроваву прю —

мечі у гору знов, най рознесуть на прах

московського царя і всіх панів ляхів!

Мечі у гору знов, най блискає з мечів!!

(Богдан підносить меч. Козаки підносять мечі в гору серед дзенькоту.)

1 козак з товпи. Най блискає катам на страх!
на прах ляхів, царя на прах!!

Товпа. На прах, на прах! катам на страх!!

6 козак з товпи. На прах царя, ляхів на прах!
бо царь збрехав, а лях все лях!

Товпа. На прах царя, а лях все лях!
Нас більше тут, побем на прах!

5 козак з товпи. Царь душу бє, а серце лях!

3 козак з товпи. На прах царя — ляхам на страх!

Товпа. Ляхів на прах, царя на прах!!!

Виходять зі сцени в зад серед дзенкату шабель та отсих окликів.
Богдан очима звернений до козаків стоїть на кони на середині, Сьміхунчик перед ним з боку. Вона край горба.

Дух Богдана. А де-ж Вона?!

Сьміхунчик. Хто?

Дух Богдана. Мати Україна.

Сьміхунчик. Ти-ж не знаєш, де продав?!

Дух Богдана. Ого! продав, продав її, продав!
На мене всі, усі змовляють ся
і кождий в серце ніж мені би пхав —
усюди чую голос той проклятий!
В Дніпрі всі філії спінені шумлять
і те саме ревуть, питають ся:
„Де Мати Україна? — ти продав?!“
Де-б я не крив ся, де-б я не втівав,
за мною всюди голос той жене,
всі те саме питають ся мене!...
У лузі лози гнуть ся шепотять,
у полі кожда травка мерехтить,
у лісі кожде листе шелестить,
роса паде і склить ся і тремтить —
усюди чути голос той проклятий:
продав її, продав! А де-ж я знав,

що православний царь так буде розпинав
сестру свою по вірі — де-ж я знав?!
Кому-ж я мав Її тоді віддати?
Турчин, невіра, бісурман завзятий —
лях-езуїт їй душу виривав,
а діти бив, смолою обливав,
живцем палив, свічки собі робив,
на бенкеті унії... Тільки царь

Сьміхунчик. Тільки царь ждав на дар!

Дух Богдана. *(безпроривно.)*

не мав ще рук обрізканих кервою,
був православний, як і наша Мати,
міг сотворити рай Її зі мною
міг допомогти мені, я був слабий...

Сьміхунчик. Ти слабий був — він лікарь,
а за те, що він дав лік,
хоч той лік тебе попик —
Матір дав ти в гонорар!

Дух Богдана. *(через хвилю.)*

Що міг я сам, то Матері зробив,
розпусти ляцьке царство повалив
і рай спустив на нещасливий край —
глядів вперед, хто стане враз зі мною.

Сьміхунчик. А не взад, хто за тобою.

Дух Богдана. *(безпроривно.)*

і рай Її злеліє золотий,
а білий царь удержать міг той рай —
та рай у пекло замінив страшне!

Сьміхунчик. Чах! і мах! пекло в рай! —
наш Богдан за скоро біг:
там де чах! там мах! не міг —
чах! пустив в великий страх!
мах! розбивсь на вітраках,
що зовуть ся: круть! і верть!
Круть! і верть! в пекло край! —
царь Петро поволі йшов,

де не круть, там верть! найшов:
круть! кістками змела путь! —
верть! зробила волї смерть!
дурно був чах! Твій і мах!

Дух Богдана. О Мати, Мати, чуєш голос мій?
Я хтів для Тебе сотворити рай,
а пекло сотворив, віддавши під царя...
Прости мені, що винен, Мамо, я?
Я душу був би дав, та я не ворог Твій —
О Мати, Мати, вислухай мене!

Вона. Чого ти хочеш?

Дух Богдана. *(обертаєть ся до Неї).*
День і ніч блукаю
і день і ніч з коня зіступаю,
бо не прийма' ні небо ні земля
мояго тіла, горло мені схне,
вода всиха' від спеклих уст моїх!...
Земля палить ся, де поступлю крок,
палає сірка по моїх слідах!
Лиш на кони степами пробігаю
і трублю дармо серед тих пусток,
бо голос мій ламаєсь по лісах...
Коли-ж, коли-ж я Мати буду міг
спочинути?!

Вона. Я вже тобі казала,
що Дух Богдана доти не спочине,
доки народ зі сну ся не прокине,
не кинеть ся на ката і оков не скине —
а доти не потахне та борба
пок' не осягне того всього люд,
чого сподівав ся, йдучи за Богданом!...
Богдане, не бій ся, не даремний труд
поборе море в боротьбі з вульканом!

Дух Богдана. Оох, коли настане час той Нене?...
я трублю, та не чують всі мене!...
Мій люд почув, збудив ся, встав, іде,

аж степ гуде, так щож... Над ним гуде
зловіщий грім, а чорна тьма
йому знов сонце ясне заступає,
Див пав на землю, ніч глуха, німа
так стогне, стогне!... Я бою ся знов,
аби на манівці люд не пішов,
аби він не розприс ся в туманах!...
Хоч вийдеш Ти вкінці на чорний шлях,
а той вінець, як сонце засияє —
то все-ж той люд, що в тьмі так довгий час
плазує, світла може не пізнає!...
Хто зна', чи вийде сам той люд на шлях,
чи він упаде нині, чи поборе?!
чи не розприснеть ся на дрібен пил
і знов його кати ті закатують —
на довгий час, на довгий бракне крил
а може і сконає у тюрмі!...
Мені чогось так тяжко, дуже тяжко
я чую горе понад людом, горе!...
Не знаю, чей мене се обмине —
над людом горе вітром прожене!...
Та ба, хто шлях покаже, моя пташко?!
Ті, що його вели би до борби,
немов оглухли! слухають — не чують,
не чують Богданової труби!...
А вчують — не послухають мене —
утратили велике серце, Нене!...
Проклятий той, що будить карли в тьмі
провадити сліпого великана
щоб відвалив скалу!... О Нене, Нене,
здійми, здійми ти те прокляття з мене!
Боять ся карли сплячого титана,
лякають ся, що він скалу розкрушить,
але і їх відломами придушить,
коли відкриє скарби під скалою!...
Здійми прокляття! — Дух мій за Тобою
все буде, Мати, та позволь спочить
мені без муки на шматку землі!...

Колись я мав широкий степ, як море,
від Дону по Карпати у руках —
а нині пядь землі мені досить!...
Дай вольну пядь землі, що не палить
мене! — ціла земля, від Сяну по Кавказ
мене відтрчує, палить, горить
та димом бухає — бо на чолі
Твоє прокляття ношу! Горе, горе
мені! — дай Мати вольну пядь землі,
маленьку пядь землі на тих степах —
де я був царь колись і ними тряс!...
Який тепер я царь? — тепер, тепер
я царь коня, що рже по пустахах,
царь голосу, що трубить по лісах,
віками трубить — гори, круті гори
потряс розтрошив, повалив, роздер —
а серць не побудив єще зі сну!...
Хто зна', коли побуджу і засну,
коли спочину раз на тій землі —
а нині, нині ступлю де коли,
мій слід розпукнеть ся і буха' дим,
а в димі — Боже, Боже, Боже, не пали
душі мені тим явищем страшним!...
О Нене, Нене, зжаль ся надімною,
спокою дай мені, на день спокою...
дай, Мати, вольну пядь землі мені,
бодай на час, зак' блисне Твій вінець!
Нехай спочину хвилю хоч у сні —
а встану знов і за Твоім вінцем
проверну круті гори тим мечем!

Вона. Чекай, тій муці буде вже кінець,
як блисне лиш мій золотий вінець,
я йду до них, аби несли вже раз
вінець мені, я твій спокій сейчас!

(Вона іде на горб і дивить ся в провал.)

Ах, труп лежить!

Дух Богдана.

А хто-ж то трупом пав?

Сьміхунчик. Як звичайно, впала та
середина золота —
і тепер мій шепче дух,
що звалить ся звала мух
нині лиш на мёртву ту
середину золоту —
мушу спрятати її,
аби блиснув Твій вінець.

(Скаче в провал і кидає трупа в Дніпро.)

Вона іде в підземну печеру — за хвилину виходить з під землі
Кальнишевський, за ним Сьміхунчик.

Кальнишевський. *(на горбі.)*

Богдане, дзвін великий залунав,
до всіх могил, та всіх не поскликав —
з'явилися хмара вольних козаків,
коли вема нікого з мужиків —
ні вольних, ні невольних межі нами!..
Що віче наше, що ціла борба,
як ми не підем разом з мужиками?!
Та-ж побудила всіх твоя труба —
чому-ж вони не йдуть тепер за нами?
Хиба могили їх не потряслись,
хиба вони еще не піднялись
за наш вінець, за нашу Україну?!
Руїну се віщує, навісну руїну —
як маси ті за нами не підуть!
Труби на них, труби, ще раз труби —
чей піднесуть ся раз і піднесуть
Україну озорену вінцем
тай повалять ся за її мечем
за нами до навалної борби!

Дух Богдана.

Га жертви конче треба ще, іди
і задзвони у дзвін могил ще раз --
а мужики являть ся там сей час!
Ой не трубою мертвих мужиків
з могил я кличу, викличу сюди —

а димом, димом зі своїх слідів!!
Най буде так, що жертви конче тут,
Та чей останній раз!... — Чей за той час
за час той я засну, як цілий люд
збереть ся там на вічу коло вас!...
Иди і стань, дзвони в великий дзвін —
нехай від Сяну по Кавказ гуде
великий дзвін, великий відгомін:
„На віче! грім гуде! — то буря йде!!“

Кальнишевській.

Сейчас іду, та не задзвоню я
сейчас! — ти знаєш кілька треба сил,
щоб серце трунула рука чия —
те серце, що ударить в дзвін могил!

(щезає під землею.)

Сьміхунчик. *(виступає ізза горба над провалом, зсхибнувшись, блискучно хапаєть ся за морі і паде.)*

Ой зсуваєть ся нога:
мало я в провал не впав
через трупа того знов! —
Се значить: паде вага —
Кальниш тягарець додав!
там і тут запахла кров!

Богдан зіступає з коня і ступає по землі до горба. По слідах його блимають сині огники, а потім димить ся. На лицю Богдана видно страшений біль і розпуку. Сьміхунчик зіскакує з горба і припинає його коня до верби, гласкаючи його.

Сьміхунчик. *(до коня.)*

Пан твій трубить по лісах,
ти іржеш по пустарах,
Вона кличе по степах,
я сьмію ся серед скал —
всі поплатний маєм фях,
в слимаках будить запал!

(З Дніпра серед сріблених филь виринають русалки.)

Сьміхунчик. Три богиньки пізнаю!
Як мій Парисовий суд

- в очеретах смакував? —
ябка ні одній не дав,
не попав за ябло в блуд,
як Ада́м колись в раю!
- Чорняв. рус.** Ми гніваєм ся всі ураз —
чого ти втік тоді від нас?!
- Сьміхунчик.** Евин гнів — то є сніг!
прийде час, припечé —
поцілуй гнів той раз,
сніг пропав, мов на сьміх,
кличе гнів той сейчас:
„Ану ще! ану ще!“
- Чорняв. рус.** Стрібуй, почувеш поцілуй!
Сьміхунчик. Ну, овва, що за страх,
бух! і ти в раменах!
(лапає її і цілує.)
- Чорняв. рус.** Ха ха ха! не цілуй!
чого ти втік тоді в обрій,
Сьміхунчику коханий мій!
(цілує його.)
- Біляв. рус.** То так? а слово де твоє?!
- Чорняв. рус.** Та то не я, він сам мене...
- Сьміхунчик.** Ну й тебе се не мине:
- Біляв. рус.** О ні, я ні! го, я не з тих,
що слово ломлять все своє!...
(він лапає її за стан.)
- Сьміхунчик.** Пчих! диви ся на мій пчих!
(цілує її.)
- Біляв. рус.** Ой ти, пустинчику, твій сьміх
мене убє, бігме, колись!...
(цілує його.)
- Сьміхунчик.** (до русяв.)
Ну хоч ти будь як скала —
гнів твій буде бурий рись!

Русяв. рус. О, не скали ся, не скались,
бо кров з-під скалки потече!
я не така вже, як була —
а ти мене не знаєш ще!

Сьміхунчик. Го го го! від чого
ти моя, а я твій!
будь здорова, скарбе мій,
в гбру я лечу як стій!
Там русалка ясних зір,
чей заступить ті уста,
звідки заздрість бє пуста!
будь здорова, вір, не вір —
я не твій, а ясних зір!
(бере її за руку, мов працюєть ся.)
А тепер, мені повір —
думка там моя пішла,
де русалка ясних зір
твою мушлю понесла —
в ній надія є ціла!

Русяв. рус. Ти мій, ти мій, а я твоя,
ти мій, ти радосте моя,
не йди до неї! згину я!

(паде йому на груди, раменами обгортаючи.)

Сьміхунчик. Ха-ха-ха! де скала?
присла, шезла, прилягла!
рись змінив ся в мотиля,
руки оплелись, як вуж,
як вуж бба — бій ся Бога,
та задусиш, як теля —
вирвати ся анї руш!...

Русяв. рус. А де-ж ти був, куди літав,
чи не до неї ти помчав?!
Скажи мені, чи так, чи ні,
бо серце розпука', мені!

Сьміхунчик. Я літав у царський полк,
але камінь мене стовк —

- я утратив ясний толк,
де ягня є, а де вовк!
- Русяв. рус.** Чому-ж ти втік від мене там,
та я жите тобі віддам —
для тебе всьо, для тебе я...
ти мій, та жалосте моя!
- Сьміхунчик.** Ну, трагічний сентімент! —
сьмій ся, серце, в сей момент,
як сьмію ся ясно я,
бо душа ціла моя
збігла ся у зерня перцю
тай підскакує у серцю —
скікне там попід ребро
(показує на Дніпро.)
тай поперчить ся Дніпро —
всі гетьмани впадуть в страх,
впадуть — а вінець на прах!!
- Чорняв. рус.** *(тягне його від русявої.)*
А знаєш що, Сьміхунчику?
ходи сюди, пустунчику,
а розкажу тобі я щось —
що у гетьманів піднялось!
- Сьміхунчик.** Що таке, малпочко?!
(звертаєть ся до неї.)
- Чорн. рус.** А дзвін такий там загудів,
а так гудів, аж степ шумів —
а потім у печері тій,
що під степами розляглась,
підняв ся шум такий як стій
і гаміря така якась!
Я там бояла ся іти,
та виділа, як там ішли
ті козаки, що тут були,
вони такі вусаті страх —
се ті, що гнали по степах
давно колись... а чув се ти?!...

- Русяв. рус.** Овва, то розказала страх —
дітвак в думках, вітрак в словах!
- Біляв. рус.** А ти не виділа вінця?!
Е, було бути до кінця —
Мазепа ніс, усі несли...
Я думала, що то зняли
гетьмани сонце і несуть —
так ясність біла з нього там,
що я не вірила очам!
Де золото таке взяли? —
та іскри в нїм за очи рвуть!
- Чорняв. рус.** Та де? о шкода ну, і що-ж?...
- Русяв. рус.** Розкажуй же те „щось“ — нехай
він чує щось, а не питає!
- Біляв. рус.** Та потім, я пішла також!
ага, ще меч там понесли
такий червоний, як огонь!
- Русяв. рус.** Ви тільки бачили лишень,
а видите, я там була,
я в середину там пішла!
Там Гордієнко меч підняв
і як промовив кілька слів
то блисло тисячо мечів —
де тисячо? — велика тьма
і ліку тим мечам нема!
А як у гору піднялись,
мов блискавиці понеслись;
а ясно там було, як в день,
бо той вінець, ген, ген сияв,
далеко в тій печері десь —
а всюди тьма голов лишень!
А оклик з уст усіх лунав,
аж задрожав десь степ увесь:
„На прах царя, ляхів на прах!“
Ех, як люблю я тоє страх...

Чорняв. рус. *(мов наполохана, показує пальцем.)*
То що за кінь? — не вздріла я,
а дим, то що? горить земля?!

Сьміхунчик. Пегаз той — то кінь Богдана,
а той дим — то слід Богдана,
а той дух — то тїнь Богдана,
а труба — то сьвіт Богдана!

Чорняв. рус. То Хмель Богдан, що бив Ляхів?!

Сьміхунчик. Той, що сам себе не взрів!

Богдан стоїть понурений в задумі, задивлений непорушно в дим своїх слідів. Всі три русалки сьпівають дзвінкими голосами жіночими слїдуючу мьєлодійну пісню. Шумна музика филь дїїпрових.

Сьпів русалок до Богдана.

Ой чи той то Хмель, чи не той то Хмель,
що на пики вив ся;
ой чи той то Хмель, чи не той то Хмель,
що з ляхами бив ся,

Ломив тики хмель, ломив тики хмель
тай з тик похилив ся;
побив Польщу Хмель, побив Польщу Хмель
тай сам зажурив ся.

Похилив ся хмель, похилив ся хмель,
осики вчїпив ся;
зажурив ся Хмель, зажурив ся Хмель,
з царем подружив ся.

Вянув в тїни хмель, вянув в тїни хмель
тай вже розцвив ся;
гнув ся Москві Хмель, гнув ся Москві Хмель,
волї не добив ся.

Музика филь у Днїпрі уриваєть ся разом зі сьпівом. Зі слїдів Богдана димить ся на сценї, так що дим залягає передній беріг і валить ся навкруги Богдана, закриваючи постати здивованих русалок. Сьміхунчик, узрівши слїдующе явище закриває собі лице. Серед диму виринають тїнь мужика у білій сорочцї, поплямленій кєрвою і звертаєть ся до Богдана. Тихо, хоч маком сїй...

Перша тінь. *(освітлена місячним світлом.)*

Мою маму Турок взяв...
ти, Богдане, дозвіл дав,
Турок їхав на конині
тай вів маму по тернині,
кровю слідки заливав —
а я мами не давав...
Мене турок порубав,
маму у полон пігнав,
а мене у пень рубав,
від Богдана дозвіл мав,
порубав, порубав!..

З диму вириває друга тінь: Мужик в сорочці кервою обризканий на переді, освітлений зеленим світлом.

Друга тінь. *(показує на Богдана.)*

Де Богдан? — то Богдан?
змиј ту кров з її ран! —
ти її запродав,
мою дочку запродав,
мою дочку, мою Галю
бісурманови продав!
Турок з хати її взяв,
взяв у мажу — я не дав,
я не дав, зарубав...
Батько дбчку зарубав,
своє сонце, свою кралю
рідний батько зарубав!...
а води не найшов,
що би змила тую кров,
змиј ту кров, змиј ту кров!...

(показує плями крові з переду.)

З диму вириває третя тінь: Мужик блідий на лиці, блідий аж посинів — при зеленом освітленю.

Третя тінь. Мене жид отруїв,
у горівці отруїв
я ключів не давав...
Ой Богдане, батьку наш,

де-ж ти вигнав всіх жидів?
Пан назад на свій лад
церкву жидови віддав!..
Чи ти чуєш? — я не дав,
я не дав йому ключів,
я не міг, мені встид,
песя віра, підлий жид
аби церкву нашу мав...
Я народ бунтував,
а він мене отруїв,
як ту муху отруїв!..

З диму виринає четверта тінь: Мужик цілий обкиптілий, аж чорний в фосфоричнім освітленю.

Четверта тінь. А мене не поганин,
ані жид, ні турчин
тільки пан, тільки лях
там до сосни привязав,
так смолою обілляв,
я був сьвічка, я палав.
Ой Богдане коб ти знав,
я палав, я палав!
чи ти чуєш? я палав!

З диму виринає пята тінь: Мужик в сорочці в лоні обкервалений стає під місячним освітленем.

Пята тінь. Ой Богдане, чуєш ти,
я не хтів на панське йти —
тай на паль мене лях,
вбив на паль, як цвях!
Чи то правда, що ти дав,
нас назад запродав?!
Ой Богдане, чи не жаль,
вбив на паль, вбив на паль!

З диму виринає шеста тінь: Мужик, котрого обшивка і спина обризкана кервою, стає під зеленим освітленем.

Шеста тінь. А мені ані пан,
ані турчин, ані лях,

тільки батько наш Богдан
стяти голову казав. —
Я стояв за людьми:
вольні всі — вольні ми,
проч пани!... А Богдан
стяти голову казав!
А я сім синів мав,
всі у битвах потеряв,
а він стяв, а він стяв
голову мені...

З диму виринає сема тїнь: Мужик обмузаний болотом, як з багна
стає в зеленім блиску.

Сема тїнь. Дїду, дїду, що то стяв —
коб я смерть був вашу мав,
а я жив — тай не жив,
я живцем в болотї гнив,
я фортецу будував,
бо мене царь гонив...
Йому батько наш Богдан
волю дав... нас продав,
нашу волю запродав!...

З диму виринає осьма тїнь: Мужик припорошений снігом, що
мерехтить в місячнім світлі, все трясеть ся.

Осьма тїнь. А я змерз, дуже змерз,
та за теє мерзну я,
що спеклась дочка моя!
Царський дука мені взяв,
єдинцю мою взяв,
мені дочку згвавтував —
як утїкла, видер тварь,
як той лях, як той зьвір,
видер молочниці з перс,
в родницю насипав жар...
Жар горів — я шалїв,
я убити дуку сьмїв!..
і москаль, білий царь,
у Сибір мене завдав...

Україна — не Сибір:
я там змерз, дуже змерз,
я замерз серед гір —
як ту тепло! там я змерз!...

З диму виринає дев'ята тїнь: Мужик обквервлений вздовж на плечах стає під зеленим місячним освітленням.

Дев'ята тїнь. Я знешкірений умер,
з мене лях шкіру здер...
Я не різав сам ляхів —
то цариця наказала...
Я утік до москалів,
а цариця, суча дóчка,
мене взяла, їм віддала!...
З мене лях паси дер,
паси дер, шкіру здер...
Як болить ще тепер,
як болить!...

Дух Богдана.

Ідїть від мене геть, там кличуть вас!
ідїть, будїть своїх братів, сейчас
ударить дзвін, вічевий дзвін могил...
там кличуть всіх на віче, ну, їдїть!
Не чуєте мене?! народ знов повстає —
менї потреба сил, великих сил!...
Я хочу вснути хвилию, — опусгїть
мене, прокляті мари... раз бодай —
тепер бодай!... най серце спить моє!...
Щезайте, проч!... там кличуть весь народ...
ідїть, будїть братів і там ведїть —
пїдем у бїй, поборем, буде рай!...
Ідїть від мене геть, ідїть, ідїть —
я змучений, я мушу вснути раз...
хоч раз склонити голову з негод
і жалости пониклу через вас!...
Ідїть щезайте, хоч на хвилию, хоч
тепер в великий час від мене проч!...
Коли-ж, коли-ж ударить раз той дзвін? —
Га, щезнїть раз, проклїн на вас, проклїн!...

Криваві тіни мужиків витягають до Богдана руки і співають слідуючи пісню, освітлені фосфоричним блиском місячного проміння

Сьпів мужиків до Богдана.

Богдане, Богдане, великий гетьмане,
отри наші рани, отри нашу кров!
Ми йшли за тобою, ми гинули в бою —
ти кров лив рікою, не скинув оков!

Ми чуємо стони і плач і проклони,
нам серце холоне, кайдани брящать!
Там наші пістолі в царя на престолі,
а діти в неволі ячать і мовчать.

Могили стрясаєм, рамёна знімаєм
і Бога благаєм за волю дітей! —
Ой Бог без сумління глухий на терпіння,
а там покоління падуть, як іней!

Сьпів той і музика филь дніпрових, степенуєть ся у щораз сильніший хор. Розпучлива молитва покривдженого люду. В Дніпрі шум клекіт, гук, рев росте, як лоскіт лявіни, що котить ся з лопотом на доли... Нараз тихо — шум, що за шум?

Баумм! баумм! Баумм! баумм! Баумм! баумм!

А відгомін іде по степену як филия. Земля филює, стогне, розпукає — хто почує, най встає, могилу розбиває!

Буря йде, дзвін гуде, аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе — до могил вдарив дзвін: Грім гуде, на віче! В степ іде відгомін аж по Сян і Кавказ: Віче, віче, віче! Тіни мужиків стоять, гей зачаровані.

Голоси тіний. Віче, віче! грім гуде —
гей ходім, буря йде!!

Криваві тіни щезають, за хвилю чути голос тримбіти в степену, довгий, потрясаючий голос:

Голос. Віче, віче! грім гуде,
встав Богдан, буря йде!!

В степ іде відгомін аж по Сян і Кавказ: Грім гуде · буря йде!

Дудонить земля потрясена, земля гуде, чи військо йде, чи буря лопотить?! Хто се, що се так жене, аж земля дрожить?!...

З лівої сторони валить ся тьма мужиків з косами в ріжнородних своєсторінних строях.

Серед дзвенкоти кіс завалюють половину сцени так, що видно тьму голов закритих кулісами тіл, усі їх лица бліді. — Над головами у місячним фюфоричнім блеску поблискують насторчені коси.

- Перші ряди.** Богдане, великий гетьмане ти встав?
послухай, тебе весь народ ожидав.
- Уся товпа.** Послухай, тебе весь народ ожидав!
- Дух Богдана.** Ідїть на віче там, на віче, братя час!...
- Товпа.** Послухай нас, батьку і вислухай нас!
- Дух Богдана.** Жаль я знаю ваш, жаль великий ваш
збив ся в хмари громовїї до мене від вас!
- Перші ряди.** Ой Богдане наш, ой гетьмане наш,
течуть ріки кервавії до тебе від нас!
- Товпа.** Послухай нас, батьку!...
- Дух Богдана.** Я слухаю вас!

Перший мужик з товпи, з косою в руці, з папером в другій руці, обризканий кровю на хребті, говорить до Богдана грімким голосом, потрясеним розпукою.

- Перший мужик.** Я слїпий чоловік
дурно під різками вмер,
губернатор мене сїк!...

1 голос з товпи. І мене!...

2 голос з товпи. І мене!...

3 голос з товпи. Мене бив для сьміху,
крови наточив потїк!

4 голос з товпи. Я повісив ся в страху...

5 голос з товпи. А мене до землі
лянцою прибив, як пса!...

6 голос з товпи. А я скочив до ріки,
мою дбчку на шляху
гвавтували козаки!...

7 голос з товпи. Цить, най каже Федь за нас!...

Перший мужик з товпи.

Я кажу за тисяч вас —
кара ката не мине!
Я з людьми на двір напав,
в пана трошки збіжа взяв...
Мене сік, мене бив —
козаками окружив,
сто-різками кров точив!...

(показує папір.)

О, читай, що се є?!
Золота грамота,
що царь землю нам дає —
не дають йому пани!...
То брехня, бреше царь,
має кривду на чолі! —

2 голос з товпи. Брешуть всі нам вони!...

3 голос з товпи. Бреше царь!... собі рад!!

4 голос з товпи. Царь не батько, але кат!

5 голос з товпи. На них всіх є коса!

Перший мужик з товпи.

Брешуть всі, кривда скрізь...
Я сліпий, та чую сам,
гонять нас на зарізь!
Серце бє, чую я:
кривда скрізь мужикам!...
Покажи їм... очі дай —
хай побачуть раз, хто кат,
хай вже раз злоблять лад,
дїти наші хай бодай...
Я вже вмер, я вже вмер!...
вмерли всі ми від кар!
Царський губернатор бив,
кровцю з нас вже сточив —
ми щасливі є тепер...
але дїти наші там
з голоду пухнуть нам,

головою мур товчуть —
спати в гробі не дають!...
Головою мур товчуть,
спати в гробі не дають!

Товпа. *(кричить розпучливо.)*

Головою мур товчуть,
спати в гробі не дають!

Другий мужик з товпи, з косою в руці, обкрівавлений на грудях, грімким, завзятим голосом.

Другий мужик. А мене убив шандар,
за вибори мене вбив!...
Мій братанич, бодай шез,
свого дядька постріляв!...
мені діти всиротив —
пан староста так казав...

8 голос з товпи. Мені те-ж, я в тюрмі
рік відсидів тай умер!

9 голос з товпи. Я дві зими скапарав —
жид по судах волочив!

19 голос з товпи. Я сидів не в зимі...
хліб на пни мені пропав!...

11 голос з товпи. Ти, Стасюк, кажи тепер!

Другий мужик з товпи.

Постріляв, постріляв...
Пан староста так казав!
Е, старосто, ти не царь —
ти не царь, а я не пес!...
Я за правдою стою,
голову поклав свою!
Голосу я не продам,
ти крадеш їх Русинам...
голоси плати хруням!...
Чиї гроші їм даєш?...

9 голос з товпи. За податок відбере!

8 голос з товпи. Серце рве!

19 голос з товпи. Шкуру дре!...

Другий мужик з товпи.

Голоси на пана рвеш,
я не дам, я не дам!
Нас є більше, всі ми тут,
пане ляше, рівний люд!
Рівне право цісар дав —
а комісар подоптав!...
Я не дам, мордуй мене,
трупом паду, а не дам
право вкрасти Русинам?
Право голосу вільне...
Маєм право, не кради,
Польщу в нас не заводи!...
Маєм право, не кради,
Польщу в нас не заводи!

Товпа, (кричить бренькаючи косами.)

Маєм право не кради,
Польщу в нас не заводи!

Третий мужик з товпи, з кровавим чолом, з брошурою в лівій, а з косою в правій руці, вибухаючим голосом.

Третий мужик. А я з голоду вмирав,
а під кіньми трупом пав...
Я вів стрейк у селі,
маю рану на чолі —
гузарин мадярин
мені голову розтяв!

12 голос з товпи. Мені руку!

13 голос з товпи. Мені ніс!...

14 голос з товпи. Мені діти стратував!

15 голос з товпи. Мені жінку зарубав!

16 голос з товпи. Тихо будьте, за нас всіх
най говорить Спочиліс!

Третий мужик з товпи.

А за щоб нас рубав?
рівне право для нас усіх!...

(показує брошуру.)

Тутки є параграф,
пане ляше, пане граф,
ти хлопів не обдирай!

15 голос з товпи. Плату нам не обривай!

14 голос з товпи. Гнилий витик нам даєш!

13 голос з товпи. Гній даєш, кров береш!

Третий мужик з товпи.

Ми не пустим мазурів
на роботу до ланів!...
Проч від нашої землі!

Товпа. *(кричить, стукаючи косами.)*

Ми не пустим!!...

Третий мужик з товпи.

Постріляй!...

Я тут літа проорав,
сіяв кров, сіяв піт —
не піду з торбами в світ...
тут мені гріб конай,
а не пушу мазурів!...
Не пустив, трупом пав,
маю знак на чолі...

(підносить брошуру.)

А тут є параграф,
пане ляше пане граф,
то цісарський параграф!...
Вольно вам, — вольно пам!
Не працюєш, — то плати;
не платиш — то проч від нас!...

12 голос з товпи. Або ми, або ти!...

Третий мужик з товпи.

Раз прийшов на правду час —
людська праця — не твоя,
людська — не панів земля!
Людська праця — не панів,
людська — не панів, земля!

Товпа. *(кричить, стукаючи косами.)*

Людська праця — не панів,
людська — не панів, земля!!

Четвертий мужик з товпи, тримає косу в правій руці, а лівою закриває лице, придавленим розпучливим стоном.

Четверт. мужик. Не дивіть ся. я зогнив,
жінка гнила і я гнив —
гниль по селах розпустив!
На податок я не мав,
за податок кров продав!

17 голос з товпи. За податок душу рвуть!

4 голос з товпи. Жити людям не дають!

18 голос з товпи. Мене з хати вигнав жид!

15 голос з товпи. А мені корову взяв,
мої діти, кров моя!...

20 голос з товпи. Мене ссав, мене рвав,
всі папери сфальшував!...

Четвертий мужик з товпи. *(з придавленим зойком.)*

Пан звалив на мене гріх,
пхнув під серце острий ніж...
я скажу — то не встид,
пан — розспуста, а не я...
панський встид!... осудіть!
На податок я не мав --
пан давав, пан давав,
за те жінку в найми брав,
а я знов нащо брав...
Та не знав, що він гнив,
гнилі в кров їй напустив!...
Я зогнив за свій гріх,
але защо діти гнили?
люди на селі гниють...
там гниють і кленуть
риють мене з під могили...

то мій гріх, чорний гріх
заразив їх усіх!

12 голос з товпи. То не твій — панський гріх!

21 голос з товпи. Панська хіть над людьми!...

20 голос з товпи. Панський гріх, панська хіть
сипле людськими грішми!

18 голос з товпи. Тіло жінки продавай!

8 голос з товпи. Серце дай!

15 голос з товпи. Душу риж
за обдертий з тебе гріш!

21 голос з товпи. А не даш, то здохай!...

Четвертий мужук з товпи. *(розжаленим стоном.)*

А під серцем коле ніж —
я то винен, що панський гріх
заразив вас усіх,
на податок я не мав!...

20 голос з товпи. Панський гріх не палить,
панський гріх Бог простить!

4 голос з товпи. Є з чого!... на боже дав!
панський гріш — твоя кров!

20 голос з товпи. Панське поле!

14 голос з товпи. Людський піт!

4 голос з товпи. Панський скарб, царський сьвіт!

8 голос з товпи. А ти хлопе дай любов!

20 голос з товпи. Будеш царство в небі мав!

21 голос з товпи. Карб за карбом серце риж!

15 голос з товпи. Серце — камінь, ступить ніж!

13 голос з товпи. Пукне серпе! жовч кипить,
серце з камня попалить,

Товпа. Пукне серце! жовч палить,
з камня серце розсадить!

П'ятий мужик з товпи в салдатському строю, але теж з косою в руці, говорить до Богдана розжаленим, тяжким голосом.

П'ятий мужик. Я побитий трупом пав,
офіцера постріляв!...
я не кат — знай мене!
стріль мені до грудий,
бий мене, ріж мене —
я не стрілю до людей!...
За них правда, не за вас —
гріх не звалюйте на нас!...
Не стріляв, трупом пав!
Я упав і він упав...
накипіло серце тут,
ріже царь темний люд!

4 голос з товпи. Бє, як пса!

22 голос з товпи. В кров жене,
войну робить на землі!

23 голос з товпи. Я погиб, кров моя
тобі, царю, на чолі!

24 голос з товпи. Я в снігах лишив цвіт,
кров лишив — кости взяв!

25 голос з товпи. Я під кольбою упав!

26 голос з товпи. Я зімлів і впав, як пес!
генерал нас так гонив.

27 голос з товпи. Мною яр загатив!
царь казав...

2 голос з товпи. Бодай щез!

П'ятий мужик з товпи.
Царь казав, що-ж то царь?!
Гріх за ним і перед ним —
він душі моєї царь?!...
Я не пес — що-ж то я?
В писок я рекрутом брав,
серце давив серед сліз,
на чужину очи ніс...

Матір, батька споминав,
а йшов, кроваво йшов,
через голод, через жар!...
а де йшов я — плила кров,
а де стрілив — бухав дим,
а де вцілив — пав картач,
а де станув — чути плач!...
Чи я кат, чи чоловік?!
Царю, ти не жартуй,
не роби з людей шулік —
не мордуй!

4 голос з товпи. Не рабуй!

27 голос з товпи. Сьвіт не твій, не вали!

23 голос з товпи. Жар на землю не кидай!

20 голос з товпи. Серця людям не пали!

23 голос з товпи. Духа нам не вивчай!

Пятий мужик з товпи.

Кривду бий, правду дай!

Товпа.

Кривду бий, правду дай!!

Пятий мужик з товпи.

А не даш — то візьмем,
не злякаєш нас огнем!

Товпа.

А не даш — то візьмем,
не злякаєш нас огнем!!

Шестий мужик з товпи блідий як смерть, без коси, на голові кроваві, закудовчені кудрі, говорить до Богдана намученим, стогнучим голосом.

Шестий мужик. Я розбійник, я грабарь,
я село закопав,
жінку діти закопав!...
пав на мене перебір...
Мали йти на Сибір!...
пів доніс, пів доніс...
образи ми порубали,
церкву Божу рознесли...

мені чистому казали,
аби жертву я приніс —
я приніс... закопав!

28 голос з товпи. То не Божа — не хули!

29 голос з товпи. Суєта, кубло гріхів!

20 голос з товпи. І нажива для попів!

28 голос з товпи. Межи нами Божий храм!

30 голос з товпи. Ідолів не треба нам!

29 голос з товпи. Серце дай, не тиміям!

Шестий мужик з товпи. *(перестрашений.)*
Закопав... я грабарь!

(Здрігаєть ся в зад і показує в повітрі.)

Видите, вже ідуть!...
видите, кілька мар...
голову розібють!
Я не маю се за гріх...
Чого хочете тепер?
я „чистійший за усіх!“
Я вже вмер, я вже вмер!
ви забили у тюрмі...
Чого хоч?... ви самі...
ви казали: „закопай,
ти чистійший за усіх!...
ти є чистий, закопай!“
і я вас закопав...
Ви самі мені казали,
я вас з плоти розібрав...
правду дав, кривду взяв —
ви до гробу не вступали,
ви псальми сьвяті сьпівали,
ви за правду, ви за віру,
ви щасливі!... а ту гріх,
тут нас б'ють, душу рвуть,
тут різками нас с'чуть!...
тут каторга, лють Сибіру...

Семий мужик з товпи виходить, у білому одінню, підносить руку в гору і з виткнутим пальцем говорить голосом апостола серед загальної тиші.

Семий мужик. Втиш ся, брате во Христї,
ти за правдою шукав,
де є правда на землі.
Правду люди розпяли
на гріховному хрестї!

(показує на небеса.)

Чув я голос Божий там:
„Ніч пройде, і блисне сьвіт
і Я голосом труби
збуджу вам тих, що сплять,
і розкроють ся гроби,
грїху камінь відвалять —
і заблисне правда вам“!...
Не пропадуть наші рани,
не пропаде наша кров,
не пропаде кров ніколи,
з неї виросте любов...
З птоти встануть апостоли,
будуть правду всім несли,
впаде царство тьми — і знов
буде воля і любов,
буде правда на землі!
Тодї буде Бог один,
а народ весь — Божий Син;
буде воля і любов,
буде правда на землі!....

Товпа мовчить. Тиша — громовая тиша.

Дух Богдана. О буде, буде правда, воля і любов,
кохані братя, в нас, упаде царство тьми.
Та мусимо здобути правди хоругов —
здобудемо її лиш власними грудьми.
Ніхто не дасть нам правди з ласки, коли ми
не вирвемо її кервою і кістьми!
У гóру коси знов!

(підносить меч.)

Товпа. *(трілкою окликом запалена.)* У гори коси знов!!

Всі підносять коси — вістря поблискують місячним промінням. На голос Богдана опускають знов коси.

Дух Богдана. Підемо всі у бій за нашу хоругов
України тепер і рознесем на прах
московського царя і всіх панів ляхів!
У гору коси знов! — як блискає з мечів,
най з кіс не блискає, а прискає огонь!
Нехай покаже люд, що народний стяг
поляже і таки засьвітить дітям день!
А буде правда, воля і любов на все,
коли царя й ляхів на прах люд рознесе!
У гору коси знов! Устав великий страх!
У гору коси знов!

(підносить меч.)

Товпа. *(лішаним криком, блискаючи і бренькаючи косами.)*

На прах катів, на прах!
...! ...!! царя! царів! панів! ляхів!
попів! жидів! ...! ... катів! катів!

Дух Богдана. України червона блисне хоругов,
Її вінець є: воля, правда і любов!...

(підносить знов меч в гору.)

Всі мужики підносять коси серед тиші, з під могили гуде Великий дзвін могил:

Баумм! баумм! Баумм! баумм! Баумм! баумм!

Великий дзвін гуде, а відгомін іде, як філя по степу. Земля філює, стогне, розпукає, хто не вчув, ще най встає, могилу розбиває.

Буря йде, дзвін гуде! аж по Сян і Кавказ дзвін великий кличе — до могил вдає дзвін: грім гуде, на віче!

З степ іде відгомін аж по і Кавказ: Віче, віче, віче!

А мужики осьвітлені місячним промінням слухають гей зачаровані з піднесеними косами серед святачної тиші.

Семий мужик у білому як сніг одінню паде на коліна проти Богдана і підносить очі і руки до неба...

(Заслона спадає.)

ПЯТА ДІЯ.

Світає. Далекий овид. Зорі гаснуть. Широкий степ. Синя мрака стелить ся на поле. Ліс темніє. Місячне світло бореть ся з голубим світом. Філі Дніпра поблискують обжемчужені піною.

На березі тихо. На припоні біля верб стоїть кінь Богдана. Сьміхунчик понурений в задумі, опер ся о вербу тай дивить ся в даль, на ясні зорі. Оподалік сидять на березі русалки і слухають здивовані тихіського шуму Дніпра тай мовчать...

Дніпро шумить, в тім шумі чути коліскове матерне шептання: засни, засни, засни! — а під берегом філі клекотять: відтак вставай, відтак вставай! Кого, кого колишуть так вони?!

На горбі спить непорушно Дух Богдана. На лицю його видно солодкий спокій.

Тихо на землі хоч маком сїї! Але що гуде, що клекотить під землею? Велике віче цілого народу — на зарані воскресеня!

Так, правда — вже голубіє сафірове небо на сходї... Займаєть ся на сьвіт!

Чорняв. рус. Я так напудилась тепер —
геть чисто дух з мені завмер.
Як би Сьміхунчик не при нас,
то я би кинулась сейчас
в Дніпро — такий великий крик
і дзенькіт кіс тих косарів —
та я цікава на їх сьпів
була, а тутки сьпів не був...
А тільки страх всіх огорнув —
о, кінь Богдана посумнів,
а сам Богдан тепер поник —
дивить, поклав ся і заснув.

Русяв. рус. Ха-ха-ха, Богдан тут страх почув!
Дурна, не мір орлиних сил
пролётом голубиних крил!

Біляв. рус. Мені тепер не так якось —
та перше так на жаль пішлось,
як тільки тих кровавих мар
стогнало тут, я хтіла десь
сховатись, плакати чогось,
аби не бачив сьвіт увесь —
десь тільки крові, тільки кар!

Русяв. рус. Мені на сум хиба пішлось —
та стрепенулось серце знов,
як вчула я той бренкіт кіс,
як криком всюди понеслось —
як гукнув Дух Богдана сам —
а кождей з них косу підніс
на смерть у бій іти готов —
всьо рушалось то там, то сям,
лишень Сьміхунчик мій чогось
задумав ся — міркує щось!

З лівої сторони виходить Демон, перебранний за студента як в другій дії в третій яві. Іде на пальцях до Богдана, похиляєть ся над ним і нашептує.

Чорняв. рус. *(тихцем.)*

Аво, то хто іде такий?
О, до Богдана йде чогось!
Сьміхунчику, диви ся, хтось —
якийсь горбач такий сьмішний!

Сьміхунчик. *(стрепенувшись підходить до них, шепче прикладаючи палець до уст.)*

Тихо ша, ні чичирк,
анї мурк, анї зирк —
бо втіче нам з лапки шур!
Тихо ша! — то душа
ночи йде на Духа бур —
та ми крикнем гуша-ша!

То є Дивцьо, Дивцьо сам!
Ну, тепер за мною там —
(*жене до Демона з голосним реготом.*)
будем мати ха-ха-ха!
хі-хі-хі! і у-ха-ха!

(*блискавично наскакує на Демона, ловить його за карк, як він похилив ся над Богданом. За ним припадають до Демона всі русалки. Він і русалки тягнуть його на середину.*)

Русалки. (*регочуть ся.*)

У-ха-ха! ха-ха-ха!
хі-хі-хі! у-ха-ха!

Сьміхунчик.

Чорний Дивцю, ха-ха-ха!
не колиш його на сон!
Там де сон є забій,
ти колишеш, чорний дух!
а де сон є спокій,
ти наводиш чорний рух!
Чорний Дивцю, вон! — не вон,
ще підскочиш, у-ха-ха!

Демон.

Пусти мене, ти блазне!...

Сьміхунчик.

Е, ще блазен сьміхом мазне
попід носик тебе в лазни,
аби тїк з тебе піт,
ти ся встїк, а не сьвіт!
(*до білявої і чорнявої русалки.*)

(*до русяв.*)

А ну гей дївочки,
хап! його під бочки!
ти по горбі луп цуп цуп!
а за носик тай за чуб!
погуляєм тропака —
з Дивця зробим вітрака!

(*Чорнява хапає Демона за праву руку, білява за лїву, русава бе по горбі на плечах — а Сьміхунчик лапає за чуб.*)

Демон.

Пусти мене, не гідне духа се!
чи тут нема кого? пусти, ти псе!

Сьміхунчик. (*спїває*)

Дивцю, дрипцю, у-ха-ха!
де ти ступиш — ніч глуха! —

а прийшов ти тут на день —
гопкай з нами як той пень :
Нам пропала ніч глуха,
там гуляють, у-ха-ха!

(показує в даль на степ.)

(Саме під його слова обі русалки серед роготу обкручують його навколо — русява бє по горбі на плечах.)

Русалки. *(станувши, співвають.)*

Дивцю, дрипцю, у-ха-ха!
де ти ступиш — ніч глуха!
а прийшов ти тут на день —
гопкай з нами, як той пень !
Нам пропала ніч глуха —
там гуляють, уха-ха!

(Підчас їх співу Сьміхунчик за чуб махає в різні боки, дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Хиба не дух я, псе, хиба не дух! —
що ти зі мною робиш подлий круг!

Сьміхунчик. *(співає)*

Дивцю, шипцю, бім бам бум!
де ти шепнеш — чорний сум!
а прийшов ти тут на сьміх, —
скач тепер, як жита міх!
Нам тепер не чорний сум —
бубни бубнять: бім бам бум!

(показує в даль на степ.)

(знов під його слова русалки серед роготу обкручують його обосторінно навколо — русява бє по горбі по плечах.)

Русалки. *(станувши, співають.)*

Дивцю, шипцю, бім бам бум!
де ти шепнеш — чорний сум! —
а прийшов ти тут на сьміх, —
скач тепер, як жита міх!
нам тепер не чорний сум —
бубни бубнять: бім бам бум!

(Підчас їх співу Сьміхунчик махає за чуб в різні боки головою Демона, та дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Негіднику, коби я вольний був,
то ти тоді би „я!“ моє почув!

Сьміхунчик. Дивцю, хлипцю, галь паль паль!
де ти свиснеш — чорний жаль!
а прийшов ти тут на рай —
скач тепер, як горшкодрай!
Нам тепер не чорний жаль —
там стріляють: галь паль паль!
(показує в даль на степ.)

*(Знов русалки серед роготу обкручують його обосторінно навколо
— русява бє по горбі по плечах.)*

Русалки. *(сьпівують.)*
Дивцю хлипцю, галь паль паль!
де ти свиснеш — чорний жаль!
а прийшов ти тут на рай —
скач тепер як горшкодрай!
Нам тепер не чорний жаль —
там стріляють: галь паль паль!

*(Знов підчас сьпіву Сьміхунчик махає за чуб в різні боки головою
Демона, та дає йому цибульку в ніс.)*

Демон. Ти псе, дух ночі чорний не без сил,
ще нищить, знищить, ще не втратив крил!

Сьміхунчик. *(сьпіває.)*
Дивцю, грибцю, бом бім бам!
де ти глянеш — сон є там!
А прийшов ти тут на сьпів —
вий тепер, як царський гнів!
Бо тепер не сон є там —
дзвони дзвонять: бом бім бам!
(показує в даль на степ.)

*(Знов русалки серед роготу обкручують його обосторінно навколо —
русява русалка бє по горбі по плечах.)*

Русалки. *(сьпівують.)*
Дивю, грибцю, бом бім бам!
де ти глянеш — сон є там!

а прийшов ти тут на сьпів,
вий тепер, як царський гнів!
В нас тепер не сон є там —
дзвони дзвонять: бом бім бам!

(Знов Сьміхунчик махає за чуб головою Демона на всі сторони, тай дає йому цибульку в ніс.)

Демон. Чекай, як я лишень той скину стрій,
побачиш лет, почувеш скрегіт мій!

Сьміхунчик. Ану, гей, дівочки —
хап! його під бочки,
бух! його там на той горб,
вирвеш з пліч йому сей горб!
слід загине з горбочка —
а остане торбочка!

Звалюють Демон асеред реготу на горб, — здійсмають рукав з правої руки — Сьміхунчик висмикує одно і друге крило.

Демон. Падлюко, ти мене позбавив крил
та сил мені не вирвеш, чорних сил,
що маю я еще на тій землі,
аби ті крила знову відросли!

(підіймає кулак, грозить, відтак відходить у ліву сторону з перевішеною торбою на плечах.)

Сьміхунчик. Вже без горба пішла торба,
а в тім горбі було се,
що темнило сьвіт усе! —
Най же крутить царська корба,
як млинок не має крил,
щоб розвіяв силу сил!

(сїдає коло Богдана й дивить ся в нього — даючи знак русалкам, аби були тихо.)

Знов довга тиша і втихомиримий шум Дніпра. Аж тут нараз в Дніпрі зриваєть ся шум, клекіт, гук і рев. Нараз на лівому березі Дніпра потрясаєть ся та могила — бік невидний на сцені відвалюєть ся з таким лоскотом, гей би лявіна провалилась у яругу. По хвилі на сцену звідтам ударяє вилика ясність, розливаєть ся по філях, золотий порошок сьвітла розсипаєть ся простою струєю і бе в червону стать Богдана. Він будить ся, встає опромінений ясністю, що горить на червоній киреї, як жар сходячого сонця.

Богдан. *(зриваючись за першим луком до Сьміхунчика.)*

Який я сон мав, сон, чудовий сон, —
бодай сповнилось, що віщує Сон!
Спершу мав верх у бою царь, розбив,
розніс на прах, всьо в рбзсипку пішло!
Аж ранений Богун, в саме чоло
як тур раненій голос-грім пустив,
підняв чоло і меч — усьо назад
лявіною скотило ся за ним
і ревнуло: на прах! — аж чорний кат
поблід, казав на нас пустити дим!...
Та в димі військо всьо його лягло
а він упав, завив ся, як той біс,
як розлупав Богун йому чоло
своїм мечем, що гори би розніс!...
Мене вже не пече ні трошки слід —
се що? вони, я думав, що се сьвіт,
що сонце сьвітить — то вони ідуть,
вінець і меч огнисний вже несуть!

(Чорнява русалка вискакує на горб, за нею русява і білява, цілі обзолочені блеском торкають Сьміхунчика понуреного в задумі.)

Біляв. рус. Чуєш, чуєш — то вони!
там могилу відвалили
і терем свій отворили
а той блеск — то від вінця!

Русяв. рус. Меч палає, як в огни,
бачиш, то є різка ця,
що ховав так Цареслав,
а Сьміхунчик в нього вкрав!

Чорняв. рус. *(плескає в долоні.)*
Йдуть по зеркалі води,
йдуть сюди, йдуть сюди!

Сьпів товпи. *(з далека.)*
Гетьмани ідуть! гетьмани ідуть! гетьмани ідуть!
(Відтак чути грімку тріюмфальну пісню незримого хору.)

Хор. Україно, Україно,
маєш золотий вінець!

Як затрубить Дух Богдана,
збудить Твого великана! —
І почує великан
біль своїх глибоких ран,
і повстане і погляне —
і пірве усі кайдани,
як побачить твій вінок —
зважить ся на крок...
Україно, Україно,
люд поборе — блисне рай!

Сьпів затих, тільки філії дніпрові клекотять — музичний рефрен без слів, з якого несвідомі чутя несуть ся хмарами паленого кидала понад землю, а з хмар диму блискавиці блискають і громи гуркочуть, а відгомін лунає десь далеко, далеко: Слава, слава, слава!.. На горбі з-під землі виходить озорена сьвітлом стає над русалками Вона. Всьо стоїть гей зачароване. Богдан опроміннений блеском дивить ся в сторону звідки лунав сьпів. Русалки озолочені блеском оточують Сьміхунчика, їх очі шлють ся в жерело ясности. Русява опираєть ся на рамію Сьміхуньчика. Він іронічно усьміхнений, але вираз уст мінить ся відтінком якогось глибокого смутку.

Вона. Богдане, чуєш, подиви ся, ах!

(мов дитина збігає з горба і паде на рамія Богдана.)

(Сьміхунчик усьміхаєть ся ірко.)

Сьпів товпи. Гетьмани ідуть! гетьмани ідуть! гетьмани ідуть!

(Знов чути сьпів незримого хору.)

Хор.

Україно, Україно,
маєш з кнута ясний меч!
Як повстане люд до бою,
станеш перед ним зьвіздою,
опромінена вінцем
і покажеш тим мечем
царство кнута, царство ночі —
люд як може заклекоче,
рознесе катів на прах
на своїх ножах!...
Україно, Україно,
люд поборе, — блисне рай!

Сьпів затих — знов тільки філії дніпрові клекотять — музичний рефрен без слів, з якого несвідомі чутя несуть ся хмарами паленого.

кадила понад землю, а з хмар того диму блискавиці блискають і громи гуркочуть — а відгомін лунає десь далеко далеко

Слава, слава, слава!

Озорені очі України, котрої біле одіине сияє від блиску на червоній постаті Богдана, шлють ся в сторону, звідки виступає похід.

Попереду йдуть три студенти, третій студент несе золотий вінець в середині. З того вінця бе такий сонішний блиск, що на сцені стає ясно гей у день. По правій руці іде перший студент з огнистим мечем, по лівій другий студент несе червону хоругву, за третім студентом іде дівчина, задивлена в нього, з опромінненим лицем. Відтак ступають всі гетьмани крім Палія, Залізняка і Гонти. В перших рядах Мазепа, Гордієнко, Орлик, Шевченко, Драгоманів, Боян, Богун аж до Брюховецького і Тетері, що закривають собі лице за свої строї. А далі козаки та мужики — тма тменна помішана, пестрить ся ріжродними строями. А зза куліс видно голови натовплені — знак, що та товпа тягнеть в далеку даль. Підчас входу сьпіває товпа грімко:

Сьпів товпи. Гетьмани ідуть, гетьмани ідуть, гетьмани ідуть!

(А гетьмани, станувши перед Нею сьпівають кінець свого гимну.)

Хор. Україно, Україно,
твій вінець — то щастє всіх!
Як засядеш ти на троні
в тім вінці гей у короні —
то й народ Твій, великан,
вигоїть ся з своїх ран,
тай у дзвін людства задзвонить,
а огнистий меч заслонить
Твій вінець від хижих рук —
щезне пекло мук!
Україно, Україно,
люд поборе — блисне рай!

Сьпів затих — і знов тільки філії дніпрові клекотять — музичний рефрен, несьвідомі чуть несуть ся хмарами паленого кадила понад землю, а з хмари того диму блискавиці блискають і громи гуркочуть — а відгомін лунає десь далеко, далеко: Слава, слава, слава!

Студент. О мамо, ми той чарівний вінець
Тобі на голову прийшли вложити.
Иди в народ, заблисни, запали!..
Народ піде, поборе, буде жити!
Прововиш тим вінцем до всіх сердець,
бо що найкраще на Твоїй землі

Степова дума росте в глухий крик, що несеть ся в безкраїм просторі,
лунає далеко, далеко і губить ся на глухім, чистім степу...

Дума про золотий вінець.

Горе було, горе, нещаслива доле!
Засіяла Україна мисленьками поле,
чорними очима тай заволочила,
гіренькими слізоньками степ Свій заросила.
Було, як та зазулька кує прокуває,
синів своїх викликає,
словами промовляє:
Ой деж ви сини мої запорожці,
удалі молодці,
що ви за свою Матір добре дбали,
ляха, москаля в пень рубали —
мужиків, братів своїх на поталу, на сьміх не давали
всяким крукам чорнокрильцям!

Музика переходить в глуху, задумчиву арію степову. Той глухий крик згубив ся на степу — тихо всюди, тільки шумить поникла трава сумовито, жалко, безнадійно. Нараз чути серед безмежного степу голос труби, щораз сильнійше, щораз ближче, щораз грімкійше. Луна несеть ся здалеку по степу знов, але могутча як вітер бурі. Счиняєть ся шум і клекіт, тріскот і рев, свист і вите, — і знов тихо тільки дудонить ту-піт кінських копит по степу.

А на степу Дух Богдана тее зачуває.
Гей кінь біжить, земля дрожить — Богдан летить,
тай в золотую трубу голос посилає...
Ой, як став трубити,
Ой, я став трубити на тую
трубу золотую, —
пішов голос по полі, по широкім роздолі --
тай стали ся луги, ліси, дуброви розлягати,
стали ся берези до долу нагинати,
стали ся столітні дуби ламати,
стали ся круті гори повертати,
стали зорі з неба спадати...

Музика слідує думи переходить знов в розпучливу задуму степів сповитих, але та задума росте в гамір, неначе гуде під землею якась лявіна, мов кипить лява на дні вулкану, а відтак чути підземні гуки

і биге молотів циклопських серед розпучливого сьпіву, в яким кричить о пімсту до неба ціле терпіне народу, ціла борба, ціла руїна, ціле кровю і потом і сльозами вилливане горе мільонів і переходить поступенно в жалість і сумовиту надію.

А ніхто не міг обібраться,
за Матір Україну достойно стати ---
тільки обібрались українські студенти!...
Давні могили повертали,
з гетьманами на раду стали,
з гетьманами молоти у руки брали,
вінець золотий кували!
Вінець золотий кували
з проміння сонця золотого,
а перли, самоцьвіти тай алмази брали
з моря глибокого
всіх кривд мужицьких,
з кровавих плачів невольницьких,
з каплів крови — самоцьвіти мали,
з каплів поту — ясні перли мали,
зі сліз мужицьких — ті алмази мали,
що в той вінець золотий вкували!
Кували студенти той вінець, кували,
до рук різку царськую дістали,
до рук різку царськую дістали,
якою білий царь,
московський государь,
мужиків бити казав
губернаторам, панам, москалям,
старостам, ляхам, попам, жидам
мужиків бити казав,
плечі мужицькі посік-порубав,
кров невинну з піском помішав —
на смерть того різкою вбивав.
Оттую різку студенти дістали,
на меч її кували —
тай викували меч огнистий,
аби тим мечем мужикам показати,
кого мають в пень бити, рубати —

аби той меч над тими тримати,
що хтять мужикам кривду завдати.

Музика слідуючої думи переходить в весняний щебет соловіїв на зарані — тихо-тихисько на степу, тільки жайворінок вистрілює в гору та дзеркотить та дзвонить пісню до схід сонця. Аж замовк — що се шумить, що се дзвенить? гремить, гуде, аж відгомін в степи іде ген ген далеко, не спинить ся, аж на горах на високих. То гуде труба, Богдана труба, та у голосі бренить воскресний сьпів цілого народу, несьпів а гасло велике гасло серед сплячого степу широкого.

Ой чи то зоря розсвітає,
чи сонце ясне виринає
іzza гори, зза крутої
іzza темного гаю?!
Ой то наша Мати Україна
золотий вінець має,
меч огнистий тримає,
на північ тай на захід знак посилає.
Ой як затрубить Дух Богдана в полі,
як не затрубить на тую трубу золотую —
пішов голос по полі, по широкім роздолі!

Пішов шум, пішов гомін як степова філя — чи то шумить в степу трава? чи то в хмарі грім гуркоче?! Ой бо чути: дзвони дзвонять, дзвонять дзвони!.. Чи тих дзвонів мільйони, що так грають ті дзвони?! Села села загуділи, як ті рої забреніли, задзвонили коси в поле, — а що косять, чи дерєва, що так дзвінко там бренкочуть?! Чути голос, чий то голос?!

Тай вже не ліси, луги, дуброви стали розлягатись,
не берези стали до долу верхом нагипатись,
не дуби стали тріскати, ламатись,
не круті гори стали повертатись,
не ясні зорі з неба спадали —
то стали села, глухі села гомоніти,
став люд шуміти, як бжолі гудіти:
Ой деж наша Мати, Мати Україна?!
А наша Мати Україна
свому людови, як сонце, сияє,
золотий вінець має,
меч огнистий тримає,
на північ тай на захід знак посилає,

словами промовляє :

Сини мої, мужики,
хлопи, катовані бідаки!
за матір Україну добре дбайте,
на північ царя москаля в пень рубайте,
з землі своєї виганяйте —
на захід пана ляха в пень рубайте,
з землі своєї виганяйте,
себе, свою Матір на сьміх, на поталу не давайте
всяким крукам чорнокрильцям!...
За той вінець золотий до бою ставайте,
бо той вінець золотий — то ваше царство,
то ваша воля, — людське господарство!

А в тім голосі чути як громи гуркочуть, чути як блискавиці бють,
перуни тріскають, а вітер гуде, лопотить, реве, чорні хмари обриває...

Ой чи тучі громовії, та чи гради з хмаролому рботом об землю
бють ся? Стада орлів в полю бють ся, крильми бють ся, грудьми бють
ся, розсипають сизі пера! Ой не пера, але чути, як гармати ревуть, як
падуть картачі, як там кулі гудуть, як зі свистом летять, як покітом
люди валять ся...

Ой де правда, а де кривда? Кривда впала— правда встала
тай молить ся.. Могучо молить ся, небеса радістю потрясає, а три-
юмфальна молитва несеть ся в гору тай в гору, що раз висше що раз
висше, ой кудиж бо полетіла?... Щораз висше, щораз тихше, тихше,
— тихо, тихісько, тихісенько стало. — Куди полетіла?

Над яснії зорі до сáмого неба!..

Тай не орли, не лебеді заклекотали,
то мужики-бідаки теє зачували,
за Матір Україну добре дбали, —
на північ царя москаля в пень рубали,
з землі своєї виганяли;
на захід пана ляха в пень рубали,
з землі своєї виганяли.
За вінець золотий до бою стали
тай той вінець золотий на голову Матері поклали —
а той вінець золотий — то людське царство,
то людська воля, людське господарство.
Не срібне личко зорі паленіє,
як сонце в синім морі ся купає —

то личенько України яснїє,
бо вінець золотий на чолї має —
а той вінець золотий, як сонце, сияє:
всі мають щастє-долю, а горя не має!
Не стало вже мужиків невольників,
не стало хлопа, нї пана,
нї попа деруна, нї жида кровопійця,
нї тяжкої неволї —
тільки ясні зорї
і тихі води
і край веселий
і мир хрещений
і вічна слава
на віки віков, амінь!

(Народ встає по молитві, козаки підносять мечі, мужики коси в гору.)

Перший студент.

Иди в народ!
Ми всі йдем за тобою!
Богдан затрубить — встане люд до бою.
Покажеш той вінець — свій рай пізнає люд!
Покажеш ясний меч — а люд пізнає кнут!
і повалить ся люд нестримною товпою,
до бою за свій рай, до бою за Тобою.
Огнистий меч покаже всіх катів!
Весь люд піде за тим мечем,
підє за тим вінцем,
ми всі підєм!
Ми всі підєм до бою,
а той вінець заблісне нам звїздою —
поборе люд катів, поборе люд царів.
Ми з людом всі у бій підєм!
Упаде ночи смок!...

Драгоманів. Коб тільки люд узрїв той золотий вінок!

(Рівночасно зі словами Драгоманова,)

6 козак з товпи. Ми всі підєм!

1. 3. 4. 7. козак *(з товпи блискаючи шаблями)*
Ми всі підём!

Уся товпа. *(блискаючи шаблями і косами.)*

Ми всі підём!

Шевченко. Кровопійча Всеросія,
дряхла домовина,
розвалить ся, а з під неї
встане Україна —
стрепенеть ся, усьміхнеть ся:
світ правди засьвітить
і помолять ся на волі
невольничі діти!...

Вона. Я йду, лечу, зазулькою злечу,
закую, тай орлом заклекочү
воскресну пісеньку небесну,
віщуючи велику вєсну...
Тай по дубровах пушу голосочок,
загомонію темними лугами,
і зашумлю широкими степами,
завію вітром понад круті гори,
заблисну, як те сонце на весні,
віночок ясний блисне на мені —
а люд побачить мій віночок,
підє у бій за мною і поборе.
Мій люд, моє дитя кохане,
я вигою тобі всі рани!...

Сьміхунчик. Як зазулька закувала,
що весна вже засіяла —
мов забула, мов не знала
тої пісні, що сьпівала:
Очи вмийте, очи вмийте,
бо сліпе дитя!

[Над усіми з очеретів розлягаєть ся Демоновий сьміх.

Ха-ха-ха!

Сьміхунчик закриває лице.

Дух Богдана. *(бере від першого студента огнистий меч.)*

Поборемо, порвем кайдани, рознесем
на прах катів, я чую благовіщий грім!...
Розтрощимо на прах на косах і мечач
державу тьми огнистим, сонішним мечем!
Поборем! — Горе їм, катам кервавим всім —
гремить з грудий народу кривда в небесах!
Розтрощимо граніт, засьвітим ясний сьвіт,
заблисне всім, заблисне воля ясна знов,
від Сяну по Кавказ сто міліонів мас
прокинуть ся на волі, змиє кров і піт —
пропаде піт і кров, замає хоругов
України на вежах Київа нараз!
Заблисне, засия' Україна моя
і над людством засьвітить, вкаже рай землі —
покаже великан, що він є сей титан,
що небесам він сонце видре — осия'
чоло цілій землі понуреній у млі!...
Він все стремів до ясних зір понад туман,
бо' все носив сьвіт правди на сумнім чолі!
За всі народи він все бив в великий дзвін,
що в нього кождий чоловік є пан землі! —
Орлом чоло підняв і неба досягав,
хтів зьвіздами обсипать мр́ачний небосклін,
не вздрів, що на землі він ще ступа' у млі,
не бачив пут, бо зорі, зорі запалав!...
І впав тоді титан, бо на землі туман
йому опунав но́ги звéнами оков!
Тепер туман той щез, сьвіт правди вже воскрес,
сьвіт правди вже розвіяв на землі бляхман,
а людська воля знов зітре зі себе кров —
настав вже час для тих, що рвуть ся до небес!
Прийшов на нього час, підняв ся він нараз,
і полама' окови, час його тепер!...
Як затрубів мій Дух, він сам напняв свій слух,
підняв чоло своє і горами затряс —
поборе він тепер, бо небеса роздер
і вирвав свій вінець, свою зорю на дух,

аби світить собі у тій важкій борбі,
що рай людству леліє по тяжкім плачу!
Я кілька маю сил у леті своїх крил,
народе мій, жертвую всьо тепер тобі!
Затрублю, полечу, ударю, розтовчу,
розпрощу тим мечем царя і всіх катів,
аби той правди світ тобі вже заяснів...

(підносить меч у гору при послідних словах -- всі козаки підносять мечі, а козаки коси і блискають блискавицями над головами.)

Гордієнко. *(виступає перед Богдана.)*

Слава тобі наш Богдане,
великий гетьмане!

Товпа. *(з піднесеними мечами і косами.)*

Слава тобі наш Богдане,
великий гетьмане!

Боян. *(виступає перед Богдана.)*

О Богдане, великий Духу гурагану!

Ти літаєш на легких крилах над землею і трубиш трубою вітровою та розвіваєш навислі хмари громовії. Ти можеш Вислу розкрити веслами, а Волгу вичерпати шеломами, ти можеш стріляти самострілами живими Прометей над землею!

Високо сів ти на золотокованім престолі і підпер гори угорські своїми полками, заступив королеви путь на землю українську, загатив Дунай, кидаючи тяжкі стріли на лехких крилах через облаки, суди судячи край Дніпра Славутиці...

Най потечуть Твої грози знов по Україні — відчини кийвські ворота Волі янокрилій, стріляй з золотокованого престола панів-ляхів за землями далекими, стріляй, Господине, царя, поганого кощія, за землю українську, за рани народу Прометейського, що хмари розвіває своїми крилами, а зорі мече над землею руками могучими!...

Підчас останніх слів Бояна котить ся філя голосу по товпі здалеку аж до гетьманів.

Товпа. Палій жене! Палій жене! Палій жене!

(Товпа розступаєть ся Сьміхунчик зриваєть ся на ноги.)

Палій. *(на кони, мечем показує в даль.)*

Мазепо, вінець де? Засьвіти в туманах,
 Богдане затруби, як той грім затруби,
 народ аж гуде, так валить ся на шлях,
 пита' де вінець, де зоря в туманах!
 Поборем, поборем, народ не з царем,
 а з нами, за нами піде, за вінцем!
 Вінець засьвітїм раз, най бухне картач,
 застогне, зависє вішателїв плач!
 Подаймо ся вітром над людом на шлях —
 розтрощить, розда́вить усьо те на прах!

(Сьміхунчик підскакує з радости.)

Товпа. На прах ми прах те усьо розітрем,
 Україну всі на руках понесем!

(беруть її на руки.)

Сьміхунчик. *(скачучи саме тоді.)*

За вінцем пита' теля!
 Ов і баба має нюх,
 одна баба ясных зір
 має розум, голя-ля!...
 пала, вмила очи мух,
 мухи бухнуть — впаде зьвір,
 гопа-га! най гуде земля!...

Богдан. *(до товпи.)*

Садїть її, садїть — мій кінь є тут!
 я проведу її на нїм
 в тїм блеску золотїм!

Товпа веде Богданового коня на середину, всі саджають її на сїдло Богдан бере за поводи. Третьому студентови дає свій меч.

Богдан. *(до студента.)*

На, маєш меч, провадь у бїй!

Вона. *(бере від Богдана огнистий меч.)*

Труби, Богдане, на мій люд,
 як грім у хмарах затруби!
 Мій люд чекає вже на знак,
 мій люд іде на стрічу нам!
(підносить меч і показує на північ.)

Я піднесу той меч осьтак,
і покажу йому онтам!
Мій любий люд, мій любий, мій
підé за мною до борби!...

Товпа. Ми всі підем! ми всі підем! ми всі підем!

Саме під хвилю тих окликів розступаєть си товпа, Богдан веде її, за ними гетьмани і ціла товпа виходить, блискаючи шаблями. А Сьміхунчик скаче з радості по порожній сцені.

Підчас слідуючої яви лунає сьпів товпи щораз дальше і дальше затихаючий в степу.

Сьпів товпи.

Хто живий устай, меч у руки хапай,
на Україну трубить Богдан!
До борби, до борби кличе голос труби —
люд встає від Кавказу по Сян!

Наш народ великан на ляха, москаля —
в бій підé і поборе в борбі!
Від Кавказу по Сян українська земля —
землю ту відберемо собі!

Від Кавказу по Сян лиш один буде лан,
його власником — нарід цілий!
Спільна праця і край, блисне воля і рай —
України вінець золотий!

Русалки. *(показують на Сьміхунчика що скаче з радості.)*
Хі-хі-хі! хі-хі-хі!

Сьміхунчик. Ви сьмістесь: хі-хі-хі!
сьмійтесь, як дніпровий шум,
не як царський ідіот!
Ви не чули, ви глухі?
Одна баба мала ум
і спасе увесь народ —
ха-ха-ха!, не хі-хі-хі!

Чорняв. рус. Що за баба, каже він!

Біляв. рус. Що він вже нам не плете?

Сьміхунчик. Одна баба за усіх
не летіла ще до зір,
як усюди ніч глуха!
Сьмійтесь, бо то сонце-сьміх,
сонце сходить з-поза гір!
Сьмійтесь сонцем: Ха-ха-ха!
Сонце сходить для усіх!

Чорняв. рус. Сонце? правда, як горить,
як палає, небосклін!
Сонце сходить золоте!

Сьміхунчик. *(стрепенувшись, дивить ся у небеса.)*
Де горить! що горить?!

Чорняв. рус. Не лякай ся, що-ж таке!

Біляв. рус. Десь далеко клекотить!

Русяв. рус. Серце чує щось важке!...

Мовчанка. Русява і білява дивлять ся в даль у небосклін. А на сході червоніє небо, іскрить ся наче пожарна луна. Счиняєть ся вітер. Чорнява бігає очима по зв'яздах.

Чорняв. рус. Як гаснуть зорі від луни!
(по хвилі.)
Як з того сьпіву степ шумить,
уже далеко десь вони!...

Мовчанка. Тільки чути останню стрічку сьпіву товпи затихаючого в степу серед тиші.

Біляв. рус. То що? дивіть ся, щось летить!
(показує у правий бік у небеса.)

На землю паде крило занесене вітром, золоте крило русалки ясних зір.

Чорняв. рус. *(показує в даль у небеса.)*
А во, а во, русалка та!...
паде! та стрімголов летить!
га, метеор її убив!...

Сьміхунчик. *(здрігаєть ся розпучливо.)*
Боже, Боже всьо розбив!...
(кричить розпучливо за товпою.)

Ой гасла, гасла не давайте,
очи вмийте, очи вмийте,
бо сліпе дитя!...

Саме підчас слів його чути голос труби Богдана короткйй, грімкйй, вірванйй. Сьміхунчик паде на землю мов поражений.

Русяв. рус. Чого ти плачеш? що тобі?!
Та кавка, кавка золота
кінця доїхала собі!...
То так? ти так мене любив?!

Чорняв. рус. *(прупадає до Сьміхунчика.)*
Не плач, не плач, та що тобі?!
Сьміхунчику коханий мій,
вона летїла у обрїй
до ясных зір кудись собі,
та метеор її убив,
а ти любив її, любив?!

(гласкає його рукою.)

Ти бідний, бідний, я тобі
її заступлю, любий мій,
соколе мій, коханий мій!

(отирає йому лице. З лица Сьміхунчика спадає маска.)

Показуєть ся друге лице незвичайної краси, очи великі сафірові, чорні кручі кучері спадають на плече, з очий котять ся сльози.

Біляв. рус. То кара Божа за той грїх,
що він обмановав нас всіх!

Чорняв. рус. *(узрївши лице Сьміхунчика.)*
Аах!

Біляв. рус. Ах, що за красень, Боже!
(Сьміхунчик зриваєть ся на ноги.)

Сьміхунчик. Чекай, ще не пропало може,
ще може вїйско!...

Русяв. рус. *(кидаєть ся йому на шию з рочпучливим криком.)*
Де ідеш?!

Чекай, жите віддам тобі!
Я відберу жите собі!

Ох, серце, серце менї дреш!
Де йдеш, соколе мій, де йдеш?!

Чорняв. рус. *(кидаєть ся до них.)*
Чекай, він мій тепер, він мій!...

Білява русалка стоїть остовпіла. Сьміхунчик вириваєть ся з рамен русявої русалки і жене за товпою у правий бік. Русява русалка кидаєть ся з розпукою в вир Дніпра під могилою, за нею летять обі русалки з криком.

Біляв. рус. Та що ти робиш, не шалїй!...
Чорняв. рус. Най буде твій, най буде твій!...
(Щезають під водою.)

На сценї пусто. Тільки чути шум в степу. Відтак що раз ближше з правої сторони летять уривані крики і грімкий голос. Вкінці чути за сценою дзенькіт, стукіт, тупіт і знов той голос.

Голос. ...Царь дав, а не дають
вони, то ми візьмем,
самі їм відберем!
чи ми не маєм рук?!

Крик. Самі їм відберем!!

Голос. Вони нам душу рвуть,
різками нас женуть,
женуть нас за Кавказ,
в Сибірі селять нас,
а тут, де плив наш піт,
де наша кров з кістьми, --
землі нам не дають?!
Держуть над нами бук,
женуть на другий сьвіт,
різками нас сїчуть —
а ми?... А що-ж то ми?...
А ми не маєм рук?!

2 голос. А ми не маєм рук?!

Крик. А ми не маєм рук?!

На сцену підчас тих і слїдуючих криків вганяєть ся товпа мужиків серед крику з косами і колами, межі ними Демон в мужицькїм строю.

Голос з товпи. Кулак їм, не рука!

Голос з товпи. Костур їм! не кулак...

Товпа. *(кричить.)*

Костур їм, не кулак!!

Демон. *(іде попереду, звертаєть ся до них, через хвилю стоючи.)*

Вони їдять і пють,
п'ятика така —
ми дивимось, як пси,
голодні під вікном!
В них животи аж так...

(показує руками.)

спускають пояси, —
ми з голоду падем,
як мухи люди мруть!
В них стóгів — аж кишить,
аж стогнуть стодоли,
шпiхлiр цiлий зерно́м
набитий під ключем —
а в тебе пустка, біль,
розпука всiх розпук,
не стане і на сіл,
немає сiрника
огню чим запалить!
Не маєш сiрника,
чи ти не маєш рук?!

Голос з товпи. Зачèркни, запали!...

Голос з товпи. Пусти з огнем панка!

Голос з товпи. Пали, нехай горить!

Товпа. Пали, нехай горить!

Демон іде далі на лiву сторону, за ним товпа валить через сцену,
бренькаючи косами, стукаючи колами і щезає зі сцени.

Голос Демона. *(з лiвої сторони сцени.)*

Податки їм плати,
кровавий вилий пiт

по їх полях, ланах!
сїй землю їм кістьми,
сльозами підливай,
об камінь бий чолом, —
а потім жди на гріш,
ходи попід плоти,

- Голос з товпи.** бо ще ідять обід
- Голос Демона.** на срібних тарілках,
їм вічно гнеть ся стіл
від напиків і страв —
а ти чекай, чекай,
аж млоїть під грудьми,
вставай то присідай,
аж вийде пан, як віл...
- Голос з товпи.** Надуєть ся як їж...
- Голос Демона.** Удар йому чолом,
та руки лиж, проси
без шапки, як той кіл
у плоті, аби дав
обдертий з тебе гріш!...
А він тобі на те:
Луск в писок раз! і два!
а ти стоїш як кіл,
а кіл стоїть! а бук...
а ви всі стоїте
і клоните ся в діл?...
Та нас не два, не три...
а ми? а що-ж то ми?!
а ми не маєм рук?!
- Товпа.** *(кричить.)*
А ми не маєм рук?!
- Голос з товпи.** Колом його, колом!
- Голос з товпи.** Най млоїть під грудьми!
- Голос з товпи.** Колом його всмали!
- Голос з товпи.** Колом бий! не чолом...

Голос з товпи. Косою підголи!

Товпа. Ха-ха-ха!
Косою підголи!!

Голос з товпи. Та сілля ще натри!

Товпа. Ха-ха-ха!!!

Чути тупіт і бренькіт затихаючий в степу, аж земля гуде. І знов тихо на сцені.

Через хвилино тихо. З правого боку чути здалека сьпів щораз блисше, сьпів тяжкий розжалений, бухаючий чутом та придавлений, як плач сплаканої дитини з яруги.

Сьпів невидного хору.

Нині миру єсть спасенне,
Христос іде но мученне:
Своїх вірних призиває,
царство Боже обіщає!

Ангелів післав трубити,
многих мертвих пробудити:
Не спіть, вірні, уставайте,
Христа страсти подражайте!

Многі мертві воскреснули,
страсти Христа піддвигнули,
піт і сльози проливають,
Христа Бога ожидають!

І ми серця приклоняймо,
Бога Творця умоляймо:
візьми Ти нас у свої руки,
вирви, вирви з вічної муки!

Підчас тих слів входить поважно друга товпа мужиків і жінок як похід путників зі склоненими головами, перенята фанатично своєю піснею Станувши сьпіває останню стрічку.

Змилуй ся над нами, Боже,
власть велика Твоя може!
Дай нам духа з више мати,
Тебе вічно прославляти!

Серед товпи чути зітхання, хлипанє, риданнє, плач. Деякі падають на коліна, деякі підносять руки до неба зі сплаканим лицем.

Голос з товпи. *(серед тих, що впали на коліна.)*
Господи, Боже мій!...

Голос з товпи. Душа моя... ти просиш...

Голос з товпи. Душе моя вірная...
дорогісенкая...

Голос з товпи. Душенька моя...

Голос з товпи. Господи, Таточку мій рідний...
спаси-ж Ти мене...
Ти-ж добрий...
Ти-ж великий...
Ти-ж милосерний...
а я...

Всі падають на коліна серед ридання і слухають у сьвяточній тиші останнього голосу. З лівої сторони входить Демон, як перше в мужицькій строю.

Демон. *(кланяючись, покірливим, богомільним голосом.)*
Мир Господу Ісусу Христу!

Товпа. На віки віков!

*(Демон хоче ся цілувати з найблищим чоловіком, той його за-
цитькує: Тсс!)*

Голоси з товпи. Тсс! Тсс!

Мужик. *(з розясненим лицем, по довім ожиданню.)*
Ангели! Ангели!...
(встає і іде на горб.)

Голос з товпи. *(за ним.)* ведуть,
на крилах у небо несуть!...

Голос з товпи. Боже мій, Боже мій...

Мужик. *(станувши на горбі, підняв промінисті очі і руки у гору.)*
Бою ся я, страшно... убюсь!...
бач, камінь, провал!... я убюсь!...
я боюсь...

Демон. *(наслідуючи.)*

Ох, Боже мій!

Мужик. *(на горбі вдивляючись фанатично розжареними очима вдаль).*
Я боюсь, я боюсь... плоть тяжить...

Голос з товпи. *(урочистим, апостольським голосом.)*
Когда я вознесен буду од землі,
всіх привліку ко Собі...

Мужик зривається на горбі і махає руками, гей летить, аж в кінці паде з горба стрімголов на товпу. Товпа кидається до нього

Голос з товпи. Цить, душенько вірная, цить...

Голос з товпи. Увічливи од плоти душу свою!...
да вознесен будеш од землі...

Тиша, Всі падуть на коліна і молять ся серед ридання. Демон починає співати слідуочу пісню, за ним тягне товпа припавши до землі.

Молитвенна пісня сектантів.

Земля тремтить і світ палає,
грім котить ся із краю в край —
то сонце сходить, Бог взиває:
„Народе, правду Мою взнай!

„Народе Мій, ти строїш храми,
золотиш золотом Мені,
і курять ся в них тиміями,
і день і ніч горять огні!

„На що Мені у храмів зводи
бездушний камінь ти здвигнув?
Створив я землю, сині води,
рукою небо зачеркнув!

На щоб золота? Не стопив Я
металь сей у землі огнем?
як воду в землю розкропив Я —
зросив заіскреним дощем!

„На що кадила? Підо Мною
земля зі всіх кінців своїх
кадить і дише під рососою
запахом цвєтів, трав усіх!

„На що огні? Не Я в просторі
зажег вам сонце і поклав?...

як іскри з горна, ясні зорі
у тьмі нічній порозсівав?!...
„Земля цвітита з небесами
у блиску сонця, зьвізд і хмар —
то Моя церква! а ті храми —
звали, а серце дай у дар!
Дай серце в дар чистійше злата
і волю покріпи в борні,
і брата полюби, як брата —
будь серцем відданий Мені!

Всі встають серед св'яточної тиші. Відтак ідуть у ліву сторону сцени. З ними іде Демон, зітхаючи, з піднесеними руками до неба.

Демон. Обяви волю нам, волю Свою...
Душенька жде... я молю Тебе, молю...
Боже мій, вскую нас оставил єси?...

(вдивляється вогнистими очима в даль і ніби не йде з товпою.)

Один з товпи. *(до Демона).*
Ходи же, брате Пилипе!... що тобі?...
(бере його за руку і веде ураз.)

Демон. *(тяжко).*
Боже мій, Боже мій!... видиш ти?!

Всі виходять зі сцени зі склоненими головами і зітханнями на устах. На сцені пусто, тільки чути, що раз дальше сьпів товпи.

Сьпів ідучих сектантів.

Нині миру єсть спасенне,
Христос іде на мученне,
Своїх вірних призиває,
царство вічне обіщає!

Голос Демона. *(потрясений, фанатичний, вірваний.)*
Ох, чуєш голос... чуєте голос, брати?...
трубою трубить, каже нам іти...
Ой, чуєте голос? се ангел; се ангел зове!...
чи видите?... ангел над нами пливе...
як трубить!... чи чуєте? видите там?...

Голос з товпи. Я чую!...

Голос з товпи. Я виджу! я виджу... ко нам!...

Голос з товпи. Я виджу!...

Голос з товпи. Я чую, як трубитьь...

Товпа. *(поперемінно потряс. голосом).*
Я виджу, я виджу, я чую...

Голос Демона. Чуєте?!

Товпа. Чуємо! чуємо!!..

Голос Демона. Чуєте:
(пророчо.) І сказав їм: Писано єсть: храм мой — храм
молитви наречеть ся; ви же сотворите і
вертеп разбойником.

(через хвилю).

І вниде Ісус в церков Божію і ізгна вся
продающия і купующия в церкві, трапези
торжником іспровєрже...

Слава!

Товпа. *(з запалом).* Слава! Слава! Слава!...

І крик сей затих у степу... Знов тихо, довгий час пусто на сцені.

А се небосклін палає, іскрить ся, горить, бухає огнем десь
з під землі, неначе вулькан де вибух на степу і обсипає димом та по-
пелом ясні зорі. Здалека чути клекіт, гамір, глухі крики. Нагло дудонить
земля під тупотом кінських копит з правої сторони вганяєть ся на кони
Цареслав, за ним гурма казаків з нагайками на конях.

Цареслав. *(Задержуєть ся і дає знак казакам.)*

Стій!...

*(Перші ряди казаків, що стоять за ним, видні на сцені, дальші за-
криті кулісами.)*

(На сцену увіходить з лівої сторони Шпіон.)

Цареслав. Де він? казав що? ні? — до тебе...

Шпіон. З сектантами пішов, казав чекать...
коли бо... *(дає знак).*

Цареслав. Що?

(до казаків).

Узад, наказу мого ждять!

(Казаци від'їзджають взад зі сцени.)

Шпіон. Казав чекать, аж заколот повстане,
аж глупа маса кинеть ся на себе —
відтак навколо, тамтуди загнать!...

Цареслав. Піхобта як?

Шпіон. Не знаю як, куди?
піде, мабуть за ними стане!...

Цареслав. По що же я тебе... пашол, іди,
сейчас мені!... Абб, я їду сам,
а ти іди до казаків сейчас!..
там генералови мій занеси розказ,
аби навколо гнали в чваль онтам...

(показує в ліво.)

(Цареслав від'їжджає в ліву, Шпіон іде біцем у праву сторону сцени.)

Знов пусто на сцені. Пожарна луна на небі гасне. Зьвізди погасли.
Небо на сході рожевіє і зеленіє від сходячого сонця.

Через довгий час здалека чути свисти куль, гук армат, клекіт,
крики. На сцену падуть кулі.

І знов тихо, чути тупіт кінських копит. З правої сторони входить
Демон перебранний за студента.

Демон. *(страшним, сатанічним регомом.)*

Ха-ха-ха!

(З лівої сторони віжджає на кони Залізняка.)

Демон. *(до Залізняка.)*

Ну, що? вже побороли царство тьми?!

Залізняка. Ой горе, горе, ви сюди тепер втекли,
а люд цілий звалив ся не на чорний шлях —
а вдарив на церкви і двори, Боже мій!
Ніхто не міг повздержати не міг, не міг,
а ви, а ви — на вас падé великий гріх,
на щб ви говорили до запальних мас
так на панів, попів в такий великий час?!
На що ви так по селах маси розтягли,
розбили люд, що валом станув по полях?
на що ви там з сокирою в товпі сліпій
з сектантським фанатизмом кинулись рубать
церковні врата, образи?! О, Боже мій,

то злочин — так інстинкти темні роздують!!
І потекла знов братня кров поміж дітьми
України, пожари пеклом села обняли —
народ мордує, ріже, розбива' на прах
панів, попів, як звір — аж тут жене як стій
ватага казаків, салдатів, обступа'
село кождіське громом, ловить бунтарів
і горе, горе — слів бракує мені, слів!...
Яка страшна кровава та сліпа товпа!!...
брат брата ріже, батька син мордує там,
а кулі сиплять ся та свищуть нагайки
і кров тече!... А люд весь гонить там і сям
розсипав ся, розбив ся на малі гуртки,
мордує, ріже у розпуці не чужих,
а сам себе, як звір! скажений звір...
хто вішаєсь, хто хопить ся в страху,
аби його не катували казаки!...
О, Боже, Боже, зглянь ся, де Твій слух і зір?...
знов кров тече рікою в темну ніч глуху!
А ви підбурили... зробили з них звіврів
скажених, що-ж?!... проклін, проклін на вас!
Ох, через вас той люд пішов не за вінцем,
прокляті, ви всьо знищили страшним огнем! —
Народ мене не слухав, коли я на шлях
показував, на сонце ясне в туманах!

Демон. Народ не взрів вінця, бо він сліпий!
не видить, от: на порох ся розприс!
Я не казав вам, що то буде так —
о! маєте вінець, вінець ваш зототий!
Га га, держава люду, ха-ха-ха!

Залізник сторопів. Мовчанка.

З правого боку входить Богдан, блідий як смерть, з розпучливим виразом на лиці, в руці несе свою золоту трубу без памяти, куди іде. Стає, як скаменів.

Демон. Богдане, маєш бунт воскресний мас!

Тихо — німа сцена розпуки.

За хвилю входить Сьміхунчик, з таким самим виразом, веде за поводи коня Богдана, в руці держить вінець.

Сьміхунчик. *(розлучливо.)*

Богдане, Мати, Мати наша у тюрмі!...

Богдан. Мій Боже!... *(закриває лице.)*

Залізник. *(розлучливо.)* Мати, Мати у тюрмі!

Сьміхунч. Вона не вмере там! в нас ще є жите —
вінець, наш ідеал, я спас, вінець!...
студенти мають меч, Богдане, не кінець
народу ще... Богдане, батьку!...

(підносить вінець. Демон підсуває ся, досягає той вінець.)

Сьміхунчик. *(блискавично підіймає маску свою з землі.)*

Га, падлець,

вінця ти хочеш? сонце не твоє!

проч, сатано, у мене маска є,
ще є, диви ся, як ся засьміє!...

(наставляє свою маску, Демон цофаєть ся.)

Демон. *(уступаючи в лівий бік.)*

Га, ха-ха-ха, а я вже не без крил,
дивись і ти на мій відродок крил!
Ха-ха-ха!!

(З горба Демона вистрілюють йому знов чорні великі крила. Він щезає зі сцени.)

Всі три гей поражені стоять з німим виразом розпуки на лиці.
Мовчанка. Камінна сцена розпуки.

Тимчасом з лівого боку суне гурма мужиків у кривавих сорочках
серед диму до Богдана. На чолі іде Марко Проклятий в кровавобі-
лій сорочці, але без ножа і хреста в руках.

Дух Богдана. Ох, моя мука знов, вертає знов,
знов свіжа кров, знов свіжа, темна кров!
(Закриває лице.)

Марко Проклятий. *(підіймає руку і кричить.)*

Богдане, подиви ся на свій гріх —
проклятий будь, проклятий за нас всіх!

Товпа. Проклятий будь, проклятий за нас всіх!!

Марко проклятий. *(кричить, хилляючись по камінне на зарінку.)*
Каміння!

Товпа.

Каміння! каміння!!

Всі підносять камінне і мірять ся кидати на Богдана під проводом Марка Проклятого.

Сьміхунчик заступає Богдана, піднявши в гору золотий вінець перед очи сліпого Марка Проклятого.

Сьміхунчик. Проклятий Марку, ти є без чутя,
Богдан — то творець нашого жита!...
Вінець! дивись, вінець — сліпе дитя!

Марко Проклятий вдивляєть ся випуклими, чорними очима, опускає руку з каменем і здригаєть ся взад, то знов на перед, впяливши очи у золотий вінець.

Мужики також опускають руки з каміннем і стоять гей зачаровані — а на небесах сонце сходить і осьвічує усьо кровавим блеском.

Ох, коли вже стане те сходяче сонце ясне, не кроваве?!

Заслона спадає. — Кінець.

Слово від себе.

І потекла сльоза, зі серця сплакана сльоза...

Сльоза чоловіка — оґністий метеор, сльоза артиста — сонішний хрусталь.

Кинув я вам не сонішний хрусталь, а брилу метеору.

І жаль мені, що не обтесав я гранів на ньому, не обточив карбів йому, не виладив стін йому, не обжемчужив їх блеском самоцьвітним — не вирізав з нього сонішого хрусталу...

Та з гори чув я голос на́казу: „Як не маєш сонця, кинь метеор — най сьвітить, зак' сонце заблисне!“

І отягав ся я — хотів різьбити стіни йому...

Та знов ударив з гори той голос — як перун, блиснучи, осмалив мені чоло: „Кинь метеор! там треба, не краси різаного брилянту, а сьвітла, сьвітла!...“

А з долу з темряви задзвенів стон: — вилетіла з дзенькотом стріла і вдарила мені в саме серце...

„Будь артист — та перше будь чоловік! Тоді не будеш плакати, що ти тепер Українець лишень!..“ — кликав голос.

І сканула сльоза — сльоза: оґністий метеор.

Я Українець тепер!!

І ревно плаче душа моя, чому ті три слова зі серця вирвані мені не повторив голос мільонів...

Д. Павловський

Уваги для різних читачів.

Як би ми випускали сей твір лиш для нашої інтелігенції, залиши були би сі поясненя, бо кождий неповерховний читач дочитаєть ся в самім текстї значіння поодиноких символів, а кождий ознакомлений з українським рухом і душею нашого народу зрозуміє виведене усіх постатий — але може та книжка найде читачів у всіляких кругах, тому подаємо ті поясненя чергою по сторонам:

1. Сліпе дитя — український люд.

9. Сьміхунчик — узмисловлене українського гумору і гіркого сьміху та лету буйної душі українського народу у сферу далеких горизонтів.

19. Русалкова вода — поезія.

Цілюща вода — освіта.

23. Золотий вінець — ідеал народу.

32. Дух Богдана — Дух Хмельницького: найбільшого гетьмана, що підняв ся до бунту на чолі народу проти безправств польської шляхти. Поборов, але не мав довіря в свої сили, бо не опер ся на масах, а оглядав ся на поміч чужу. Не мав ідеї ясної, не мав синтези держави, як і увесь український народ — тому розбив ся великанський рух люду. Його трагічна вина, що маси всі вів до бою, а не всім масам виборов волю, бо мужикам з деяких воеводств казав вернути назад під панів.

32. Гасло Богдана — гасло перевороту.

33. Богун — перший самостійний Українець, ворог злуки України з всякими прошеними і непрошеними опікунами — тут виведений яко герою „сепаратизма“ і злуки російської України з галицькою.

41. Демон — Дух тьми, зневіри, пересадного критицизму, блудного поступованя по стороні слабшого, розваги і тривоги по стороні міцнішого.

49. Огнистий меч — викований з кнута, украденого Сьміхунчиком, — символь оружа у слабших супроти гнету міцнішого, символь удару на лихий лад, символь нищення в добрім значінню того слова.

50. Мазепа — гетьман, творець думки про Самостійну Україну, побитий царем Петром під Полтавою, заступник устрою олігархічного і суцільности народної.

50. Гордієнко — його спілник з-під Полтави, творець української конституції демократичної, заступник устрою індивідуалістично-масового і світового горожанства.

50. Нитка золота — народне почутє.

52. Залізник і Гонта — керманічі Гайдамаччини. Перший — тип провідника мас з приготованим пляном; другий — з вибоховим запалом.

55. Палій — великий організатор мас і радикальний поборник найблизшого зла люду, тому симпатичний масам.

55. Орлик — гетьман, товариш Мазепи, прогнаний з України російським напором, автор маніфестів закордонних взивачих до бунту.

80. Границя Демона — границя, що ділить сучастие покоління від минушости, вибуяла з пересадного критицизму і хибного освітлюваня нашої бувальщини російськими істориками з Кулішом на чолі — нищить традицію, через те ослабляє народ.

80. Мрака, дим сїрковий — отуманене козацьких борців за краший лад — дрібничними хибами, що були випловом часу, або слабости осіб: прим. здирство люду, гнет одиниць у масах.

84. Царь Александер II. „Освободитель“ — зніс кріпацтво і зачав вводити реформи до лїпшого ладу, але настрашив ся революції і видертя трону — громами зачав вицофуватись з поступової дороги. Убитий терористами. Личність сама собою дуже трагічна, яко чоловік. Тут виведений — яко тип самодержавця.

85. Куліша перо — Куліш, письменник, ділетант-публіцист в штуці, в пересадній псевдо-байронівській амбіції кинув рукавицю цілому народови в лице оплюгавши йому минушину на велику радість Росії та Поляків. Оригінальний се артист: при описі льва звернув увагу не на голову і величній зір, а на заболочений хвіст!

86. Полуботок — останній наказний гетьман, 85. Кальнишевський — останній атаман запорожський, безсильно упавши в борбі з царатом, не поперті слабою суспільностю. Другий з них хотів рух Гайдамаччини використати до відбудови Мазепинської ідеї, але рух мас мав тільки суспільно-релігійний характер, як усе.

86. Виговський і Немирич, гетьмани шляхтичі, творці олігархічної конституції в Україні в злуці з кращими Поляками, лягли в борбі з масами цареславними. Тут вони — заступники інтелігентів, що хочуть злучитись з масами для постанови кращого ладу.

86. Дорошенко, гетьман, що хотів відірватись від Москви при помочи Турків. Се було противне масам, що були цареславні і ворожі бісурманам — тому упав.

87. Сагайдачний, гетьман перед Хмельницьким, несвідомий самостійности українського народу.

88. Тукальський, Юрій Хмельницький, заступники св'ященства, що ворожо відносились до царату російського. Типи св'ященників, яким справа народу перша, як абстрактні догми.

89. Брюховецький — гетьман, що грав на струнах темноти цареславного люду, а з другої сторони здирав його, підлещував ся царю, назвав ся „парським холопом“ — тип темного проводиря мас.

90. Тетера — гетьман, що йшов під лад польській шляхті, так само обдирав люд. Тип шлягуна з кліки верховодячої в ліберальній конституції.

91. Вернигора — український кобзарь, що перейшов в легендарного оборонця Люблинської унії змальованем Чайковського в повісті та Виспянського у драмі „Wesele“. Тут тип мужика, що хоче злуки люду з інтелігенцією для вибореня спільного ідеалу.

92. Гоголь Микола — російський письменник. Сам, як усі письменники до нього, великий приклонник царату, але іронія його українського сьміху ударила сильно на культурно-суспільний лад в Росії, який є підставою царату. І іронія іронії: цареславний Гоголь став творцем струї ворожої царатови. Сьміхунчик, геній українського гумору і сатири посилає йому русалками, дїтьми Музи поезії, йому царський кнут, з якого студенти виковують огнистий меч на царство тьми.

93. Шевченко — найбільший український поет. Струна мужицького болю приглушила в його гарфі всі струни про самостійність українського народу — сей зворот повстав під впливом пересадного критицизму російських істориків та хибного осуду про бувальщину України. А відтак усі інтерпретатори його поезії піднесли струну мужицького болю у Шевченковій поезії під небеса, а ударили рівночасно на гетьманів за їх „здирства“, йдучи сліпо за голосом російських істориків, без тепла до великої їх ідеї, якою є стремління до синтези держави. Через те Шевченко так довго не міг вплинути на розвій національного ідеалу. Так Шевченко став тільки яко мужицький поет, а Шевченко-націонал український стрівув ся з осудом: „То романтичні мрії!“

95. Драгоманів — публіцист і учений, злучив формалістичний націоналізм з течією суспільно-економічною, прихильник федерації всіх російських мас проти царату — тут політик і статист.

115. Марко Проклятий — герой геніяльної легенди українського люду, в ту легенду вложив український народ свою душу, своє стремління до кращого ладу, свою вічну борбу з дійсною і сусідами. Марко Проклятий — яко мужик: православний, яко штундарь: сектант агресивний. Штунда — се секта, що має за підклад: почуте рівности, стремління до справедливости, ворожо відносить ся до церков і попівства. Рух сей релігійний викликали безправства попів і затамована енергія духа народу, що виладовується у вибухах абстрактно-символічних наук всіляких „первенців“ правди, а темнота зводить всьо до фанатизму.

142 143. Лет Сьміхунчика до веселки — погоня за ідеалом життя.

146. Водичка з русалкової кринички: поезія.

Перун і Громолик боги Славян, тут фатум і борба життя, судьба і доля.

„Соник України — Сьміхунчика коник“: борба за волю України буде змістом думок його, стає його Пегазом.

147. Надчоловік — *Übermensch*, вислов Гете — чоловік переростаючий сучасний йому загал.

Підчоловік — товпа, люд.

147. Дим сірковий — а Полтавська кров, дим сірковий: надужитя гетьманів над людом, а полтавська кров: їх саможертва для постанови кращого ладу, — постанови самостійної України.

149—150. Крик Богуна — голос розпучливий Богуна до Богдана і загалу підчас Переяславської угоди проти злуки з Москвою.

150. Димний дих: зневіра в бувальщину, в стремління її до кращого ладу.

151. Русалка ясных зір — Муза свєрідної поезії української.

157. Кров України з водою русалок — поезія суспільників поезія артистів не „штуки для штуки“, але артистів з почуттям горожанства.

158. Дивний сон — Демонський сон, безділле.

Редакція.

Прошу Шановних Читачів звернути ся ласкаво до тої рубрики, як у читаню покажуть ся де неясність у текстї або неправильний ритм та переставка слів.

ПОХИБКИ ПЕЧАТНІ.

Стор.	вірш				
14	6	з долу	має	бути	зложивши
26	11	з гори	"	"	прочутє
31	17	з долу	"	"	тупїт кінських копит
33	13	з гори	"	"	не зважаючи на присутних
33	18	"	"	"	надходить час
37	16	з долу	"	"	тупїт кінських копит
45	22	"	"	"	А може ...може потім аж,
51	15	"	"	"	а ставити не вмів —
52	4	з гори	"	"	похилені у лівий бік
52	6	"	"	"	Чи не Богдан то і Богун?!
57	3	"	"	"	Що чоловік — стріляє...
59	17	з долу	"	"	Аво я збив у грудку
64	9	з гори	"	"	Та як Богдана Дух
65	5	"	"	"	вінець сей сонцем, богом
76	12	з долу	"	"	Ох я знеміг ся так, знеміг
77	19	"	"	"	я не маю сил!...
84	15	"	"	"	прочутє.
93	5	з гори	"	"	кнут царя на темний люд
105	14	"	"	"	а сам не взнав
108	15	з долу	"	"	їх добре натовчи
116	11	з гори	"	"	менї серця най не рвуть.
120	6	з долу	"	"	ще душу рве
123	13	"	"	"	прокидають ся
122	13	"	"	"	пігмеї горем і сльозами
126	13	з гори	"	"	ті ваші сльози
127	11	"	"	"	великими царями справлена на руїна!... [люди
129	4	з долу	"	"	дивить ся в землю кровавими ріками бурить ся —

Стор.	вірш			
129	14	з долу	мас бути	над хмарами
131	6	з гори	" "	струнѹ
131	10	з долу	" "	Відомстить... не гнїви...
142	10	"	" "	по дощі — тай розповилось
144	13	з гори	" "	заграє сплячий океан
145	3	з долу	" "	і мертвих словами
150	17	"	" "	чи з яруг,
153	16	"	" "	тобі, петрогородський
153	23	"	" "	хижі птиці
154	9	"	" "	на кордонний шлях
154	16	"	" "	Ох мій Боже, мій Боже,
155	7	"	" "	опускають мечі
155	14	"	" "	не збудим їх ніколи
162	1	"	" "	небосклону
163	18	"	" "	на землю сплакаю
163	23	"	" "	з неба посипались
164	2	"	" "	, а зветь ся
164	12	"	" "	щезає в провалї
164	6	"	" "	Та видиш, до чого
165	3	з гори	" "	царя з усіми кровзпійцями
165	13	"	" "	у бунті блищі,
165	17	"	" "	Ти кровопійче
165	22	"	" "	Приспав студентів
168	4	з долу	" "	від хвилі, як Богдан
168	15	"	" "	казав щось про царя...
168	4	"	" "	що різку тую мав
171	15	"	" "	що за ріжниця? —
173	2	"	" "	а шия — лебідь, тіло — сніг
174	8	з гори	" "	поцілунків лиш
177	3	"	" "	вириваєть ся
177	5	"	" "	Де-ж Вона йде так нараз?
177	15	з долу	" "	цареславник
179	4	з гори	" "	Е за те щось я хочу щось!
185	18-20	з долу	бракує:	Чорняв. рус. Та будь собі сякий такий — я все люблю тебе! ти мій... Сьміхунчик. Ха-ха-ха! (вириваєть ся з рамен чорняв. рус. і бі- жить до русявої.)
186	6	з гори	" "	знов
188	6	з долу	" "	як зближить ся Вона
190	15	"	" "	То хто?!
191	12	з гори	" "	лиш кацапи, сніги і тьма
193	6	"	" "	як бжосоли очко,
202	10	"	" "	пси най ріже, а не люд

Стор. вірш

209 на проломі 210 має бути Кожний з нас буде мав
тільки все, аби жив,

а бракує: **далі йшов, щось зробив,**
що до неба би узяв,
але й на землі лишив.

219	4	з гори	має	бути	дурно був твій чах! і мах!
224	6	з долу	„	„	Ой ти, пустунчику,
228	3	„	„	„	Серед диму виринає
228	9	„	„	„	тай вже не розцвив ся;
228	21	„	„	„	що на тики вив ся;
230	9	„	„	„	вбив на паль, як на цвях
234	3	з гори	„	„	фосфоричнім блиску
234	2	з долу	„	„	гвагтували казаки!...
235	7	з гори	„	„	казаками окружив,
238	10	з долу	„	„	Вольно вам — вольно нам
238	18	„	„	„	тут мені гріб копай,
239	8	„	„	„	а я знав, нащо брав,
240	18	„	„	„	я то винен: панський гріх

